

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**12 EYLÜL HEGEMONYASINA KARŞI
BİR HEGEMONYA GİRİŞİMİ OLARAK
AYDINLAR DİLEKÇESİ DAVASI**

Yüksek Lisans Tezi

Onur ARSLAN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI

Erzincan/2021

TEZ BİLDİRİMİ

“12 Eylül Hegemonyasına Karşı Bir Hegemonik Girişim Olarak Aydınlar Dilekçesi Davası” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim. 10/12/2021

Onur ARSLAN

12 EYLÜL HEGEMONYASINA KARŞI BİR HEGEMONYA GİRİŞİMİ OLARAK AYDINLAR DİLEKÇESİ DAVASI

Onur ARSLAN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans, Kasım 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI

ÖZET

Hegemonya, siyaset biliminde devlet iktidarı üzerindeki güç mücadelelerinin ve doğasını açıklamak üzere formüle edilmiş bir kavramdır. Bu çalışma, 12 Eylül Darbesi’nden sonra kurulan askeri hegemonyaya bir karşı çıkış olarak entelektüellerin inisiyatifi ile oluşturulan Aydınlar Dilekçesi’nden hareketle, karşı hegemonya kurma girişimini sorunsallaştırmaktadır. Dönem itibariyle, 12 Eylül rejimine karşı toplumsal muhalefetin sindirildiği bir ortamda, ilk örgütlü itirazın özneleri aydınlar olmuşlardır. Bu öncü grup, darbe yönetimine karşı muhalefet ederek demokratik yönetimin tesisi için mücadele etmiş, ancak Aydınlar Dilekçesi girişimine katılan aydınlar tam anlamıyla karşı bir hegemonya tesis edememiştir. Buna karşın, bu girişim askeri idareye karşı en önemli karşı hegemonik sızıntı olarak Türk siyasal yaşamının önemli olaylarından biri olarak okunmalıdır.

Hegemonya-karşı hegemonya sorunsalını 12 Eylül rejimi ve Aydınlar Dilekçesi girişimi üzerinden ele alan bu çalışmanın temel kuramsal çerçevesini Marksist teorisyen Antonio Gramsci’nin hegemonya, karşı hegemonya ve entelektüel kavramlarından mürekkep kavram seti oluşturmaktadır. Bu kavramlar üzerinden “Aydınlar Dilekçesi Girişimi” aydınların bir araya gelmesi, dilekçeyi kaleme alması, yetkili makamlara sunması ve haklarında açılan dava süreçleri temel alınarak değerlendirilmektedir. Çalışmada hegemonya kavramı hem mevcut iktidarın

işleyişinin kavranması hem de entelektüellerin gerçekleştirdiği karşı hegemonik girişimin analiz edilmesini sağlayan merkezi kavram niteliğindedir. Entelektüel ise ele alınan aydınların mevcut iktidar karşındaki muhalif duruşlarının ve aydın olmanın toplumsal gereklerinin çerçevesini çizen kavram olarak ele alınmaktadır.

Çalışma, bu sorunsaldan hareketle üç bölümde yapılandırılmıştır. Çalışmanın birinci ve ikinci bölümleri kavramsal- kuramsal çerçeveyi oluşturmakta, üçüncü bölümde ise “Aydınlar Dilekçesi” örnek olayı kuramsal arka plan dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde, hegemonya ve karşı hegemonya kavramları ele alınırken Marksist teorisyen Antonio Gramsci’nin yaklaşımı temel alınmaktadır. Gramsci’nin düşüncelerine ek olarak, post-Marksist kuramcılar Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe’un çağdaş hegemonya yaklaşımına da yer verilmektedir. Bu kısımda, hegemonyanın ne şekilde tesis edilebileceği ve karşı hegemonyanın hangi yöntemlerle egemen niteliğe kavuşacağı tartışılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde entelektüel kavramı ele alınırken, sırasıyla Marksist kuramcılar Vladimir Lenin, Antonio Gramsci, Louis Althusser ve Raymond Williams’ın aydın yaklaşımlarından faydalanılmaktadır. Üçüncü bölümde ise, öncelikle 12 Eylül Askeri Darbesi ve darbeden sonra hegemonyanın kurumsallaşması süreci göz önünde bulundurularak 12 Eylül rejimi değerlendirilmektedir. İkinci olarak, karşı hegemonik bir olay olarak Aydınlar Dilekçesi girişimi ele alınmakta; bu deneyimin Türk siyasal yaşamındaki önemi ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Karşı Hegemonya, Entelektüel/Aydın, 12 Eylül Darbesi, Aydınlar Dilekçesi.

INTELLECTUALS PETITION CASE AS A HEGEMONY ATTEMPT AGAINST THE HEGEMONY OF SEPTEMBER 12

Onur ARSLAN

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences, Department of
Political Science and Public Administration**

M. A. Thesis, November 2021

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI

ABSTRACT

Hegemony is a concept used in political science to over-formulate the nature of power debates over the power of the state. This study problematizes the attempt to establish counter-hegemony, based on the Language of Intellectuals, which will be created by the initiative of the powers as a confrontation with a military hegemony after the 12 September Coup. In the period, the subjects of the first organized audience, a plan that could be devised on September 12, were intellectuals. This vanguard group is a project to discuss the argument against the coup administration for the sake of discussion. Accordingly, the most important thing against the military administration for this project can be considered as one of the events in Turkish history.

Hegemony This theoretical framework, which deals with the hegemony problematic on September 12 and the Intellectuals Petition, is the basic concept set of the Marxist theorist Antonio Gramsci's concepts of hegemony, counter-hegemony and. Regarding this concept, the “Intellectuals Petition Initiative” can be evaluated in terms of gatherings, writing the application, submitting it to the authorities and applying on it. Conceptual is the central concept for both your understanding of the current power and your work on the direction of the directions. Intellectual, on the other hand, is to consider as a concept that draws the boundaries of the current power's views of thought and its requirements on intellectuals.

Based on this problematic, the study is structured in three parts. The first and second parts of the study constitute the conceptual-theoretical framework, and in the third part, the case study of "Intellectuals Petition" is evaluated by considering the theoretical background. In the first part of the study, while the concepts of hegemony and counter-hegemony are discussed, the approach of the Marxist theorist Antonio Gramsci is based. In addition to Gramsci's thoughts, the contemporary hegemony approach of post-Marxist theorists Ernesto Laclau and Chantal Mouffe is also included. In this section, how hegemony can be established and how counter-hegemony will become dominant are discussed. While discussing the concept of intellectual in the second part of the study, the intellectual approaches of Marxist theorists Vladimir Lenin, Antonio Gramsci, Louis Althusser and Raymond Williams are used respectively. In the third part, the 12 September regime is evaluated by taking into account the 12 September Military Coup and the institutionalization process of hegemony after the coup. Secondly, the Intellectuals Petition initiative as a counter-hegemonic event is discussed; The importance of this experience in Turkish political life is revealed.

Keywords: Hegemony, Counter-Hegemony, Intellectual, 12 September Coup, Intellectuals Petition.

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde; öğrencisi olmakla gurur duyduğum, sabrını ve özverisini benimle paylaşan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI'ya sonsuz teşekkürü bir borç bilirim. Böylesine meşakkatli bir süreçte kendisiyle çalışmak şanslı ve güçlü hissettirdi. Savunma jürime gelerek beni onurlandıran çok değerli, Dr. Öğr. Üyesi Funda KEMAHLI GARİPOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Bayram KOCA'ya teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, bugünlere gelmemde büyük emekleri olan canım annem Saime ARSLAN'a, sevgili babam Hasan ARSLAN'a, hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen sevgili ablalarım Nuray ARSLAN ve Gülay ARSLAN DEMİRBİLEK'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışma süresince her konuda yanımda olan değerli dostum Emre TEKİN'e, yine bu süreçte desteğini hep yanımda hissettiğim sevgili Gamze BÜYÜKTAŞ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Türkiye demokrasi ve hukuk tarihine geçen bu olayı çalışmış olmanın ve Prof. Dr. Hüsnü GÖKSEL'in "Aydınlar Dilekçesi Davası, yıllar sonra doktora tezlerine, doçentlik tezlerine, bilimsel bildirilere konu olacaktır" temennisini yerine getirmenin gururunu yaşadım. Halkına borcunu ödeyen ve ödemeye devam eden bir grup aydına...

Onur ARSLAN

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
ÖN SÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR CETVELİ	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HEGEMONYA VE KARŞI HEGEMONYA KAVRAMLARINA BAKIŞ

I. HEGEMONYA KAVRAMININ TARİHSEL KÖKENİ	11
II. GRAMSCI ve HEGEMONYA	13
A. Tarihsel Blok Kavramı: Yapı ve Üstyapının Organik Bütünlüğü	13
B. Gramsciye Devlet	17
C. Politik ve Sivil Toplum Ayırımı	21
D. Hegemonya Kavramı	27
III. ERNESTO LACLAU ve CHANTAL MOUFFE'DA HEGEMONYA	33
IV. KARŞI HEGEMONYANIN TESİSİ ÜZERİNE DÜŞÜNMEK.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

MARKSİST KURAMDA KARŞI HEGEMONİK BİR FİGÜR OLARAK: ENTELEKTÜEL

I. ENTELEKTÜEL KAVRAMININ TARİHSEL KÖKENİ	47
II. KARŞI HEGEMONYANIN TESİSİNDE: ENTELEKTÜEL	53
A. Vladimir Lenin'de Bilinç Aktarıcı Olarak Entelektüel	53
B. Gramsciye Entelektüel Kavramı	59
1. Geleneksel Entelektüel	62

2. Organik Entelektüel	64
C. Louis Althusser’de İdeolog Entelektüel	66
D. Raymond Williams: Çağdaş Bir Yaklaşım.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

12 EYLÜL HEGEMONYASI VE KARŞI HEGEMONİK BİR GİRİŞİM OLARAK AYDINLAR DİLEKÇESİ

I. 12 EYLÜL HEGEMONYASI.....	77
A. 12 Eylül Darbesi ve Askeri Hegemonyanın Tesisi.....	77
B. Yeni Anayasal Düzen ve Darbenin Yol Açtığı Hak İhlalleri	89
C. Askeri Vesayetin Gölgesinde Sivil Siyaset	99
II. KARŞI HEGEMONİK BİR GİRİŞİM: AYDINLAR DİLEKÇESİ.....	104
A. Aydınlar Dilekçesi Girişiminin Doğuşu	104
B. Aydınlar Dilekçesi’nin Sunulması ve Tepkiler	111
C. Aydınlar Dilekçesi Davası	119
SONUÇ.....	127
KAYNAKÇA.....	136
GAZETELER	147
İNTERNET KAYNAKLARI	148
EKLER.....	149

KISALTMALAR CETVELİ

ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
BTP	: Büyük Türkiye Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DAÖ	: Dünya Af Örgütü
DBA	: Devletin Baskı Aygıtları
DİA	: Devletin İdeolojik Aygıtları
DM	: Danışma Meclisi
DP	: Demokratik Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DYP	: Doğru Yol Partisi
HP	: Halkçı Parti
HSYK	: İnsan Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
İHD	: İnsan Hakları Derneği
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KM	: Kurucu Meclis
MC	: Milliyetçi Cephe
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti

SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
YDGD	: Yurtsever Devrimci Gençlik Derneği
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Hegemonya kavramı, siyaset bilimi literatürü açısından iktidar ilişkilerinin kavranmasında merkezi öneme sahiptir. Kavramı literatüre kazandıran kişi, İtalyan Marksist düşünür Antonio Gramsci'dir. Gramsci hegemonyayı, sivil toplumda bir sınıf veya müttefik sınıfların ideoloji ve kültür üzerinden rıza inşası olarak tanımlar.¹ Gramsci, hegemonyayı devingen bir süreç olarak tasvir eder ve sürekli bir iktidar biçimi olarak görmez. Düşünöre göre hegemonya varsa, karşı hegemonya da var demektir. Dolayısıyla bir sınıfın ister işçi sınıfı olsun ister burjuvazi, egemen olabilmesi için kitleler üzerinde rıza üretmesi gerekmektedir. Gramsci bir sınıfın kitlelerin rızasını sağlayabilmek için entelektüellere ihtiyacı olduğunu öne sürer. Entelektüel organik olarak bağlı olduğu sınıfın ideolojik ve kültürel değerlerini kullanarak sivil toplumda rıza üretmeye çalışır. Gramsci bu entelektüelleri, "organik entelektüel" olarak tanımlar.

Bu çalışma, hegemonya, karşı hegemonya ve entelektüel kavramlarından yola çıkarak, 12 Eylül hegemonyasını ve karşı hegemonya girişimi olarak Aydınlar Dilekçesi girişimini sorunsallaştırmaktadır. 1980 darbesi ve arkasında gelişen askeri yönetim sürecinde, 12 Eylül darbesini gerçekleştiren iktidar elitleri, hegemonik kurumsallaşmalarını sağlayabilmek için sivil toplum alanını kuşatmaya, toplumsal rızayı üretmeye çalışmıştır. Bu hegemonyaya karşı bir itiraz örgütleyen ilk toplumsal muhalefet grubu olan aydınlar ise, sistemin aksayan yönlerini bir dilekçe kaleme alarak kamuoyunu ikaz etmişlerdir. Bu örgütlü girişim, 12 Eylül rejiminin hegemonikleşmesinin karşısında gelişen önemli bir karşı hegemonik sızıntıdır. Bu toplumsal muhalefetin aydınlar tarafından örgütlenebilmesi ise, aydının toplumsal rol ve sorumlulukları üzerine düşünmeyi gerektirmektedir.

Çalışma önceki paragrafta çerçevesi ortaya konulan sorunsaldan hareketle, üç bölümde yapılandırılmıştır. Çalışmanın ilk iki bölümü sırasıyla hegemonya ve entelektüel/aydın kavramları üzerine yaklaşımları ele alan kavramsal-kuramsal

¹ Bob Jessop, *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, 1.bs. Betül Yazar, Alev Özkazanç(der), İstanbul 2005, s. 62

çerçeveyi oluşturmaktadır. Birinci bölümün ilk kısmında, hegemonya ve karşı hegemonya kavramları üzerine kurulan kuramsal yaklaşımlar ele alınmaktadır. Bu bölümün ilk kısmında, Gramsci'nin hegemonya yaklaşımından yola çıkılmaktadır. Düşünürün siyaset kuramının merkezinde yer alan hegemonya kavramı, 12 Eylül Darbesi sonrasında inşa edilmeye çalışılan hegemonyanın analizinde yol gösterici olacağı için çalışmanın merkezine alınmıştır. Gramsci'nin hegemonya kavramsallaştırmalarından yola çıkarak, darbenin ardından oluşturulan siyasi ve kültürel egemenliğin analiz edilmesi amaçlanmıştır. İtalyan kuramcının yanı sıra çağdaş post-Marksist düşünürler Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'nin hegemonya tanımlamalarıyla kuramsal bir derinlik kazandırılmaktadır. Birinci bölümün ikinci kısmında ise, yine Gramsci'nin kuramından yola çıkarak karşı hegemonya kavramı çözümlenmektedir. Kavram ele alınırken yeniden Laclau ve Mouffe'nin kuramsal perspektiflerinden faydalanılmaktadır. Karşı hegemonya kavramı, Aydınlar Dilekçesi girişiminin karşı hegemonik niteliğini sorunsallaştırmada önemli bir kavramdır. Bu kuramsal çerçeveden hareketle, dilekçenin neden karşı hegemonik bir işlevinin olduğu ve karşı hegemonyayı tesis edip edemediği sorularına cevap aranmıştır.

Birinci bölüme ilişkin bu genel değerlendirmeden yola çıkıldığında, bölümün iki ana başlık üzerinden yapılandırıldığı görülmektedir. İlk olarak hegemonya kavramının Antik Yunan'dan, Rus Sosyal Demokratlarına kadar terminolojik kökeni ele alınmaktadır. Ardından kapsamlı biçimde Gramsci'nin hegemonya kuramı analiz edilmektedir. Bu analiz için Gramsci'nin hegemonya kavramını yerli yerine oturtabilmek için formüle ettiği diğer kavramlar sırasıyla incelenmektedir. Tüm bu kavramlar hegemonyayla organik biçimde bağlıdır. Bunlar tarihsel blok, sivil toplum, politik toplum, mevzi savaşı, manevra savaşı ve entelektüel kavramlarıdır.²

İlk olarak tarihsel blok kavramı ele alınmaktadır. Gramsci, Marksizmdeki yapı ve üstyapı kavramsallaştırmalarını tersine çevirerek yeniden yapılandırmıştır. Yapının dönemsel olarak edilgen olabileceğini böylece üstyapının yapıyı belirleyebileceğini ileri sürer. Buradan hareketle, üstyapısal unsurları ön plana

² Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri 1. Cilt*, 1. bs, Joseph A. Buttigieg (edt.), (çev. Ekrem Ekici), İstanbul 2011, s.19.

çıkartır.³ Düşünür tarihsel bloğu sınıfların belli dönemlerde gerçekleştirdikleri müttefiklik ilişkileri üzerinden ele alır. Öncelikle bu ilişkiler kurulur ve hegemonya bu ittifakla egemen olabilir. Dolayısıyla Gramsci'ye göre hegemonya tarihsel bloğun içerisinde doğar. Tarihsel bloğa da bir sınıf önderlik eder. Bu sınıfın ittifak kurduğu sınıflarla siyasal, ekonomik ve kültürel birlik oluşturması gereklidir.⁴

Bir sonraki başlıkta düşünürün devlet tasviri analiz edilmektedir. Devlet, sivil toplum ve politik toplum ayrımından yola çıkarak ele alınmaktadır. Gramsci, Marksizmdaki klasik baskı aygıtı olarak devlet tanımlamasının dar ve yüzeysel kaldığını görmüştür. Bu nedenle konjonktürel bir devlet tanımlaması yapmıştır. Ona göre, devlet salt baskı üreterek kitleler üzerinde hâkimiyetini sürdüremez. Düşünür devletin hem baskı hem de rıza ürettiğini öner sürer. Gramsci bu iki unsurun üretim alanlarının daha iyi bir biçimde kavranabilmesi için devlet kavramında bir ayrıma gider. Ona göre devlet, sivil toplum ve politik toplumun bileşkesidir. Sivil toplum rıza yani hegemonyanın üretim alanıdır. Politik toplum ise devletin baskıyı ürettiği alandır. Gramsci devlet ve politik toplumu birbirinden kesin bir biçimde ayırmaz. Politik toplum, devletten sivil toplum çıkarılınca kalan salt kamusal alandır.⁵ Kuramcı, hegemonyanın üretim alanının sivil toplum olduğunu söyler. Bu alanda doğrudan devlete bağlı veya otonom hegemonik aygıtların olduğunu belirtir. Hegemonya inşasının da bu kurumlar aracılığıyla gerçekleştirildiğini ileri sürer. Gramsci sivil toplum kavramını oluştururken Karl Marks ve Friedrich Hegel'den esinlenmiştir.⁶ Bu kısımda, Gramsci'nin Marks ve Hegel'in sivil toplum tanımlamalarındaki benzerlik ve farklılıklar da ele alınmaktadır.

³ Nur Vergin, *Siyaset Sosyolojisi*, 16.bs, İstanbul 2018, s.85.

⁴ Paul Ransome, *Antonio Gramsci Yeni Bir Bakış*, (çev. Ali İhsan Başgöl), Ankara 2010, s.211-212.

⁵ Christine Buci-Glucksmann, "Hegemonya", 1.bs, Gerard Bensoussan Georges Labica(haz), *Marksizm Sözlüğü*, (çev. Volkan Yalçintoklu), İstanbul 2016, s.436-437.

⁶ Norberto Bobbio, "*Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı*", Erhan Göksel (edt.), (çev. Arda İpek Kenan Somer), Gramsci ve Sivil Toplum, Ankara 1982, s.19.

Üçüncü olarak, Gramsci'nin hegemonya kavramı kendi başlığı altında incelenmektedir. 20. yüzyıla gelindiğinde kapitalizmin kendini sürekli olarak yeniden yapılandırarak güçlendiği görülmektedir. Marks'ın ön gördüğü biçimde Batılı devletlerde bir devrim gerçekleşmemiştir. Birinci Dünya Savaşının ardından Avrupa'da sağcı ve faşist yönetimler iktidar olmuştur. Burjuvazi destekli bu iktidarlar varlıklarını kapitalizmle paralel biçimde sürdürmüştür. Bu sayede, kapitalizm kendi içindeki çelişiklere yenik düşmeden varlığını devam ettirmiştir. Gramsci bu dönemde kapitalizmin ve beraberindeki burjuva iktidarlarının varlıklarını sürdürmesinin nedenini araştırmıştır. İtalyan düşünürün çıkış noktası, kendi ülkesi de dâhil olmak üzere solun yenilgisinin arkasında nelerin olduğudur. İşçi sınıfı iktidar olabilmek için ne yapmalı sorusundan hareketle hegemonya kavramını Marksist çerçevede kendine özgü bir biçimde ele almıştır.⁷

Gramsci hegemonya kavramını analiz ederken Marksist kuramdaki konjonktürel eksiklikleri gözler önüne sermiştir. Çünkü işçi sınıfının iktidar olabilmesi için burjuvazinin egemenliğini kurma taktikleri izlenmelidir. Düşünür hegemonyayı burjuvazinin perspektifinden ele alır. Bu bağlamda, yapı ve üstyapı arasındaki ilişkiyi yeniden inceler. Burjuva devletinde yapı ve üstyapının işlevleri üzerinde durur. Böylelikle işçi sınıfının burjuva devleti düzeninde iktidar olabilmesinin formülünü ortaya koymaya çalışır.⁸ Düşünür, kendinden önceki Marksistlerin aksine burjuvazinin rıza ürettiği sonucuna varır. Rıza bir sınıfın kitleler üzerinde hegemonya kurmasını sağlar. Dolayısıyla, rıza iktidarın egemenliğini yani hegemonyasını meşru kılan bir öğedir.

Birinci bölümün ikinci ana başlığı altında, Aydınlar Dilekçesi'nin karşı hegemonik öneminin değerlendirilebilmesi için karşı hegemonya kavramı ele alınmıştır. Gramsci, hegemonyayı sürekli bir egemenlik şekli olarak tahayyül etmemiştir. Diyalektikçi bakışla, hegemonyanın karşısında her daim karşı bir hegemonyanın tesis edilebilme olanağı vardır. Bu durum, egemen sınıfı aralıksız

⁷ Mehmet Yetiş, "Antonio Gramsci", Çetin Veysel (edt.), 1900'den Günümüze Büyük Düşünürler, Cilt 1, İstanbul 2009, s.122-123.

⁸ Buci-Glucksmann, "Hegemonya", s.436.

biçimde hegemonyayı yeniden üretmeye itecektir. Hegemonya devamlı yeniden üretilerek varlığını sürdürebilir. Hegemonyanın yeniden üretim süreci beraberinde revizyonlar da getirir. Hegemonyanın varlığını sürdürebilmesi bu revizyonlara bağlıdır. Çünkü hegemonya sorunsuz bir yapıda değildir. Onu var eden tarihsel bloğunda zamanla sorunlar oluşabilir. Bu nedenle egemen sınıf, hükümdarlığını sürdürmek için sürekli olarak hegemonya üretmek zorundadır.⁹ Bu kısımda karşı hegemonya kavramı Gramsciye yaklaşım ile aktarılmaktadır. Kavrama çağdaş perspektif kazandırmak için Laclau ve Mouffe'nin kuramsal çerçevelerinden de faydalanılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümü bir aydın hareketi olan Aydınlar Dilekçesi'ni analiz edebilmek için entelektüel sorunsalı üzerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda, dört Marksist düşünürün entelektüel kuramlarına yer verilmektedir. Hegemonya ve karşı hegemonyanın tesisinde entelektüelin rolü ve işlevi nedir sorusundan hareket edilmektedir. İlk olarak entelektüel kavramının terminolojik kökenine bakılmaktadır. Böylece modern entelektüelin geçmişten günümüze toplumsal rolü ve işlevinin değişimi aktarılmaya çalışılmıştır. Kavramın tarihsel geçmişinin ardından ilk olarak Rus siyasetçi ve kuramcı Vladimir Lenin'in bilinç taşıyan aydın tanımına yer verilmiştir. Lenin'e göre entelektüel, sınıfların politik mücadelelerinin çehresini şekillendirir. Lenin bu nedenle, entelektüeli ilişkili olduğu sınıfın bilinç aktarıcısı olarak ele alır. Entelektüel, siyasal bilinci bağımlı olduğu sınıfa aktarır ve bu sınıfın siyasal mücadelesini şekillendirir. Ona göre entelektüeller bu nitelikleriyle birer teorisyene dönüşmüştür. Karşı hegemonyanın tesisi de entelektüelin ilişkili olduğu sınıf üzerinde bilinci yaymasıyla gerçekleşebilir. Bu nedenle bilinç, örgütlü biçimde sınıfın her katmanını kapsayacak biçimde yayılmalıdır.¹⁰ Bu bilgiler ışığında, dilekçeye imza atan aydınların topluma aktardıkları bilinç ve politik mücadelenin mahiyeti gösterilmektedir. Bu girişimin topyekûn bir toplumsal muhalefet ve direnişe dönüşmemesinin nedenleri de bu kapsamda değerlendirilmektedir.

⁹ Yetiş, "Antonio Gramsci", s.161.

¹⁰ Vladimir İlyiç Lenin, *Aydın Kesimi Üzerine*, (çev. Necmiye Alpay), Ankara 1988, s.69.

Lenin'in ardından Gramsci'nin entelektüel tanımlaması ve entelektüel kavramında gerçekleştirdiği metodolojik ayırım aktarılmaktadır. Gramsci entelektüeli rızanın üreticisi olarak tanımlamıştır ve entelektüeli sivil toplumdaki işlevleriyle değerlendirmiştir. Gramsci de Lenin gibi entelektüeli belli noktalarda bilinç aktarıcısı olarak değerlendirmiştir. Fakat düşünür özgün biçimde bilinci kültürel ve ahlaki değerlerle yorumlamaktadır. Bu değerler entelektüelin bağımlı olduğu sınıfa göre değişkenlik göstermektedir. Gramsci tam da bu noktada, aydının sınıfsal bağımlılığı üzerinden metodolojik bir ayrıma gitmiştir. Sınıfsal bağımlılığı olana organik entelektüel adını vermiştir. Bu entelektüelin karşısına yıllar içerisinde sınıfsız bir kimlik edinen geleneksel entelektüeli yerleştirmiştir. Geleneksel entelektüel zamanla toplumsal rol edinmişken, organik entelektüel bağlı olduğu sınıfın içerisinde bir rol edinmiştir. Gramsci hegemonya tesisi ve karşı hegemonik mücadeleye etkisi bakımından organik entelektüeli ön plana çıkartmıştır. Organik entelektüel Leninist bir bakış açısıyla, öncelikli olarak kendi sınıfı içerisinde bilinç yaymalıdır. Ardından sivil toplum başta olmak üzere devletin her katmanında bağımlı olduğu sınıfın dünya görüşünü tesis etmeli ve tüm kesimler üzerinde rıza üretebilmelidir. Geleneksel entelektüel de bu kesimler arasındadır.¹¹ Böylece aydınlardan oluşan bir cepheyle kitleler üzerinde hegemonya tesisi gerçekleştirilebilir. Gramsci'nin bu tanımlamaları, Aydınlar Dilekçesi hareketinin içerisinde yer alan aydınların rızayı üretip üretmediğini sorunsallaştırmaktadır.

Bir sonraki başlıkta ele alınan kuramcı ise Fransız Marksist düşünür Louis Althusser'dir. Althusser entelektüele dönük somut tanımların aksine ancak entelektüelin işlevi üzerine belli başlı tasvirlerde bulunmuştur. Althusser aydının egemen sınıfın ideolojisini rıza ve güç kullanarak yaydığını belirtmiştir. Gramsciye bir yaklaşımla aydının hegemonyayı gündelik yaşam üzerinden tesis ettiğini öne sürmüştür. Althusser aydının karşı hegemonik bir aktöre bu şekilde dönüşebileceğini iddia etmiştir. Düşünür, aydının Marksist bilinçle kuşandığı ölçüde karşı hegemonik rolü üstlenebileceğini belirtmiştir. Althusser böylece aydınla toplum arasındaki

¹¹ Aysun Yaralı Akkaya, "Antonio Gramsci'de Entelektüelin Bir Eleştirisi Olarak Praksis Düşüncesi", *Yönetim ve Ekonomi*, Yıl 2014, Cilt 21, Sayı 1, s.41.

kopukluğun giderileceğini söylemiştir. Ona göre, aydın toplumu daha iyi tanıyabilecek ve daha yakın ilişki kurabilecek bilince gelecektir. Althusser böylelikle aydınların toplum üzerinde rıza üretebileceğini ileri sürmüştür. Toplum ve egemen sınıf arasındaki çelişkilerin farkına varıp, üst yapısal uğrakta hegemonik mücadele verebilecektir.¹² Bu çerçevede, tıpkı Gramsci'nin yaklaşımı gibi imzacı entelektüellerin anti-demokratik uygulamalar ve hak ihlallerine ilişkin toplumsal sorunları ele almalarından yola çıkarak rıza üretimindeki rollerini değerlendirmeyi kolaylaştıracaktır.

İkinci bölümde ele alınan son kuramcı ise Marksist kültür kuramcısı Raymond Williams'tır. Williams entelektüel kültürel inşacı olarak ele alır. Entelektüel çoğunlukla kültürel alanda hegemonik üretim gerçekleştiren kişidir. Williams da entelektüelin sınıfsal niteliğiyle hareket ettiğini belirtir. Ancak düşünürün göre tüm entelektüeller bu bilinçle hareket etmemektedir. Zira Williams Gramsci'yle benzer şekilde zamanla sınıfsız bir kimliğe bürünmüş entelektüellerinde olduğunu belirtir. Bu entelektüeller toplumun evrensel çıkarları üzerinden karşı hegemonik faaliyet yürütebilirler. Diğer entelektüeller ise sınıfsal ilişkiler üzerinden kültürel hegemonya inşası gerçekleştirirler.¹³ Williams'ın bu entelektüel tanımlamaları sayesinde, Aydınlar Dilekçesi'ne imza atan aydınların kültürel hegemonya tesisindeki etkileri gösterilmektedir.

Çalışmanın kuramsal kısımlarından sonra son bölümü ana sorunsalı değerlendirebilmek için ele alınan örnek olay olan Aydınlar Dilekçesi girişimi üzerine yapılandırılmakta ve iki kısımdan oluşmaktadır. Bu bölümde öncelikle 12 Eylül hegemonyası darbenin yapılış süreci ve ardından gelişen askeri yönetim dönemi ele alınarak değerlendirilmekte, daha sonra Aydınlar Dilekçesi girişiminde yer alan aydınların kolektif eylemi ele alınmaktadır.

Birinci başlıkta 27 Mayıs 1960 Darbesinden başlayarak 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 Darbesine kadar geçen siyasal süreç kısaca ele alınmıştır.

¹² Özge Yalçın, "Althusser'de Aydın Sorunu ve İdeoloji", *Doğu Batı Dergisi*, Yıl. 9, S.36, s.121-122.

¹³ Raymond Williams, *Kültür*, (çev. Suavi Aydın), Ankara 1993, s.215-220.

Bölümün odağında 12 Eylül Darbesinin hegemonik etkileri yer almaktadır. 12 Eylül sonrasında anayasa üzerinden devlet içerisindeki kültürel hegemonyanın tesisi aktarılmaktadır. Bu bağlamda, darbe sonrasında sivil siyasete geçiş sürecinde ülke genelindeki anti-demokratik uygulamalar ve insan hakları ihlallerine odaklanılmaktadır. Üçüncü bölümün ikinci kısmında ise, darbeden dört yıl sonra 15 Mayıs 1984 günü Cumhurbaşkanlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisine verilen dilekçenin, hak ihlalleri ve anti demokratik uygulamalara karşı ilk direniş örneği oluşturduğu bilgisinden hareketle, bu girişimin safhaları kronolojik olarak değerlendirilmektedir. 1383 aydının imzasını taşıyan bir dilekçede yıl boyunca sindirilmiş tüm muhalif kesimlerin talep ve isteklerini ele almaktadır. İşkence iddiaları, idam kararları, cezaevlerindeki gayri insani koşullar, fikri yaşam üzerindeki sansür gibi birçok anti demokratik uygulamaya dikkat çeken dilekçe, sivil siyasete geçilmesi ve demokrasinin ivedilikle gerçekleştirilmesi için kamuoyunu uyarmayı amaçlamaktadır. Aydınlar Dilekçesi girişimi, darbe sonrasında gelişen ilk örgütlü toplumsal muhalefet eylemi olmasının yanı sıra, Türk siyasal yaşamı özelinde gerçekleştirilen en kapsamlı aydın hareketlerinden birisini oluşturmaktadır. Bu kısımda dilekçe girişiminin doğuşu, dilekçeye verilen ulusal ve uluslararası tepkiler ve imzacılara yönelik açılan davadan hareketle yargılama süreci kapsamlı olarak değerlendirilmektedir.

Hegemonya, karşı hegemonya ve entelektüel/aydın kavramlarını merkezine alarak 12 Eylül Rejimi'ne karşı geliştirilen bir karşı hegemonik sızıntı olan Aydınlar Dilekçesi girişimini konu edilen bu çalışma, kuramsal altyapısı itibariyle siyaset bilimi literatürüne odaklandığı örnek olay itibari ile de siyasal hayat çalışmalarına bir katkı niteliğindedir. Hali hazırda Aydınlar Dilekçesi'ni konu edilen bir tez yazılmamış olması nedeniyle, bu çalışma literatürdeki önemli bir boşluğu doldurma iddiası taşımaktadır.

Çalışma hegemonya ve entelektüel/aydın kavramlarını odağına alan kuramsal nitelikli bir çalışmadır. Bu kuramsal çerçeveden, 80'li yıllar siyasal yaşamının önemli olaylarından olduğu kabul edilen Aydınlar Dilekçesi davasının analiz edilmesi amacıyla faydalanılmaktadır. Çalışmada ikincil kaynaklardan yola çıkılarak

detaylı bir literatür taraması yapılmıştır. Literatür taramasında kitaplar, dergiler tezler, makaleler, gazeteler ve güvenilir internet kaynakları ana kaynaklar olarak ele alınmıştır. Hegemonya ve karşı hegemonya kavramlarında, Gramsci tarafından kaleme alınan, Joseph A. Buttigieg'in editörlüğünü üstlendiği "Hapishane Defterleri"; Perry Anderson'un "Gramsci: Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji"; Anne Showstack Sassoon tarafından derlenen "Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar"; Laclau ve Mouffe'nin "Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru"; Paul Ransome'nin kaleme aldığı "Antonio Gramsci: Yeni bir Bakış" kitapları çalışmanın ana kaynakların niteliğindedir. Entelektüel kavramını incelerken ise, Lenin, Gramsci, Althusser ve Williams'ın kendi kaleme aldıkları ana eserlerine başvurulmuştur. 12 Eylül'e ilişkin bölümlerde, Gökhan Atılın, Ateş Uslu ve Cenk Saraçoğlu'nun hazırlayıcısı olduğu, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat" kitabı, Erik Jan Zürcher'in "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi"; Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın'ın "1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi" kitapları temel eserler olarak yol göstermiştir. Aydınlar Dilekçesi'nin aktarımında ise, Aziz Nesin, Hüsnü Göksel, Haluk Gerger'in hazırladığı, "Aydınlar Dilekçesi Davası" kitabı, Nokta Dergisinin 28 Mayıs- 3 Haziran 1984 yılındaki 14. Sayısı, Aziz Nesin'in "Aziz Nesin Soruşturmadaki" adlı kitabı, konuyu ele almak için yola çıkılan temel kaynakları oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HEGEMONYA VE KARŞI HEGEMONYA KAVRAMLARINA BAKIŞ

Çalışmanın birinci bölümünde, hegemonya ve karşı hegemonya kavramlarına ilişkin teorik bir yaklaşım geliştirecektir. Bölümün kuramsal çerçevesini Antonio Gramsci'nin oluşturduğu ve farklı kuramcılarının katkılarıyla zenginleşen hegemonya ve karşı hegemonya kavramlarından oluşturmaktadır. Bu kuramsal çerçeve, 12 Eylül hegemonyası ve karşı hegemonik bir girişim olarak Aydınlar Dilekçes'ini analiz edebilmek için teorik bir arka plan oluşturulacaktır.

Tarih boyunca iktidarlar farklı biçimlerde kendi hegemonyalarını tesis etmeye çalışmışlardır. Hegemonya kurma mücadelesi, iktidar olmak ve iktidarda kalabilmek için başvurdukları bir yöntem olmuştur. Bu durum hegemonya kavramına, iktidar ilişkilerinin anlaşılmasında kilit bir rol yüklemiştir. Bu sebeple, hegemonya kavramından yola çıkılarak 12 Eylül rejiminin hegemonik boyutlarının anlaşılır kılınması amaçlanmıştır. Bu bölümde öncelikle hegemonya kavramının terminolojik ve tarihsel kökeni ele alınmıştır. Hegemonyayla iltisaklı olan; tarihsel blok, devlet, politik ve sivil toplum kavramları da kendi başlıkları altında incelenmiştir. Gramsci'nin kavram seti birbirine organik bir biçimde bağlanmıştır. Hegemonya kavramının açıklığa kavuşabilmesi için bu alt başlıklar oluşturulmuştur. Gramsci'nin ardından çalışmaya kuramsal derinlik katması amacıyla, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'nin hegemonya kavramsallaştırmaları güncel bir yaklaşım olarak ele alınmıştır. Bu post-Marksist düşünürlerin modern hegemonya analizlerinde, söylem ve eklemleme kavramlarının hegemonik süreçlere etkisi ortaya konmuştur.

Hegemonya Gramsci'nin kuramında mutlak bir zafer değil, geçici bir süreliğine elde edilen bir üstünlük olarak nitelendirilir. Bu bağlamda, tarihin herhangi bir döneminde inşa edilen bir hegemonya, karşısında karşı hegemonik bir girişim bulabilir. Bu açıdan, hegemonyanın üzerinde durduğu zemin oldukça kırılgan ve tersine çevrilebilirdir.¹⁴ Buradan hareketle, karşı hegemonya inşasının nasıl

¹⁴ Yetiş, "Antonio Gramsci", s.161.

gerçekleşebileceği sorusu da çalışmanın bu bölümünde bir sorunsal olarak incelenmektedir. Bu soru, Aydınlar Dilekçesi'nin karşı hegemonik niteliğinin anlaşılması için merkezi önemdedir. Böylelikle bu bölümde, hegemonya ve karşı hegemonya kavramlarının kapsamlı incelenmesi, çalışmada örnek olarak ele alınan Aydınlar Dilekçesi girişiminin 12 Eylül hegemonyasına karşı konumlanmasını ele almada teorik bakımdan yol gösterici olacaktır.

I. HEGEMONYA KAVRAMININ TARİHSEL KÖKENİ

Hegemonya kavramının terminolojik kökeni Yunanca *egemon* kökünden türeyen *egemonia* kelimesinden gelmektedir.¹⁵ Kavram Antik Yunan'da kullanılan anlamına yakın bir şekilde, Latince'den dilimize geçmiştir. Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde hegemonya kavramının; “*Bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısı*” ve “*Bir kişinin bir başka kişi üzerindeki üstünlüğü ve baskısı*” olmak üzere iki anlamı vardır.¹⁶

Hegemonya kavramının M. Ö 5.yüzyıla dayanan bir tarihi vardır.¹⁷ Kavram, Antik Yunan siyasi düşüncesinde bireyin veya toplumsal bir sınıfın başka sınıflar veya devletler üzerindeki hâkimiyeti olarak tanımlanır. Hegemonya, ağırlıklı olarak kent devletlerinin birbiri arasındaki siyasi ve askeri üstünlükleri belirtmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla hegemonya mücadelesi egemenlik ve önderlikle özdeşleştirilmiştir. Ayrıca kavram bu dönemde askeri ve politik öğelerle ilişkilendirilmiştir.¹⁸

19. yüzyılda ise, kavrama Rus Sosyal Demokratlar tarafından II. ve III. Enternasyonal'de sıklıkla değinilmiştir. Rusçası “*gegemonia*” olan kavram, 1890-1917 yılları arasında Rus Sosyal demokratların siyasi sloganı olmuştur. İlk olarak Georgi Plehanov, 1883-4 yazılarında işçi sınıfının burjuvaziye karşı ekonomik

¹⁵ Raymond Williams, *Anahtar Sözcükler*, (çev. Savaş Kılıç), İstanbul 2005, s.174.

¹⁶ <https://sozluk.gov.tr/> (10.11.2020).

¹⁷ Peter İves, *Gramsci'de Dil ve Hegemonya*, (çev. Ekrem Ekici), İstanbul 2011, s.107.

¹⁸ Mehmet Yetiş, “Hegemonya”, (Haz. Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*, İstanbul 2014, s.87.

mücadele dışında, Çarlık karşısında da siyasi mücadele yürütmesi gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Plehanov'a göre, Rus burjuvazisi Fransa'nın aksine aristokrasi karşısında öncü sınıf olabilecek kadar güçlü değildir. Plehanov'un ardından Pavel Axelrod ise Çarlık Rusya'sında işçi sınıfı dışındaki diğer sınıfların politik olarak zayıf olduğunu ve işçi sınıfının bağımsız kalarak diğer sınıflara önderlik etmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Axelrod, işçi sınıfının Çarlık karşısında mücadele ederek hegemonyayı elde edebileceğini iddia etmiştir.¹⁹

Hegemonya, Lev Troçki ve Vladimir İ. Lenin'in Çarlık karşısında işçi sınıfının, siyasi mücadele yöntemi olarak ele aldıkları bir kavramdır. Fakat hegemonya, özellikle Lenin'in kuramsal yazılarında sıklıkla başvurduğu önemli kavramlarından biridir.²⁰ Lenin, kavrama değinmeden önce hegemonyanın Rus devrim mücadelesine yabancı olamadığını ifade eder. Ona göre, hegemonya kavramının güncel anlamı Rus Sosyal Demokratların devrim mücadelesiyle oluşur. Buna binaen, kavram Rusya'ya özgüdür.²¹ Lenin yazılarında, işçi sınıfının hegemonyayı özümsemediği ve kabul etmediği sürece bütünleşik bir sınıf olamayacağını ileri sürer.²² Ona göre, işçi sınıfı sömürülen sınıfların burjuvaziyle olan ilişkilerini kesip ittifak ortamı yaratmalıdır. Lenin, özellikle köylü sınıfını kapsayan bir ittifakın gerekliliğinin vurgular. Bu ittifakın lideri olarak da işçi sınıfını gösterir. Ona göre, sosyal devrim böyle bir ittifakla gerçekleşebilir.²³ Proletaryanın egemen sınıfa dönüşebilmesi burjuvazinden özerk bir politika gütmesi ve hegemonik üstünlüğünü göstermesiyle mümkün olabilir.²⁴ Lenin'in ardından İtalyan Marksist düşünür Antonio Gramsci, kavrama daha çağdaş ve özgün bir nitelik kazandırır. Gramsci kavramın kuramsal gelişimi esnasında en çok Lenin'den etkilenir ve kavramı

¹⁹ Perry Anderson, *Hegemonya Doğu\Batı Sorunu ve Stratejisi*, (çev. Tarık Günersel), İstanbul 1988, s.30.

²⁰ Yetiş, "Hegemonya", s.88.

²¹ Lars, T. Lih, *Lenin: Farklı Bir Yol*, (çev. Aslı Önal), İstanbul 2017, s.100.

²² Ransome, s.177.

²³ Vladimir İlyiç Lenin, *Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği*, (çev. Saliha N. Kaya, İsmail Yarkın), İstanbul 1994, s.118.

²⁴ Vladimir İlyiç Lenin, *Seçme Yazılar: Devrim, Demokrasi, Sosyalizm*, (çev. Sungur Savran), İstanbul 2011, s.379.

Lenin'den alıp geliştirir. Hegemonya kavramı, Antonio Gramsci'nin *Hapishane Defterleri'nde* formüle ettiği, merkezi önem taşıyan bir kavramdır. Öyle ki, bu kavram, kuramsal olarak Gramsci'nin devlet analizinde temel çatıyı oluşturmaktadır.

Gramsci, hegemonya kavramına kendinden önceki yaklaşımları da eklemleyip geliştirmiştir. Marksist kuramda gördüğü boşlukları kendi hegemonya kuramıyla doldurmaya çalışmıştır. Gramsci, belli dönemlerde Batılı burjuvazi iktidarlarının siyasal ve ekonomik krizlere karşın egemenliklerini sürdürmelerinin arka planını incelemiştir. Bu minvalde, hegemonya kavramının kapitalist devlette toplum ve iktidar analizleri üzerinden kavramı, sınıfsal hâkimiyet ve liderlik çerçevesinde ele almıştır. Gramsci, hegemonyayı egemenlik ve iktidar ilişkilerinin yeniden üretimi sürecini açıklamak amacıyla işlevselleştirmiştir.²⁵ Buradan hareketle, bir sonraki başlıkta, Gramsci'nin özgün biçimde geliştirdiği hegemonya kavramını değerlendirecektir.

II. GRAMSCİ ve HEGEMONYA

Gramsci hegemonya kavramını açıklamak için birbirine bağlı bir kavram seti oluşturmuştur. Hegemonyanın daha iyi bir biçimde kavranabilmesi için bu kavramların bilinmesi gereklidir. Tarihsel blok, devlet, sivil ve politik toplum gibi kavramlar, hegemonyanın anlaşılmasındaki önemli kavramsal tamamlayıcılardır. Birbirleriyle teorik bir bütünlük oluşturacak biçimde bağlanmış olan bu kavramların hepsi bütünsel bir yaklaşım oluşturmaktadır. Hegemonya ancak bu kavram seti anlaşılabilirse doğru kavranabilir. Bu nedenle, hegemonya kavramını ele almadan önce bu kavramları kendi başlıkları altında incelemek gerekmektedir.

A. Tarihsel Blok Kavramı: Yapı ve Üstyapının Organik Bütünlüğü

Gramsci'nin Marksist kuramda gerçekleştirdiği yapıbozumun temellerini yapı ve üstyapı analizinde yattığı görülmektedir. Yapı ve üstyapı tarihsel bloğun iki uğrağıdır. Gramsci, özellikle üstyapıya atfettiği önem nedeniyle klasik Marksist kuramdan ayrışır. Kendi özgün yorum ve kavramsallaştırmalarını da üstyapı

²⁵ Yetiş, "Hegemonya", s.88.

analizinde gerçekleştirir.²⁶ Bu bağlamda, Gramsci'nin yapı ve üstyapıyı bir bütün olarak ele aldığı tarihsel blok anlatısı, diğer kavramları da türettiği bir ana çerçeveye işlevi görmektedir.

Yapı ve üstyapı kavramları Karl Marks'ın siyaset kuramının temel iki yapı taşını oluşturur. Marks, maddi üretim ilişkilerinin olduğu alana yapı adını verir. Bu alan, Marks'ın siyaset teorisinin belirleyici uğrağıdır. Yapı; ekonomi, üretim güçleri ve üretim ilişkilerini içinde barındırır. Toplumsal yapının ve dinamiklerin belirleyicisi konumunda yer alır. Öyle ki arasında diyalektik bir ilişki kurulan üstyapının da şekillendiricisi konumundadır. Marks'ın yapının karşısına koyduğu üstyapı ise maddi üretim ilişkilerinin dışında kalan alandır. Bunlar siyaset, ideoloji, hukuk, eğitim, kültür, ahlak ve din gibi unsurlardır. Bu unsurlar son kertede yapı tarafından belirlenir. Marks'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* adlı eserinin önsözünde belirttiği gibi yapı toplumsal ilişkilerin belirleyicisidir.²⁷

Marks için yapı; üstyapının, toplumun ve kurumların yaratıcısıdır. Bu tasnifleme, Marksizmin ekonomik indirgemecilikle eleştirilmesine neden olmuştur. Gramsci, "Hapishane Defterleri'nde" yer alan şu aktarımıyla, bir anlamda Marksizme getirilen eleştirilere cevap vermiş ve kendi kuramsal katkısını ortaya koymuştur. "*Her siyasal ve ideolojik dalgalanmanın yapının doğrudan bir ifadesi olarak sunulabileceği ve açıklanabileceği varsayımına teorik düzeyde ilkel bir enfantilizm olduğu gerekçesiyle ya da pratikte somut siyasal ve tarihsel çalışmaların yazarı Marks'ın sahici kanıtları kullanılarak karşı çıkılmalıdır*"²⁸ Fakat durum bu doğrudan Marksist düşüncenin koşulsuz kabulü olarak algılanmamalıdır. Düşünür, Marksist kuramdaki maddi faktörlerin etkisiyle gerçekleşen tarihsel ilerlemenin varlığını reddeder. Bu indirgemeci yaklaşım bireysel etmenlerin ve üstyapısal unsurların dışlanması sebeptir. Gramsci bu eleştirisinin ardından, söylemi

²⁶ Hugues Portelli, *Gramsci ve Tarihsel Blok*, (çev. Kenan Somer), 1.bs, Ankara 1982, s.55-56.

²⁷ Vergin, s.80-82.

²⁸ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri 4. Cilt*, Joseph A. Buttigieg (edt.), (çev. Barış Baysal), İstanbul 2014, s.38.

pratiğe dökerek, kuramsal eksiklikleri yine Marksizm'in temel perspektifine sadık kalarak gidermeye çalışır.²⁹

Gramsci, yapı ve üstyapı arasında organik bir bağ kurar. Bu organik bağ sayesinde yapı ve üstyapı arasındaki ilişki karşılıklı hale gelir. Dolayısıyla üstyapı da belli tarihsel dönemlerde belirleyici olabilir. Yapı ve üstyapı toplumsal dinamikleri belirlemede kimi zaten aynı önemde olabileceği gibi kimi zaman da herhangi biri ön planda olabilir. Gramsci'nin Marks'ın yapının son kerteedeki belirleyiciliği anlatısından farklı olarak üstyapıyı ön plana çıkartması, kapitalizmin sadece ekonomik boyuttan ibaret olmadığı yönündeki görüşlerinin karşılığıdır. Bu bağlamda siyaset, ideoloji ve kültür gibi üstyapısal unsurların rolüne vurgu yapar.³⁰ Marks'ın aksine Gramsci'ye göre, siyasal bilinci belirleyen üstyapıdır. Dolayısıyla siyasal bilincin oluşum alanı da üstyapıdır. Bireyin bilincinin yaratıcısı ideoloji ve ahlakıdır. Gramsci, bu sayede yapısal unsurları bireyin siyasal bilincinden arındırır. Böylece, ideoloji etken, ekonomi edilgen hale gelir. Bu ayrıştırma sayesinde bireyin siyasal bilinci üstyapısal uğrağa geçer.³¹

Gramsci, gerçekleştirdiği analizde üstyapının, yapının yansıması olduğu savını yadsımaz. Fakat üstyapının, belli dönemlerde yapıyı etkileyip değiştirebileceğini ileri sürer. Bu iddiasını ideolojinin, toplumsal ve sınıfsal örgütlenme işlevi üzerinden açıklar. Tarihsel süreç içerisinde belirli sınıfların iktidar mücadelesi yapısal unsurlar tarafından belirlense bile bu yeterli değildir. Mücadelenin belirleyicisi ideolojidir. Çünkü bir sınıf sadece üretim ilişkileri üzerinden iktidar mücadelesini kazanıp egemen sınıf haline gelmez. Bunun için bir siyasal bilinç gereklidir. Gramsci'ye göre ise, bu bilinç ancak ideoloji ile sağlanabilir.³² Gramsci'nin ideolojiye atfettiği bu önemli rol kuşkusuz ideolojinin örgütlenme işlevinden kaynaklanır. Çünkü Marksizme göre örgütsüz bir sınıf devrim gerçekleştirme gücünden yoksundur.

²⁹ Yetiş, "Antonio Gramsci", s.139.

³⁰ Vergin, s.85.

³¹ Portelli, s.57.

³² Portelli, s.55-56.

Gramsci tarihsel bloğu iki şekilde ele alır. İlk olarak, tarih boyunca yapısal ve üstyapısal alanlardaki tüm kompleks ilişkilerin birliği olarak ele alır. Buradan hareketle, Gramsci'nin tarihsel bloğu “(...) *üstyapıların karmaşık ve uyumsuz toplamı, toplumsal üretim ilişkilerinin toplamını yansıtır*”³³ olarak tanımlar. Kuramcının bu tanımlaması tarihsel bloğun belirleyicisi olarak maddi unsurları ön plana çıkarttığı şeklinde algılanmamalıdır. Gramsci yapı ve üstyapı ayrımında üstyapının özerkliğini tarihsel blok içerisinde de ortaya koyar. Ardından tarihsel bloğun her iki kertesini arasında organik bir bağlantı kurar. Bu sayede tarihsel blok hem maddi hem de manevi bir boyut kazanmış olur.³⁴

Ayrıca hegemonya ve tarihsel blok arasında bağlantı kurar. Öyle ki, bir hegemonya ancak tarihsel blokla var olabilir. Fakat her tarihsel blok egemen bir hegemonya değildir.³⁵ Tarihsel bloğun ikinci tanımlamasını da buradan hareketle gerçekleştirir. Belli bir dönem içerisinde sınıflar arasında gerçekleşen ittifakları da betimler. Hegemonya tarihsel bloklardan doğar fakat her tarihsel blok hegemonik nitelik kazanamayabilir. Yani, belli dönemlerde gerçekleşen sınıf ittifakları egemen hegemonya kuramayabilir.³⁶ Bu durumun temel sebebi, hegemonyanın sahip olduğu sınıfsal niteliklerdir. Gramsci'nin analizinde, sınıfsal niteliğe sahip egemenliklerin yapısal unsurların yanı sıra üstyapısal unsurların diyalektik bütünlüğüne ihtiyaç duyduğu sonucuna ulaşır. Bu nedenle, her tarihsel blok egemen hegemonya niteliğine sahip olmayabilir.³⁷

Hegemonya, kitleler üzerinde tarihsel bloğun üstyapısal unsurlarının etkin varlığıyla egemen niteliğe kavuşabilmektedir. Mehmet Yetiş'in ifadesiyle; “Gramsci'nin tarihsel blok kavramı, bir yandan yapısal kertede ekonomik süreçlerin, öbür yandan da üstyapısal kertede siyasal kurumların, ideolojik oluşumların, inanç sistemlerinin ya da kültürel formların çözümlemeye katılmasının zorunluluğunu

³³ Gramsci, “Hapishane Defterleri 4. Cilt”, s.204.

³⁴ Yetiş, “Antonio Gramsci”, s.138.

³⁵ David Forgacs, *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935*, (çev. İbrahim Yıldız), Ankara 2010, s.234.

³⁶ Ransome, s.182.

³⁷ Yetiş, “Antonio Gramsci”, s.137.

anlatır”³⁸ Gramsci’nin tarihsel blok üzerinde gerçekleştirdiği bu yapıbozum doğrudan doğruya üstyapının öneminin arttırmaktadır.

Tarihsel bloğu oluşturan yapısal ve üstyapısal unsurlar arasındaki bağ, içerik ve biçim ilişkisi üzerinden açıklanabilir. İçerik olan maddi güçler, biçim olan ideoloji olmadan kavranamaz. İdeoloji ise maddi güçler olmadan kişisel hevesler haline gelir. Bu karşılıklı ilişki sayesinde tarihsel blok sınırlandırılabilir ve çözümlenebilir.³⁹ Bunun yanı sıra tarihsel blok kavramı belirli bir tarihsel süreçte ortaya çıkan karmaşık ve çelişik toplumsal formasyonu belirler. Burada vurgulanan, farklı sınıfların aralarında ne gibi ilişkiler içine girdikleridir. Tarihsel blok, son tahlilde uzun süreli nesnel koşulları ve bu koşullar karşısında özgün tepki veren toplumsal öznelerin eylemlerini içerir ve yapıyla üstyapının organik bütünlüğüne işaret eder.⁴⁰ Bu minvalde, bir sonraki başlık altında yapı üstyapı analizinin bir diğer önemli bağlamını oluşturan devlet kavramı ele alınacaktır.

B. Gramsciyen Devlet

Gramsci, yapı- üstyapı ikiliğini tekrar yorumlayarak, Marksist siyaset kuramına katkı sağlamıştır. Bu katkı, hegemonya, karşı hegemonya, devlete yönelik politik toplum sivil toplum ayrımı ve entelektüel sorunsallarına da yön vermiştir. Devlet, Gramsci’nin hegemonya kuramında ikili bir yapıda ele alınmıştır. Devletin ikili bir biçimde ele alınması Hegel ve Marks’ın anlatılarında da yer almaktadır. Gramsci ise, iki düşünürden metodolojik olarak farklılaşarak özgün bir kuram ortaya koymuştur.⁴¹

Marksizm’de devlet, burjuva sınıfının baskı aygıtı olarak görülmektedir.⁴² Bu tanıma göre devlet, belli bir sınıfın kendi egemenliğini yeniden üretmesi için kendi denetimi altına aldığı aygıttır. Bu aygıt, baskı araçları sayesinde zor kullanma gücünü

³⁸ Yetiş, “Antonio Gramsci”, s.137.

³⁹ Portelli, s.61.

⁴⁰ Mehmet Gökhan Uzuner, “Batı Marksizmi: Üst Yapının Sahne Alışı”, Feride Acar, Hasan Faruk Uslu (yay. haz.), Siyaset Sosyolojisi, Ankara, 2016, s.104.

⁴¹ Melek Halifeoğlu, Mehmet Yetiş, “Gramsci, Sivil toplum-Devlet İkiliği ve Kuramsal Kökenler”, *Mülkiye Dergisi*, Yıl 37, S 1, 2013, s.176.

⁴² Leo Huberman, Paul Sweezy, *Sosyalizmin Alfabeti*, (Çev, Mehmet Selik, Şükrü Alpagut), İstanbul 2019, s.40-41.

doğal hukuk normları çerçevesinde meşrulaştırır.⁴³ Bu normlar sayesinde iktidar olan burjuvazi sınıfı, devletin zor kullanma gücünü hukuk aracılığıyla araçsallaştırır. Bu durumda hukuk, toplumun evrensel çıkarları yerine burjuvazinin tikel çıkarlarının aracı olur.⁴⁴

Gramsci'ye göre devlet, “*yönetici sınıfın yalnızca egemenliğini meşrulaştırmakla kalmadığı, aynı zamanda bu egemenliği devam ettirdiği fakat yönettiklerinin etkin rızasını da almayı becerdiği pratik ve teorik faaliyetlerin bütün bileşkesidir*”⁴⁵ dolayısıyla devlet sadece tahakküm değil, aynı zamanda hegemonyanın da üreticisidir. Bu tanımlamaya göre, Gramsci tıpkı Marks ve Ortodoks Marksistler gibi devleti tikel çıkarların aracı olarak görmektedir. Devleti, kendisini oluşturan toplumdan ayrı bir kurum olarak görmemektedir. Toplumsal dinamiklerin etkisiyle toplumda gerçekleşen değişim devleti de etkilemektedir. Gramsci, Marksist kuramla bu noktalarda fikir birliği içerisindedir. Fakat Gramsci'ye göre Marks'ın devleti, burjuva iktidarının kendi tikel çıkarları doğrultusunda hareket eden baskı aygıtı olarak görmesi eksik bir bakış açısıdır. Gramsci, bu şekilde devletin karmaşık ve çelişkili yapısını açıklamayacağını düşünmektedir. 20. yüzyılda devletin yapısı ve işlevi farklılaşmıştır. Gramsci'nin siyaset kuramının özgün yanlarından biri de devleti sadece baskı aygıtı olarak görülemeyecek kadar karmaşık ve bir yapı olarak ele almasıdır.⁴⁶ Öte yandan, Gramsci, devletin bir baskı aygıtı olduğunu kabul eder. Fakat burjuva iktidarının felsefi ve siyasal niteliğinin, kitlelerin şiddet karşısında rıza göstermelerinin sebebi olduğunu ileri sürer.⁴⁷ Düşünür bu doğrultuda yeni modern devletin ve burjuva iktidarlarının analizini gerçekleştirir. Çünkü ona göre bu egemenliğin arka planında üstyapısal unsurlar vardır.

⁴³ Mehmet Yetiş, “Gramsci ve Devletin İki Görünümü”, *Mülkiye*, Cilt 33, S. 264, 2009, s.133.

⁴⁴ Bobbio, s.5-7.

⁴⁵ Akt Luis R. Migliaro, Pasquela Misuraca, “Modern Bürokrasi Teorisi”, Anne Showstack Sassoon(der.), Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar, (çev. Mustafa Kemal Coşkun, Burcu Şentürk, Ozan Kamiloğlu, Çağla Erdoğan), Ankara, 2012, s.73.

⁴⁶ Bobbio, s.8.

⁴⁷ Mehmet Özgüden, *Bir Gramsci Okuması: Hegemonya ve Politik Toplum*, 1.bs, Ankara 2015, s.18-19.

Gramsci devleti Marksist perspektif içinde fakat özgün biçimde ele alır. Ardından, bu yeni perspektifi üzerinden metodolojik bir ayrıma gider. Devletin üstyapısal unsurlarının ve tahakküm alanının etkisini belirtmek ve devletin, için devleti ikiye ayırır. Bu kategorik ayrımı *Hapishane Defterleri*'ndeki şu metniyle ortaya koyar.

“Şu an için yapabileceğimiz, iki ana üstyapısal ‘düzeyi’ saptamaktır: ‘sivil toplum’ adı verilecek olan, bu genellikle ‘özel’ denilen organizmalar topluluğudur, bir de ‘siyasal toplum’ yani ‘devlet’. Bu iki düzey bir yandan egemen grubun toplumun her kesimine uyguladığı ‘hegemonya’ işleviyle, diğer bir yandan da ‘doğrudan tahakküm’, yani devlet ve ‘yasal’ hükümet aracılığıyla uygulanan komutaya tekabül eder.”⁴⁸

Gramsciye siyaset kuramında sivil toplum ve politik toplum üstyapıda yer alır. Gramsci özellikle Marks'ın determinist yaklaşımının aksine sivil topluma üstyapısal alanda yer verir. Sivil toplum ve politik toplum arasında inşa edilen bu ayrım dönemin şartlarına uygun olarak geliştirilmiştir. Gramsci, Ekim Devriminin ardından Batılı devletlerde işçi direnişlerinin hezimetle sonuçlanmasının ve İtalya'da faşizmin iktidara gelmesinin temel sebeplerini bu kavramsallaştırma üzerinden izah eder. Sivil toplumu Marksist düşüncenin aksine üstyapısal alana yerleştirmesi, onun siyaset kuramındaki bir başka özgün yanıdır.⁴⁹

Perry Anderson'a göre Gramsci devlet analizini üç şekilde gerçekleştirir. Devleti ilk olarak sivil toplumun karşıtı; ikinci olarak sivil toplumu kuşatan ve üçüncü olarak da sivil toplumla özdeşleşmiş devlet şeklinde tanımlar.⁵⁰ İlk tanımlamada, karşıt kutuplu bir görünüm vardır. Gramsci devletin karşısına sivil toplumu yerleştirir. Sivil topluma egemen olan sınıf diğer sınıflara hegemonya uygular. Devlete hâkim olan sınıf ise, alt sınıflara zor ve baskı uygular. Sivil toplumda rıza, hegemonyayla sağlanırken, devlette zor ve baskı ile sağlanır. Sivil toplumda rızanın elde edilmesi için hegemonik aygıtlar kullanılırken, devletin

⁴⁸ Akt. Ransome, s.184.

⁴⁹ Yetiş, “Gramsci ve Devletin İki Görünümü”, s.130.

⁵⁰ Anderson, s.27.

kendisinde baskı aygıtları kullanılır. Gramsci'nin kesin bir şekilde gösterdiği bu karşıtlık, metodolojik bir karşıtlıktır.⁵¹

Gramsci'nin devlet hakkındaki ikinci tanımı ise genişlemiş modern devlettir. Bu devlet, 19. ve 20. yüzyıllarda kapitalist hale gelmiş ulus devlettir. Gramsci analizlerinin merkezine İtalyan Risorgimento'sunu⁵² ve Fransa Devrimini koyar. Özellikle Fransız Devrimi sonrasında burjuvazinin toplumu kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda şekillendirdiğini belirtir. Burjuvazi kamusal ve özel kurumları kendi çıkarları doğrultusunda değiştirir ve revize eder. Bu revizyonu tamamlamak için hukuk devrimi gerçekleştirilir. Modern devlet bu sayede sivil toplumda da genişlemiş olur. Böylece, devlet kendisinden bağımsız olan sivil toplumu kuşatır. Parlamenter sistemle birlikte genel oy hakkı, parti ve sendika gibi sivil toplum örgütlerinin etkinlikleri arttırılır. Bu durum yönetilenlerin sivil toplum üzerinden de yönetici olma fırsatlarını ortaya çıkartır.⁵³ Böylece sivil toplum farklı sınıfların iktidar olmak için mücadele edeceği önemli bir uğrak haline gelir. Burjuva iktidarı o döneme kadar elinde bulundurduğu devletle kamusal kurumların yanına, sivil toplumla özel kurumları da eklemiş olur. Bu sayede kendi hegemonyasını sivil toplum üzerinde yeniden üretebilme fırsatını elde eder. Gramsci, *Sürekli Devrim* adlı yazısında bu dönemdeki devletin daha önceki dönemlerdeki devletin aksine gelişip sivil toplumun özerkliğini ele geçirdiğini ve sivil toplum içinde gerçekleştirdiği sürekli devrimlerle gelişim gösterdiğini ileri sürer.⁵⁴ Hatta daha ileriye giderek, devletin sivil toplum ile politik toplumun bileşkesi haline geldiğini söyler.⁵⁵ Gramsci'nin bu formülasyonu politik toplum ve sivil toplumun devletle aynı anlama geldiğini gösterir. Artık sivil toplum egemen olmaya giden yol ve egemenliğin sürdürülmesi için temel mücadele

⁵¹ Halifeoğlu, Yetiş, s.181.

⁵² Risorgimento: İtalya birliğini sağlamayı hedefleyen ideolojik ve siyasal harekettir.

⁵³ Özgüden, s.20-24.

⁵⁴ Anne Showstack Sassoon, *"Hegemonya, Mevzi Savaşı ve Politik Müdahale"*, Anne Showstack Sassoon(der.), Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar, (çev. Mustafa Kemal Coşkun, Burcu Şentürk, Ozan Kamiloğlu, Çağla Erdoğan), Ankara, 2012, s.101-102.

⁵⁵ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri 3.Cilt*, Joseph A. Buttigieg (edt.), (çev. Barış Baysal), İstanbul 2012, s.218.

alanı haline gelir. Sınıfların iktidar olabilmek için uğradıkları bir uğrak olur. İkinci tanım, Gramsci'nin gerçekleştirdiği devlet analizindeki çıkış noktasıdır.

Gramsci üçüncü devlet analizinde ise, devlet ve sivil toplumu artık birleşmiştir. Yani devlet hem zorun hem de rızanın uygulayıcısı konumunda yer alır. Böylece sivil toplum tamamen devletleştirilmiştir. Dolayısıyla hegemonya kavramı artık sivil topluma özgü değildir. Kamusal kurum ve özel kurumlar egemen sınıf iktidarının hegemonik aygıtlarına dönüşmüşlerdir.⁵⁶ Üçüncü tanımlama ikinci tanımlamanın daha ileri bir versiyonu gibi düşünülebilir. Sivil toplumu kuşatan devlet artık sivil toplumla denk konumdadır. Ayrıca Gramsci, ilk tanımdaki metodolojik ayrımı tersine çevirerek bir denklik oluşturur. Bu durum devletin politik toplumdan ibaret olmadığı şeklindeki tefsiridir.⁵⁷

Gramsci, modern devlette kapitalist burjuva iktidarlarının anlaşılabilmesi için hegemonya kavramına başvurur. Kavramın kuramsal çerçevesini çizerken devlet-sivil toplum ya da sivil toplum-politik toplum ikiliğini ortaya atar. Bu ikiliği bir karşılıklı çatışma olarak değil diyalektik bir birlik olarak ele alır.⁵⁸ Bir sonraki başlık altında, Gramsci'nin devlete dönük analizlerinin önemli bir kısmını oluşturan politik toplum-sivil toplum ayrımı incelenecektir.

C. Politik ve Sivil Toplum Ayrımı

Gramsci devletin iki yüze sahip olduğunu belirtir. Devletin bu iki yüzünden biri zorun diğeri ise rızayı gösterir. Zoru gösteren kısmı ikincil ve olumsuz olarak ele alınmıştır.⁵⁹ Politik toplum, Gramsci'nin devleti dar anlamda baskı aygıtı olarak ele aldığı halidir. Bu tanımlamayı biraz daha açarsak: politik toplum iktidar olan sınıf veya sınıfların kendi ekonomik ve siyasal çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri tahakküm ürettikleri alandır. İktidar olan sınıf hukuki olarak politik toplumdaki zor ve baskı aygıtlarını kullanma yetkisine sahiptir. Bu aygıtlar; ordu, polis, yargı ve

⁵⁶ Martin Carnoy, "Gramsci ve Devlet", (çev. Mehmet Yetiş), *Praksis*, Yıl 2001, S 3, s.260.

⁵⁷ Halifeoğlu, Yetiş, s.182.

⁵⁸ Mehmet Yetiş, "Gramsci ve Devletin İki Görünümü", s.131.

⁵⁹ Bobbio, s.71.

bürokrasidir. İktidar, alt sınıflar üzerinde rıza üretimi için bu aygıtları kullanır. Rıza elde ederek, kendi ekonomik ve siyasal çıkarlarının toplum tarafından kabul görmesini sağlar. Bu aygıtlar bir nevi iktidarın kendi tikel çıkarlarını meşrulaştırma araçlarına dönüşürler.⁶⁰ Sonuç olarak, politik toplum devletin konsantre hali olarak düşünülebilir. Burada Gramsci, dar anlamda devlet anlatısıyla Marksizm'in klasik devlet analizi ile uyumlu bir çerçeve çizmektedir.

Gramsci, politik toplumunun karşılığı olarak sivil toplumu ele alır. Kuramcı sivil toplum kavramsallaştırmasını iki düşünür üzerinden gerçekleştirir. Bunlardan ilki G. W. Friedrich Hegel'dir. Hegel, sivil toplumu doğalcı gelenek üzerinden açıklar. Hegel'in sivil toplumu devlet-öncesi topluma tekabül eder.⁶¹ Toplum kendi içinde: aile, sivil toplum ve devlet olmak üzere üçe ayrılır. Aile sevgi ve saygı ilişkileri üzerinden şekillenir. Sivil toplumu şekillendiren bireylerin menfaatleridir. Devlet ise diyalektik olarak aile ve sivil toplumun sentezidir. Hegel, ekonomik ilişkiler ve ailenin arasındaki kolektif bütünlüğü sivil toplum olarak tanımlar.⁶² Sivil toplum ekonomik temeller üzerinden, aile ve devlet arasındaki boşluğa yerleştirir. Böylece sivil toplumun etkinlik alanını kısıtlanır.⁶³

Gramsci, defterlerde sivil toplumdan bahsederken Hegel'in sivil toplumu ile ilgili *“yani bir toplumsal grubun toplumun bütünü üzerindeki siyasal ve kültürel hegemonyası anlamında; devletin etik içerik olarak”*⁶⁴ şeklinde göndermede bulunur. Bu pasaj, Gramsci'nin sivil toplum kavramını Hegel'den alıp geliştirdiğini gösterir. Ayrıca Gramsci, *“siyasal ve kültürel hegemonyası”* tanımlamasıyla, Hegel'in sivil toplumunu üstyapısal olarak nitelendirir.⁶⁵

⁶⁰ Portelli, s.25-26.

⁶¹ Bobbio, s.11.

⁶² Mete Kaan Kaynar, “Sivil Toplumun Kavramsal Tarihi ve Sivil Toplumla İlgili Güncel Tartışmalar”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, 2005, s.348.

⁶³ Bobbio, s.15.

⁶⁴ Gramsci, “Hapishane Defterleri 3. Cilt”, s.165.

⁶⁵ Bobbio, s. 20-21.

Gramsci'nin sivil toplum kavramsallaştırmasının esin kaynağı olan bir başka düşünür de Marks'tır. İki kuramcının sivil toplum kavramsallaştırmalarında benzerlik ve farklılıklar mevcuttur. Gramsci'nin sivil toplumu üstyapısal uğrağa yerleştirmesi önemli bir farktır. Zira Gramsci'ye kadar Marksist düşüncede böyle bir farklılığa gidilmemiştir. Marks'a göre sivil toplum, üretici sınıfın yaşadığı gelişim esnasında bireysel ekonomik ilişkilerin tamamının yer aldığı alandır. Bu açıdan bakılınca, sivil toplum yapıyla ilişkili görünür. Bu ilişki daha çok yapısal bağımlılık olarak düşünülebilir. Fakat sivil toplumun üstyapısal unsurlarla olan ilişkisi göz ardı edilmez. Marks'ın sivil toplum kavramsallaştırması, Gramsci'nin devlet-sivil toplum ikiliğinin neşet ettiği yerdir.⁶⁶ Marks'a göre sivil toplum devletten ayırdır ancak yansız değildir. Sivil toplum, burjuvazi sınıfının kendi hegemonyasını yeniden ürettiği bir faaliyet alandır. Bu özelliğiyle burjuvazinin üretim ilişkileri üzerindeki çıkarları doğrultusunda hareket ederek işçi sınıfının iktidara tabi olmasını sağlar. Dolayısıyla sivil toplum proleter bir devrimle aşılmalıdır. Marks, bu bakış açısıyla sivil toplumu devingen ve pozitif momente yerleştirir. Bu moment doğrudan yapıyla ilişkilidir. Marksist yaklaşımda, Hegelci yaklaşımın aksine tarihsel belirleyici olan devlet değil sivil toplumdur.⁶⁷

Gramsci'nin sivil toplum kavramsallaştırması ise bu iki düşünürden daha özgün bir hal almıştır. Gramsci'ye göre sivil toplum, özel kurumlar aracılığıyla egemen sınıfın toplumun genelinde hegemonyasını yeniden ürettiği alanıdır.⁶⁸ Bu alanda; siyasal partiler, sendikalar, kitle iletişim araçları, entelektüeller vb. kurumlar yer alır. Sivil toplum sadece egemen sınıfın kendi hegemonyasını rıza ve ikna yoluyla yeniden ürettiği alan değildir. Ayrıca muhalif sınıfların da kendi hegemonyasını üretebildikleri alandır.⁶⁹ Gramsci'yle birlikte sivil toplum rıza, ikna ve hegemonyanın yer aldığı alan haline gelir. Dahası sivil toplum karşı hegemonyanın da yerleştiği saha olacaktır.

⁶⁶ Bobbio, s.19-20.

⁶⁷ Kaynar, s.351.

⁶⁸ Portelli, s.14.

⁶⁹ Forgacs, s.513.

Sivil toplumdaki bu değişim Gramsci'nin Marks'ın aksine sivil toplumu üstyapısal uğrağa yerleştirmesiyle gerçekleşir. Gramsciye sivil toplumun önemli farklılıklarından biride: dünya görüşleri, felsefe, din ve manevi momentleri içinde bulundurmasıdır. Kitleler üzerinde rıza bu momentler sayesinde elde edilir.⁷⁰ Bu özelliği sivil toplum, kapitalistleşmiş ölkelerde sınıflar arasındaki hegemonik mücadele alanı haline getirir. Sivil toplum, sınıfsal mücadele sonucunda, hegemonyanın örgötsel şekilde kitlelere yayıldığı kurum olur.⁷¹ Bu ilişki sivil toplum ve hegemonya arasında kurulan bağlantının göstergesidir.

Sivil toplum maddi ilişkilerin tamamı yerine ideolojik ve kültörel ilişkilerin meydana geldiği yerdir. Fakat Gramsci'nin sivil toplumu üstyapısal uğrağa yerleştirmesi, yapıyla olan ilişkisini kestiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Çünkü sivil toplumun içerisinde yer alan kurumlar, ekonomik çıkarlar doğrultusunda da hareket edebilirler.⁷² Bu kavramsallaştırma sivil toplumun yapıyla olan ilişkisinin dolaylı şekilde kurulduğunu göstermektedir.

Gramsci tıpkı Marks gibi sivil toplumu, tarihsel belirleyici konumuna yerleştirir. Gramsciye sivil toplum, üretim ilişkileri içerisinde yer alan sınıfların, sınıflar arası ideolojik ve kültörel mücadele alanına dönüşür. Bunun temel sebebi; işçi sınıfının sadece yapıda gerçekleştirdiği bir dönüşümün, devrim için yeterli olamayacağı düşüncesidir. Zira yapının dönüşmesi devletin tüm uğraklarıyla ele geçirilmesini mümkün kılmaz. Genişlemiş devlete hâkim olan sınıf aynı zamanda hâkim hegemonyanın da üreticisidir. Egemen sınıf bu sayede, bütöncöl biçimde devleti kullanarak kendini rızayla meşru hale getirir.⁷³

Hâkim sınıf kendi siyasi ve ekonomik çıkarları için sivil toplumda rıza üretir. Bunun yanında politik toplum üzerindeki hâkimiyetini de sivil toplumda ürettiği, rıza üzerinden destekler. Politik topluma hâkim olan sınıf sürekli olarak sivil topluma da

⁷⁰ Vergin, s.89.

⁷¹ Mehmet Yetiş, “Hegemonya”, s.91.

⁷² Jacaoues Texier, “Gramsci, Üstyapılar Teorisyei”, Erhan Göksel (edt.), (ev. Arda İpek Kenan Somer), Gramsci ve Sivil Toplum, Ankara 1982, s.81.

⁷³ Texier, s.82.

hâkim olmak zorundadır. Çünkü sivil toplum diğer sınıfların da alternatif hegemonyaların inşa alanıdır.⁷⁴ Bu durum ise her sınıfın doğru stratejiler sayesinde sivil toplum üzerinden hâkim sınıfa dönüşebileceğinin göstergesidir. Gramsci'nin metinlerinde hegemonya inşasının başladığı ve tüm devleti sardığı yer sivil toplumdur.

Gramsci'nin sivil ve politik toplum ayrımındaki ana problem, bu iki yapının egemenlik ilişkilerindeki etkileridir. Gramsci devlet aygıtını ve işleyişini açıklayabilmek için bu iki yapının iktidar dinamiklerindeki etkilerini ele almıştır. Bu kuramsal ayrım bir bütünün iki parçası olarak düşünülmelidir. Sivil ve politik toplum birbirinden kopuk ve ilişkisiz değildir. Gramsci, sivil toplum-devlet ikiliğini Doğu ve Batı ayrımı üzerinden gerçekleştirir. Bu ayrımın temel amacı, ülkelerin sivil toplum gelişmişliklerine bağlı olarak, iktidar mücadelelerinin rızayla veya zorla gerçekleşip gerçekleşmediğini açıklamaya çalışmaktır. Doğulu ve Batılı toplumların belirleyici özellikleri de bu ayrım üzerinden açıklanır.

“(...) Doğu'da devlet her şey olduğundan sivil toplum ilkel ve pelteleşmiş bir haldedir; Batı'da ise devletle toplum arasında düzenli bir ilişki olduğu için, sarsılmakta olan bir devletin arkasında sağlam bir sivil toplum yapısı görülür. Devlet ileri hattaki bir siperden başka bir şey değildir; arkasında sağlam bir siperler, kaleler ve kazamatlar zinciri vardır. Şüphesiz bu bazı devletlerde daha güçlü, bazılarında daha zayıftır; ne olursa olsun bunlardaki ulusal niteliği dikkatle anlamaya çalışmak gerekir.”⁷⁵

Gramsci'nin bu ünlü pasajında, Rusya'da zorun ağır bastığını belirtir. Böylece devlet her şeyi kendi denetimi altına alır. Politik toplum yani devlet, sivil toplumdan üstün gelir. Batı da ise, bu durum tam tersidir. Burada sivil toplum ve devlet arasındaki ilişki denge içerisindedir. Gramsci, bu sayede sivil toplumun gelişerek, güçlü bir kale ve siperler sistemine dönüştüğünü belirtir.⁷⁶ Gramsci doğu-batı ayrımıyla önemli bir karşıtlığı ortaya koyar. Gelişmiş bir sivil topluma sahip ülkelerde ideolojik ve kültürel bir mücadele gerekir. Gelişmemiş sivil toplumda ise,

⁷⁴ Özgüden, s.43.

⁷⁵ Antonio Gramsci, “Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları”, 7.bs, (çev. Adnan Cemgil), İstanbul 2014, s.326.

⁷⁶ Yetiş, “Antonio Gramsci” s.164.

doğrudan baskı ve zora dayalı bir mücadele gerekir. Bu karşıtlık karşı hegemonik mücadelenin nerede ne şekilde ortaya konacağıyla ilgilidir.

Gramsci, ortaya koyduğu bu ayrımla, “Batı da neden proleter bir devrim olmadı?” sorusuna cevap aramak istemiştir. Gramsci, bir devrim için birçok faktörün yanı sıra politik ve sivil toplumun gelişmişliklerinin de önemi olduğunu belirtir. Buradan hareketle sivil toplumun proleter devrimin gerçekleşmesi için mühim bir uğrak olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Ancak sivil toplum sadece proleter bir devrimin sahası değil; aynı zamanda tüm alt sınıfların iktidar mücadelesi vereceği bir alandır. Bu nedenle, sivil toplumda gerçekleşecek mücadele sadece işçi sınıfıyla sınırlandırılmamıştır.

Gramsci’ye göre politik toplumla sivil toplum arasında hem bir birlik hem de ikilik mevcuttur. Gramsci’nin politik ve sivil toplum arasında kurduğu ikilik tamamen zıtlık üzerine değildir. Çünkü Gramsci politik toplum ve sivil toplum arasında diyalektik bir ikilik kurmuştur. Dolayısıyla, bu ikilik belirgin bir fenomenolojik ayrım görünümünde değildir. Gramsci, birliği kamuoyu kavramı üzerinden açıklar. Egemen sınıf halkın destek vermeyeceğini bildiği bir uygulama için sivil toplumu kullanarak kamuoyu oluşturmaya çalışır. Kamuoyu kitle iletişim araçları, parti, sendikalar ve parlamento kullanılarak önceden oluşturulmaya çalışılır. Egemen sınıf bu sayede kamuoyu üzerinden rıza üretir ve karşılaşılacak olan direnişi pasifize eder.⁷⁷ Bu durum politik toplumun sivil toplumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanabildiğinin göstergesidir. Gramsci parlamentoyu hem politik topluma hem de sivil topluma yerleştirmiştir. Dolayısıyla bu kurum da politik ve sivil toplum arasındaki birliğin göstergesidir. Parlamento politik toplumda egemen sınıfın yasa yapıcı organı, sivil toplumun siyasi iradesinin karşılığıdır.⁷⁸ Bu tanımlamalar ışığında, her iki yapının birbirinden salt bir ayrımı yerine, zıtlıkların birbirine eklemlendiğini görüyoruz. Bu eklemleme egemen sınıfın kendi siyasal ve ekonomik çıkarları çerçevesinde gerçekleşmektedir.

⁷⁷ Gramsci, “Hapishane Defterleri 4. Cilt”, s.77.

⁷⁸ Portelli, s.30.

D. Hegemonya Kavramı

Şimdiye kadar ele alınan kavramlar, Gramsci'nin Hapishane Defterleri'nin merkezinde yer alan hegemonya kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için tamamlayıcı olan terimlerdir. Kavramlara sırasıyla bakacak olursak; tarihsel, hegemonya için oluşturulan üstyapısal ve yapısal ittifaktır. Dolayısıyla, hegemonya ilk olarak tarihsel bloğun kurulmasıyla oluşur. Gramsci devlet analizinde metodolojik bir ayrıma giderek politik ve sivil toplumu işlevsel olarak ortaya koyar. Devletin bu diyalektik ikiliğinin kitleler üzerindeki etki ve işlevleri farklıdır. Politik toplumu zorla ilişkilendirirken, sivil toplum rızayla ilişkilendirir. Politik toplum devletin kamusal gücünü oluşturan kurumlardan oluşur. Bu kurumlar hukuki olarak edindikleri normatif yetkilerini tahakküm kullanarak kitlelere uygular. Sivil toplum ise, içinde özel kurumları barındırır. Bu temelden yola çıkarak, Gramsci'nin Marksist kurama sağladığı en önemli katkı hegemonya kavramıdır. Gramsci kavramı yeniden ele alarak sınıflı toplum yapısı ve sınıflar arasındaki iktidar mücadelelerinin daha şeffaf biçimde anlaşılmasını sağlamıştır. Çağdaş anlamıyla, bir sınıfın başka sınıflar üzerindeki ideolojik egemenliği olarak tanımlanmıştır.⁷⁹

Gramsci, kapitalizmin kendiliğinden iç çelişkileri sonucunda ortadan kalkacağına inanmaz. Dolayısıyla, işçi sınıfının kendiliğinden iktidara gelmesinin mümkün olmayacağını ileri sürmüştür. Gramsci'nin analizinin temel problematiği, Batılı ülkelerde işçi sınıflarının nasıl egemen sınıf haline geleceği üzerine olmuştur.⁸⁰ Büyük Buhran'ın ardından kapitalizm yeniden yapılanmıştır. Bu yapılanmayla birlikte ekonomi ve siyaset iç içe geçmiş bir hal almıştır. Bu durum sınıf mücadelelerini karmaşık bir hale sokmuştur. Böylece, Marksizm sınıfsal mücadele koşulları ve yöntemlerinde gerçekleşen değişime cevap veremeyecek hale gelmiştir. Tam bu noktada Gramsci, Marksizm'de yaşanan bu tıkanıklığın açılmasına katkı sağlayacak biçimde hegemonya kavramını geliştirmiştir.⁸¹

⁷⁹ Stuart Hall, Bob Lumley, Gregor McLennan, *Siyaset ve İdeoloji: Gramsci*, (çev. Sadun Emerald), Ankara 1985, s.12.

⁸⁰ Migliaro, Misuraca, s.74.

⁸¹ Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, (çev. Ahmet Kardam), İstanbul 2012, s.115.

Gramsci öncelikle kapitalizmin varlığını sürdürmesini sağlayan burjuva iktidarları üzerinde çalışmıştır. Burjuvazinin sınıf egemenliğindeki karmaşık ve çelişik ilişkilere rağmen nasıl yıkılmadığını açıklamaya çalışan Gramsci, iktidar analizinin merkezine burjuva iktidarlarını yerleştirir. Burjuvazinin, sivil toplum ve politik toplumu kullanarak ekonomik ve siyasal krizler karşısında ayakta kalmasının nedenlerini araştırır. Bu araştırma Gramsci'yi hegemonya kavramına götürür. Düşünür burjuvazinin rıza ve ikna yoluyla hem kendi iktidarını yeniden üretebildiğini hem de zoru meşru hale getirebildiğini saptar.⁸² Bu durum, Gramsci'nin Marksist kurama yeni bir teorik yaklaşım eklemesine sebep olur. Gramsci, entelektüel ve kültürel değerlerin ön planda olduğu bir siyaset teorisi ortaya koyar. Böylece, Marksizmin yapısal ağırlıklı siyaset kuramının yetersizliğini gidermeye çalışır. Bu siyaset teorisi sayesinde, demokratik yönetimlerde, politik ve sivil toplumlardaki kurumların eylemlerini ve rıza üretimine etkilerinin anlaşılmasını amaçlar.⁸³

Düşünür oluşturduğu bu yeni siyaset teorisinin merkezine hegemonya kavramını yerleştirmiştir. Gramsciye hegemonyayı kısaca tanımlayacak olursak; bir sınıfın iktidarı rıza yoluyla ele geçirmesi ve ele geçirdiği bu iktidarı korumak için, yine bu sınıfın kendi etik değerlerini, dünya görüşünü ve gündelik hayattaki kurumsal eylemlerini içeren karmaşık ilişkiler ağı olarak tanımlamıştır.⁸⁴ Bu tanım, hegemonyayı ekonomik ve siyasal düzlemden, entelektüel ve ahlaki düzleme geçirmiştir. Böylece, kavram Gramsci'yle birlikte ahlaki ve entelektüel bir anlam kazanmıştır. Bu iki öncül hegemonyayı fikirler ve değerler etrafında birleştirmiştir. İdeolojiyle birlikte ahlaki ve entelektüel değerler tarihsel blok içinde çimento işlevi görmüştür.⁸⁵ Gramsci'ye göre, proleter bir devrim hegemonyanın kültürel ve siyasal

⁸² Yetiş, "Hegemonya", s.89.

⁸³ Peter İves, *Gramsci'de Dil ve Hegemonya*, (çev. Ekrem Ekici), İstanbul 2011, s.17.

⁸⁴ Uzuner, s.105.

⁸⁵ Laclau, Mouffe, s.116.

tahliliyle kavranabilir. Düşürün böylesine bir tanımlamaya gitmesi, kendi siyaset kuramı içerisinde hegemonyanın merkezi bir öneme sahip olduğunun kanıtıdır.⁸⁶

Hegemonya, stratejik bir liderlik biçimidir. Bu bağlamda hegemonyanın oluşumu için bir liderlik şarttır. Gramsci'ye göre rızaya dayalı hegemonyanın yaratılması için bir sınıfın, diğer sınıflarla ittifak kurup liderlik yapması gerekir. Lider olacak sınıf, bu vasfını hegemonya kurulmadan önce göstermelidir. Bu sınıfın, yapacağı önderliğin boyutu ise tarihsel bloğun grubun amaçlarının ne kadarını temsil ettiğiyle ilişkilidir. İttifak oluşturan grupların temel çıkarları başta yapısal olsa da bu çıkarlar sonradan üstyapısal hale gelecektir.⁸⁷

Gramsci, hegemonya kavramını ilk kez Güney Sorunu Üzerine Notlar adlı metinde kullanmıştır. Bu yazısında özetle; işçi sınıfının kuracağı ittifaklar sayesinde egemen olacağını ileri sürmüştür.⁸⁸ Ona göre, işçi sınıfı kuracağı ittifak ortaklarına belli imtiyazlar tanıyarak, bu ittifakın lideri olmalıdır. Elbette ki, bu imtiyazlar belli ekonomik ve siyasi alanlarda verilmelidir. Bunun yanı sıra entelektüel ve ahlaki alanlarda da belli imtiyazlar tanınmalıdır. Gramsci'nin özgün yanı da burada ortaya çıkmaktadır. Bu bağdaşma bir çıkar ittifakı olarak algılanmamalıdır. Gramsci ezilen sınıfların müşterek talepler doğrultusunda birleşmesini ancak bu şekilde mümkün görür. İşçi sınıfı liderlik rolünü de bu imtiyazlar sayesinde kazanır. Ve bu sayede diğer sınıflar üzerinde hegemonik bir kimlik kazanılabilir.⁸⁹

Gramsci, bir sınıfın üstünlüğünü iki şekilde ele almıştır. *“Toplumsal bir grup egemenliğini iki şekilde gösterir, 'tahakküm' olarak ya da 'düşünsel ve ahlaki önderlik' olarak. Bir toplumsal grup, 'tasfiye' etmek veya belki silahlı güçle boyun eğdirmek istediği karşıt grupları tahakkümü altına alır; yakın ve müttefik gruplara önderlik eder”*⁹⁰ Bu pasaj da sınıf üstünlüğünü tahakküm ve hegemonya üzerinden

⁸⁶ Walter Adamson, “Gramsci and The Politics of Civil Society”, *Praxis International*, C,6, S,2, 1987, s.323.

⁸⁷ Ransome, s.180-181.

⁸⁸ Laclau, Mouffe, s.116.

⁸⁹ Anderson, s.36.

⁹⁰ Akt. Ransome, s.179-180.

kavramsallaştırır. Zoru ve rızayı diyalektik olarak birbiriyle ilişkilendirir. Bu sayede önderlik ahlaki ve entelektüel unsurlar üzerinden kurulur.⁹¹ Gramsci'nin metinlerinde hegemonyanın oluşabilmesi için rızaya önem verdiğini görüyoruz. Rıza sınıfları iktidar yapan ve perçinleyen bir faktördür.

Rızanın sağlanıp, hegemonyanın kurulabilmesi için ideoloji önemli bir öncüdür. Gramsci'ye göre ideoloji, çelişkileri olmasına rağmen örgütleme işlevi taşır. Egemen sınıf bu örgütleme işlevini kendi hegemonyasını kurmak ve yeniden üretmek için kullanır. Böylece toplum üzerinde sürekli bir rıza ve konsensüs sağlar. Bu şekilde toplumda ortak duyu oluşturulur. İdeoloji, ortak duyunun oluşumunu sağlar ve egemen sınıfın değerler bütünü üzerinden toplumda aşılır. Gramsci, rıza ve konsensüs sağlayan ideolojik uğrakları üçe ayırır. Bunlar: felsefe, ortak duyu ve folklordur.⁹²

Kuramcı özellikle ortak duyu üzerinde durur. Çünkü ortak duyu hegemonyanın kurulmasını sağlar. Halkın El Kitabı Üzerine adlı yazıda: *“Ortak aklın temel karakteristiği ayırık, tutarsız ve ardışık olmayan dünya görüşü olmasıdır ve bu onu felsefe olarak kullanan yığınların karakteriyle de benzerdir. Tarihsel olarak, homojen bir toplumsal grubun oluşumuna ortak aklın aksine ‘homojen’ -yani sistematik- bir felsefenin gelişimi eşlik eder”*⁹³ Gramsci burjuvazi iktidarlarının kendi dünya görüşlerini ortak duyu üzerinden kabul ettirdiğini savunur. Bu tespit düşünürün kapitalist sistemin işleyişi hakkındaki analizinin sonucudur.⁹⁴ Ortak duyu egemen sınıfın itaatkâr ve her koşulda kendisine tabi bir toplum yaratmasını sağlar. Bu sayede, alt sınıflar üzerinde hegemonik bir baskı yaratılır ve mücadele yetilerini engeller. Ayrıca ortak duyu, hegemonyayı yaratan farklı dinamikleri birbirine eklemlenerek bir bütün haline getirir.⁹⁵

⁹¹ Yetiş, “Hegemonya”, s.88.

⁹² Yetiş, “Hegemonya”, s.90.

⁹³ Gramsci, “Hapishane Defterleri 4. Cilt”, s.197.

⁹⁴ Giuseppe Fiori, *Antonio Gramsci; Bir Devrimcinin Yaşamı*, 2. bs, (çev. Kudret Emiroğlu), İstanbul, 2009, s.277.

⁹⁵ Uzuner, s.106.

Rıza kavramı, ortak duyunun toplumun geneli tarafından kabul görmesinden sonra oluşur. Gramsci, rızanın iki şekilde üretildiğini ileri sürer. Rıza ya gönüllü olarak bireyin kendi isteğiyle ya da zor ve baskıyla üretilir. Bu zıtlık bizi sivil toplum ve politik toplumun rızayı üretme biçimlerine götürür. Sivil toplum rızayı içindeki özel kurumlarla cebri bir zorlama olmadan gönüllü olarak üretir. Politik toplum ise, rızayı kamusal kurumlar üzerinden zor ve baskıyla üretilir. Bu kurumlar hukuk ve kolluk kuvvetleridir. Hegemonya kavramı her ne kadar rıza ve zorun sentezi olsa dahi baskı ve zorla üretilmez.⁹⁶ Fakat Anderson’a göre, Gramsci hegemonya kavramını çelişik bir biçimde ele alır. Ona göre, kavram Gramsci’nin metinlerinde kimi zaman sadece rıza, kimi zaman ise, rıza ve zorun sentezi şeklinde ele alınır.⁹⁷

Gramsci, *Hapishane Defterleri*’nde yer alan bu pasajında, “(...) hegemonyanın “normal” ifası, zorlama ve rızanın bir kombinasyonu ile karakterize edilir; zorlama ve rıza, zorlamanın rıza üzerinde baskın çıkmaması, sözde kamuoyu organlarında ifade edilen çoğunluğun rızası tarafından desteklenmesi adına birbirini dengeler”⁹⁸ ifadeleriyle rızanın baskından üstün geldiğini belirtir. Dolayısıyla, bu pasaj bizi hegemonyanın egemen niteliğe kavuşabilmesi için rızanın daha baskın olması gerektiğine çıkarımına götürür.

Gramsci siyaset alanında yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi de hegemonya üzerinden kurar. Diyalektik olarak her şeyi ikili yapıda incelediği gibi rızayı da pasif ve aktif rıza olarak ikiye ayırır. Pasif rıza, dolaylı ve devletçi egemenlik üzerine dayalıdır. Bu nedenden pasif rıza baskıcı ve yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik biçimde yayılır. Aktif rıza ise diyalektik gereği pasif rızanın tam zıttıdır. Aktif rıza, doğrudan ve hegemonik bir önderliğe dayanmaktadır. Bu özelliğinden dolayı, aşağıdan yukarıya doğru yayılır. Gramsci aktif rızanın

⁹⁶ Christine Buci-Glucksmann, “Hegemonya ve Rıza: Politik Bir Strateji”, Anne Showstack Sassoon(der.), Gramsci’ye Farklı Yaklaşımlar, (çev. Mustafa Kemal Coşkun, Burcu Şentürk, Ozan Kamiloğlu, Çağla Erdoğan), Ankara 2012, s.122-125.

⁹⁷ Michele Barrett, *Marx’tan Foucault’ya İdeoloji*, (çev. Ahmet Fethi), İstanbul 2004, s.80.

⁹⁸ Gramsci, “Hapishane Defterleri 1. Cilt”, s.193.

yönetenler ile yöneticiler arasında bir değişime neden olacağını belirtir. Bu yüzden de aktif rızanın proleter diktatörlük gibi yayılmacı olduğunu ifade eder.⁹⁹

Rızanın kitleler üzerinden elde edilmesi için örgütlenme işlevi gereklidir. Hegemonik aygıtlar bu işlevi yerine getirir. Bunun yanında, rızanın yeniden üretimini de hegemonik aygıtlar gerçekleştirir. Özellikle aktif rızanın kitlelere yayılmasında entelektüellerin rolü büyüktür. Çünkü entelektüeller, kitleler üzerinde ideolojik ve kültürel sınıf bilincini örgütlenme işlevine sahiplerdir.¹⁰⁰ Sivil toplumda yer alan özel kurumlar aynı zamanda birer hegemonik aygıttırlar. Egemen sınıf ve diğer sınıflar bu kurumlar üzerinden, hegemonya inşası gerçekleştirirler. Hegemonya da değerler kültürünü içeren kurumlar, ideolojiler ve entelektüeller üzerinden inşa edilir. Buci-Glucksmann'a göre, Gramsciye hegemonyanın kendisi de bir aygıttır. Kendi içerisinde alt sistemleri ve hegemonik aygıtları barındıran bir aygıttır. Bu aygıtlar okul, kültür, kitle iletişim araçları ve entelektüellerdir. Hegemonya ise bu aygıtların bileşkesidir.¹⁰¹ Sonuç olarak, hegemonik aygıtların, rıza ve konsensüsün yaratılmasında kilit rolleri vardır. Bu aygıtlar egemen sınıfın ideolojik ve kültürel değerlerinin topluma aktarımını sağlamaktadır.

Özetle Gramsci, öncelikle hegemonya kavramını yapısal sorunlardan ayırarak üst-yapısal sorunlarla ilişkilendirmiştir. İkinci olarak, proleter sınıfın kendisiyle dayanışmaya açık başka sınıflarla ittifak kurabilmesi için, onları özümsemesi gerektiğini belirtmiştir. Üçüncü olarak da hegemonyanın proleter sınıfa karşı burjuvazi tahakkümünün çözümleme aracı olduğunu ileri sürmüştür. Sonuç olarak, bu genişlemeler sayesinde proleter sınıfın toplumsal yapı analizine ve burjuvazinin iktidarı elinde nasıl tuttuğunun çözümlenmesine fayda sağlamıştır.¹⁰²

Gramsci'nin geliştirdiği hegemonya kavramı Marksist kuramda pozitif bir kırılmaya neden olmuştur. Gramsci sonrası Marksist kuramda hegemonya kavramı çokça ele alınmıştır. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'de hegemonya kavramını ele

⁹⁹ Buci-Glucksmann, "Hegemonya ve Rıza: Politik Bir Strateji", s.124-128.

¹⁰⁰ Yetiş "Hegemonya", s.91.

¹⁰¹ Carnoy "Gramsci ve Devlet", s.257.

¹⁰² Ransome, s.178-179.

alan düşünürlerdir. Laclau ve Mouffe tıpkı Gramsci gibi Marksist düşüncenin sorgulanmaya başladığı bir dönemde; ancak daha yakın bir zaman diliminde kavramı ele almışlardır. Bir sonraki başlık altında düşünürlerin hegemonya kavramı üzerine analizleri değerlendirilecektir.

III. ERNESTO LACLAU ve CHANTAL MOUFFE'DA HEGEMONYA

Gramsci'nin ardından post-Marksist düşünürler Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe hegemonya kavramını ele almışlardır. Düşünürler *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* adlı eserlerinde hegemonya kavramının soy kütüğünü incelemişlerdir. Kitapta, özellikle 68 hareketinin etkisiyle sorgulanan Marksist kuram yeniden değerlendirmiştir. Düşünürler hegemonya sorunsalından hareketle; Marksist kuramda bir dizi reddiye gerçekleştirmişlerdir. Ardından kendi çözüm önerileri olan “Radikal Demokrasi” kuramını ortaya koymuşlardır. Laclau ve Mouffe, Gramsci'nin hegemonya kavramsallaştırmasını özgün görmüşlerdir. Kuramcılara göre, Gramsci kavrama kültürel ve ahlaki değerleri ekleyerek kendinden önceki düşünürlerden farklılaşmıştır. Bu açıdan, Laclau ve Mouffe'nin Gramsciye hegemonyayı ele alıp geliştirmeleri incelenmelidir.

Laclau ve Mouffe, Marksizmde önemli bir yapıbozum gerçekleştirirler. Onlara göre, dönemsel olarak Marksizmin bu yapı bozuma ihtiyacı vardır. Düşünürler Marksizmin aksine kapitalizm tahlilinde sınıflı toplum yapısına yer vermezler. Bunun yerine bireyleri toplumda edindikleri kimlikler üzerinden ele alırlar. Bu durum dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda bir gerekliliktir. 1968 hareketinden sonra ortaya atılan yeni toplumsal hareketler yaklaşımına göre, artık toplumda yaşanacak köklü bir değişimin önderi işçi sınıfı değildir.¹⁰³ Toplumsal değişimin öznesi tek bir sınıf yerine, birbirinden farklı kimlikler taşıyan birden çok öznedir. Kuramcıların Marksizmde gerçekleştirdikleri reddiyenin çıkış noktası da bu

¹⁰³ Aslı Çırakman, Kürşad Ertuğrul, “Toplumsal Hareketler Sosyolojisi”, (yay. haz. Feride Acar, Hasan Faruk Uslu), Siyaset Sosyolojisi, Ankara 2016, s.233.

savlarıdır.¹⁰⁴ Bu bağlamda, Marksist kuramdaki kapitalizm tahlilinde yer alan sınıflı toplum yapısının etkisizliği kimlik hareketleriyle aşılmaya çalışmışlardır.¹⁰⁵ Bu düşünce, burjuvazi ve işçi sınıfı başta olmak üzere, diğer sınıfların varlığını yok saymaz. Ayrıca işçi sınıfı, düşünürlerin kuramında bir sınıf olarak varlığını sürdürür. Fakat düşünürlerce dönem itibarıyla karşı hegemonik bir mücadele için tekil bir sınıf önderliği doğru bir yöntem olarak görülmez. Bunun yerine kimlikler üzerinden çoğulcu bir mücadele tasarlamışlardır.

Kuramcılara göre, Gramsci'nin kuramsal eksikliği işçi sınıfına yüklenen devrim veya değişimin önderi rolünü devam ettirmesidir. Bu durum Gramsci'nin hegemonya kuramının eksikliğidir.¹⁰⁶ Fakat burada bu eksikliğin dönemsel olarak ortaya çıktığının bilinmesi gerekir. Gramsci'nin hegemonya kuramı yaşadığı dönemin konjonktüründe daha tutarlı bir yapıdadır. Fakat 60'lı yıllardan itibaren özellikle Batılı toplumlarda kimlik mücadelelerinin ortaya çıkmasıyla bu durum değişmiştir. Rus Devriminin etkisiyle toplumsal değişimin önderi olarak görülen işçi sınıfı, refah devlet tarafından sindirilerek kapitalist sisteme entegre edilmiştir. Bu durum işçi sınıfının değişimin önderi olma niteliğini ortadan kaldırmıştır. Laclau ve Mouffe solun gerçekleştireceği ittifaklara, toplumdaki antagonistik çelişkileri ortaya çıkartma misyonu yüklemişlerdir.¹⁰⁷

Laclau ve Mouffe, Gramsci'nin siyaset kuramındaki tutarlılıklar üzerinden hareket ederek, kavrama çağdaş bir yorum getirmişlerdir. Onlara göre, Gramsci siyasal özneleri kolektif bir bilinç etrafında birleştirmiştir. Bu bilinç entelektüel ve ahlaki değerler üzerine kurulmuştur. Kolektif bilinç ifadesi Gramsci'nin siyasal özneleri sınıfsal bağlamda ele almasına rağmen, düşünürlerce sınıfsallıktan kopuş olarak yorumlanmıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Burcu Şentürk, "Özne, İdeoloji ve Söylem: Post- Marxism ve Laclau Üzerine Eleştirel Bir Deneme", *Birey ve Toplum Dergisi*, Bahar 2016, C. 6, S. 11, s.29.

¹⁰⁵ Barrett, s.83.

¹⁰⁶ Şentürk, s.32.

¹⁰⁷ Mehmet Gökhan Uzuner, Berkay Ayhan, "Post yapısalılık: Sonun Başlangıcı Mı?", (yay. haz. Feride Acar, Hasan Faruk Uslu), *Siyaset Sosyolojisi*, Ankara 2016, s.214-218.

¹⁰⁸ Laclau, Mouffe, s.117-118.

Bu analizdeki özgün yan, söylem ve eklemleme kavramlarını hegemonyanın içine yerleştirmeleridir. Söylem, Laclau ve Mouffe'nin kuramsal çerçevelerinin içinde önemli bir yere sahiptir. Düşünürler hegemonyayı, çelişkilerin birbirine eklenmesiyle oluşan söylemler sistemi olarak tanımlarlar.¹⁰⁹ Bir diğer önemli kavram olan eklemleme; düşünürlerin ilk dönem çalışmalarıyla olan ilişkiyi ortaya koyar. Eklemleme en yalın haliyle, söylem ve ideolojilerin daha öncesinde saptanmış sınıfsal veya politik önemi olmayan öğeleri birleştirmesine odaklanır. Bir söylem çelişik öğeleri birbirine yakınlaştırdığı ve birleştirdiği düzeyde önem kazanır.¹¹⁰ Laclau ve Mouffe'un tabiriyle; “*öğeler arasında kimlikleri değişecek bir ilişki kuran her türlü pratiğe eklenme*”¹¹¹ denir. Eklemleyici eylem ve uygulamalar bütünü ise söylem olarak tanımlamaktadırlar.¹¹²

Laclau, her sınıfın hegemonya inşasında çelişik ideolojik söylemler kullandığını belirtir. Bu çelişkiler sınıfların ideolojik farklılıklarından gelir ve sınıfların siyasal söylemlerine etki eder. Fakat söylemsel eklemlemenin arka planında sadece sınıfsal ideolojinin etkisi yoktur. Zira bir sınıfın siyasal görüşleri sadece kendi sınıfsal pratikleri üzerinden şekillenmez. Bu siyasal görüşler ilişkili diğer sınıfları içine alacak biçimde kapsamlı olmalıdır. Çünkü bu görüşler diğer sınıfları kendi hegemonyasına eklemlemek için gereklidir.¹¹³ İdeolojik söylemler, onları adlandıran sınıfın içinde bulunduğu duruma göre değişir. Söylemler hem sınıfsal niteliklere göre hem de sınıflar arasındaki ilişkilerin niteliklerine göre farklılık gösterir. Bu farklılıklar her sınıfın toplumdaki diğer sınıfları kendi hegemonyasına eklemleme yöntemlerini ortaya çıkartır.¹¹⁴ Örneğin, bir doğal afetin “doğal bir felaket” şeklinde ya da “Tanrı'nın gazabı” şeklinde betimlenmesi

¹⁰⁹ İves, s.242.

¹¹⁰ Trevor Purvis, Alan Hunt, “Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji...”, (çev. Simten Çoşar), *Moment Dergi*, 2014, 1(1), s.29.

¹¹¹ Laclau, Mouffe, s.169.

¹¹² Laclau, Mouffe, s.169.

¹¹³ Ernesto Laclau, “İdeoloji ve Politika”, (çev. Hüseyin Sarıca), İstanbul 1985, s.175.

¹¹⁴ Laclau, “İdeoloji ve Politika”, s.174.

nesnelerin kurulum amacına göre farklılaşır.¹¹⁵ İlk cevap toplumsal çelişkilerin üzerinin örtülmesi için kullanılırken; ikinci cevap ise, bu çelişkilerin açığa çıkarılması için kullanılır. İktidar ve diğer sınıflar arasındaki söylemsel hegemonik mücadele bu şekilde gerçekleşir. Ayrıca bu söylemsel ifade yöntemleri sınıflar arasındaki ittifaklara göre değişebilir.

Laclau ve Mouffe, hegemonyayı “*bir politik ilişki tipi, bir bakıma, politikanın, bir biçimidir*”¹¹⁶ şeklinde tanımlamışlardır. Hegemonyanın farklı ideolojilerin birbirine eklemelenmeleri sonucunda kurulabileceğini ileri sürerler. Hegemonya, çelişik ideoloji ve söylemlerin birbiriyle birleştirilmesidir. Laclau, “*Bir sınıf, yekpare dünya kavramlaştırmasını toplumun geri kalanına kabul ettirmesiyle değil, fakat farklı dünya görüşlerini, bunların potansiyel antagonizmalarını etkisizleştirecek bir şekilde eklemleyebildiği ölçüde hegemonya kurar*”¹¹⁷ tanımlamasıyla hegemonyanın tesisinde zıt ideolojilerin bileştirilerek kurulabileceğini öne sürer. Laclau ve Mouffe egemen sınıfı hegemonya inşasında kendi dünya görüşüne eklemleyen olarak ele alırlar. Muhalif sınıfı ise, eklemlenen olarak değerlendirirler.¹¹⁸ Egemen sınıf hegemonyasını iki şekilde kurabilir. Öncelikle kendi sınıfsal repertuarında bulunmayan çelişkileri ve adlandırmaları kullanacak şekilde bir söylem oluşturmalıdır. Ardından bağımlı sınıfların ideolojik ve siyasal söylemlerini içselleştirmelidir.¹¹⁹ Egemen sınıf bu çelişkileri kamufle etmeye çalışırken, muhalif sınıflar ise bu çelişkileri ortaya çıkartmaya çalışırlar. Bu çelişkiler üzerinden kendi hegemonik mücadelelerini sürdürürler.¹²⁰ Hegemonya, tikel bir sınıfın kendi menfaatleri doğrultusunda örgütlenmesi sonucunda oluşur. Laclau’ya göre, hegemonyanın inşası için tikel olanın evrensel olana eklemelenmesi gerekmektedir.

¹¹⁵ Uzuner, Ayhan, s.216.

¹¹⁶ Laclau, Mouffe, s.221.

¹¹⁷ Laclau, “İdeoloji ve Politika”, s.175-176.

¹¹⁸ Laclau, Mouffe, s.151.

¹¹⁹ Laclau, “İdeoloji ve Politika”, s.176.

¹²⁰ Serpil Sancar Üşür, *İdeolojinin Serüveni*, 1.bs, Ankara 1997 s.52-53.

Dolayısıyla, bir sınıfın kendi menfaatlerini kitlelerin evrensel menfaatleri olarak gösterdiğinde hegemonya inşasını gerçekleştirir.¹²¹

Hegemonik mücadele zıt ideolojilerin birbirine eklemlenmesiyle başlamaktadır. Egemen sınıf kendi hegemonik mücadelesi içine ne kadar farklı dünya görüşü eklemlerse, mücadele gücü ve kapasitesi o kadar artmaktadır. Laclau ve Mouffe' ye göre bu eklemlenme, çelişik ideolojilerin birbiri içerisinde harmanlanması ve yansızlaştırılmasıyla gerçekleşmektedir.¹²² Bu görüşler, Gramsci'nin işçi sınıfının egemen olması için ittifak kurması gerektiği savıyla benzeşmektedir. Bu bilgiler ışığında, ittifakın boyutu genişledikçe hegemonik niteliğinin de arttığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Böylesine geniş ittifakların oluşabilmesi için ise var olan toplumsal çelişkilerin apolitikleştirmeleri gerekmektedir.

Laclau, Gramsci'nin kuramını gerçekleştirdiği döneme kıyasla, dünyanın kurum aykutve özne bakımından daha çoklu bir yapıya dönüştüğünü belirtir. Gelişen kapitalizm beraberinde küreselleşmeyi getirir. Küreselleşme çokluk ve istikrarsızlığı ortaya çıkartır. Laclau, bu sorunun kurumların ve öznelerin dönemin şartlarına göre radikalleştirilerek aşılabileceğini ileri sürer.¹²³ “*Solun görevi liberal-demokratik ideolojiyi reddetmek değil, tersine onu radikal ve çoğul bir demokrasi doğrultusunda derinleştirmek ve genişletmek olabilir*”¹²⁴ Bu bağlamda, Laclau ve Mouffe hegemonya kavramını sınıfsal bağlantılar üzerinden ele almazlar. Çünkü dönem itibariyle hegemonya kavramı evrensel ve tek bir sınıf üzerinden ele alınamaz. Bunun yerine, hegemonya toplumdaki kimliklerin kolektif biçimde radikalleştirilmesi üzerinden ele alınır. Ayrıca düşünürler, toplumun tüm kesimlerini kapsayan tek bir hegemonyanın varlığını da reddetmektedirler. Dolayısıyla, karşı

¹²¹ Ernesto Laclau, “Kimlik ve Hegemonya: Siyasal Mantıkların Oluşumunda Evrenselliğin Rolü”, Judith Butler, Ernesto Laclau, Slavoj Zizek, Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik, (çev. Ahmet Fethi), İstanbul, 2009, s.62.

¹²² Sancar, s.53.

¹²³ Laclau, “Kimlik ve Hegemonya: Siyasal Mantıkların Oluşumunda Evrenselliğin Rolü”, s.65.

¹²⁴ Laclau, Mouffe, s.270.

hegemonyalar sürekli mevcuttur. Egemen sınıf tüm toplumu kendi hegemonyası altında yönetemez.¹²⁵ Bu yaklaşım Gramsci'nin hegemonyanın sonsuza kadar sürmeyeceği savıyla benzerlik taşımaktadır.

Buradan hareketle, sonraki başlık altında Gramsci'nin kuramsal repertuarında yer verdiği karşı hegemonya kavramını ele alacağız. Kavram Gramsci sonrasında tıpkı hegemonya kavramı gibi farklı kuramcılar tarafından da ele alınmıştır. Fakat referans noktası hep Gramsci olmuştur. Bu kavram, Aydınlar Dilekçesi girişimini değerlendirirken aydınlatıcı olacaktır.

IV. KARŞI HEGEMONYANIN TESİSİ ÜZERİNE DÜŞÜNMEK

Gramsci, hegemonyayı sürekli ve kesintisiz bir egemenlik biçimi olarak görmez. Onun diyalektik bakış açısıyla bakacak olursak; hegemonya varsa, karşı hegemonya da hep var olacaktır. Bu ön kabul, egemen sınıfı sürekli olarak hegemonyasını yeniden üretmeye iter. Hegemonya sürekli olarak yeniden üretilip kusurları ve eksiklikleri giderilmeye çalışılır. Çünkü hegemonyayı oluşturan tarihsel bloğun yapısal ve üstyapısal uğraklarında sorunlar oluşabilir. Dolayısıyla egemen sınıf, iktidarını sürdürmek için sürekli olarak hegemonyasını yeniden üretmek zorundadır.¹²⁶ Bu durum, Gramsci'nin siyaset kuramında kapitalist devleti karmaşık ve çelişik ilişkiler ağı olarak ele almasıyla ilişkilendirilebilir. Düşünür, muhalif sınıfların oluşturacağı ittifakla karşı hegemonya mücadelesine girişebileceği savını ortaya atmıştır.¹²⁷ Buradan, Gramsciye siyaset kuramında, egemenliğin yegâne koşulunun hegemonya olduğu sonucu çıkar.

Judith Butler hegemonya nosyonunu normatif ve olumlu olarak görür. Çünkü hegemonya devingenliği ve kapsayıcılığı sayesinde demokratik fırsatların artmasını sağlamaktadır. Gramsci'den hareketle, hegemonyanın salt siyasal alan içinde olmadığını belirtir. Zira Gramsci'yle beraber egemen sınıfın toplumsal ilişkiler üzerinden gündelik yaşamı şekillendirme ortaya çıkar. Egemen sınıf iktidar

¹²⁵ Laclau, Mouffe, s.219.

¹²⁶ Yetiş, "Antonio Gramsci", s.161.

¹²⁷ Martin Carnoy, *Devlet ve Siyaset Teorisi*, 1.bs, (çev. Simten Coşar, Aykut Örküp, Mete Pamir, Mehmet Yetiş), Ankara 2014, s.214.

ilişkileriyle toplumsal ilişkilerini birleştirir. Böylece rıza ve oydaşmayı elde etmiş olur. Butler'ın iktidar varlığı ile hegemonyanın varlığı arasında analogi kurmak gerekmektedir. Butler'e göre iktidar süresiz ve devingen olmakla birlikte gündelik yaşam içinde yeniden üretilir. Yeniden üretim sürecinde topluma sağduyusunu ve kültürünü yeniden yerleştirir. İktidar gerçekleştirdiği bu eklemlemeler sayesinde gündelik yaşam üzerinden toplumsal değişimi sağlayabilir veya engelleyebilir.¹²⁸

Bir ülkede toplumsal ve siyasal tüm düzenler hegemoniktir. Bu düzenlere eklemelenen hegemonik nitelikteki ideolojik pratikler eksik olabilir. Bu eksiklikler gelecekte toplum tarafından sorgulanacak hegemonik çelişkileri doğurabilir. Her siyasal rejim güç ilişkileriyle varlığını sürdürür. Gücün kimde olduğuyla doğru orantılı biçimde, dönemsel ortak duyu güç etrafında şekillenebilir. Bu nedenle, hegemonya dönemsel olarak karşı hegemonik girişimlerle karşı karşıya kalabilir.¹²⁹ Ayrıca bir hegemonya topyekûn tüm sınıflar üzerinde rıza üretemez. Egemen hegemonyaya rıza göstermeyen sınıflar kendi hegemonyalarını inşa ederler. Karşı hegemonik mücadelede bu sınıfların ideolojik, kültürel ve ahlaki değerleri üzerinden gerçekleşir.¹³⁰

Karşı hegemonya kavramı var olan egemenliğin yıkılması ve yeniden inşasıdır. Hegemonya kavramında olduğu gibi karşı hegemonya kavramı da sadece Gramsci tarafından ele alınmamıştır. Fakat hegemonyanın olduğu gibi karşı hegemonyanın da ana kuramcısı Gramsci'dir. Karşı hegemonya kavramını ele alırken farklı düşünürlerin katkılarıyla, Gramsci üzerinden değerlendireceğiz.

Gramsci, kendi siyaset kuramında kavramlar arasındaki organik bağlantıyı sıklıkla tekrar eder. Dolayısıyla, karşı hegemonya kavramının anlaşılmasında kilit bir rolü olan, organik kriz kavramını ortaya atar. Gramsci'ye göre hiçbir hegemonya

¹²⁸ Judith Butler, "Evrenseli Yeniden Düzenlemek: Hegemonya ve Biçimciliğin Sınırları", Judith Butler, Ernesto Laclau, Slavoj Žižek, Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik, (çev. Ahmet Fethi), İstanbul, 2009 s.21-22.

¹²⁹ Aykut Aykutalp, "Radikal Demokrasi ve Popülist Siyasetin Öznesi Olarak Halk'ın İnşası", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar 2020, S.29, s.57.

¹³⁰ Funda Kemahlı Garipoğlu, "Türkiye'de 1980 Sonrası Hegemonya ve Siyasal Mücadelede CHP", (Danışman: Doç. Dr. Faruk Ataay), *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, 2012, s.29-30

sonsuzu kadar sürmez. Çünkü her hegemonyanın kendi içerisinde belli eksiklikler vardır. Bu eksiklikler tarihsel süreç içerisinde çoğalıp, hegemonyada çatlaklara neden olabilir. Bu çatlaklar birleşerek bir hegemonya krizine neden olur. Gramsci, krizle hegemonya arasında organik bağ olduğunu söyler. Dolayısıyla, bu krizlere hegemonya krizi adını verir. Hegemonya krizi iki şekilde ortaya çıkar. Birincisi, egemen sınıfın toplumdan destek alarak gerçekleştirdiği siyasal ve ekonomik bir faaliyette başarısız olmasıdır. İkincisi ise, edilgen konumda bulunan toplumun köklü değişim talepleri sonucunda gerçekleşir.¹³¹

Gramsci, ekonomik buhranların siyasal yönetim krizlerine dönüştüğünü de vurgulamıştır. Bu tanımlama klasik Marksist kuramdaki yapının belirleyiciliğiyle ilişkilidir. Düşünür ekonomik krizlerin egemen sınıfın tarihsel bloğunun üstyapısal uğraklarında çatlaklara ve kırılmalara neden olduğunu belirtir. Bu durum kitleler üzerinde ideolojik ve siyasal kopuşlara sebep olur.¹³²

Egemen sınıf ile toplum arasında yönetsel problemler yaşanır. Organik kriz, biçimsel olarak ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. Ve egemen sınıfın hegemonyasını işlevsiz hale getirir.¹³³ Böyle zamanlarda, egemen sınıf hegemonyasının yeniden tesisi için iki yöntem izler. İlk yöntem olarak, egemen sınıf bünyesinde yer alan eski ve yeni tüm siyasal oluşumları kapsayan bir birliktelik sağlamaya çalışır. İkinci yöntem olarak ise, başka sınıfları doğrudan zor kullanarak tarihsel bloğu yeniden kurmaya çalışır. İki sınıf arasında gerçekleşen ve kazananın çıkmadığı mücadeleler sonucunda, üçüncü bir siyasal güç ortaya çıkabilir. Bu güç, karizmatik bir kişi veya kurum olabilir. Diğer iki sınıftan bağımsız şekilde kendi tarihsel bloğunu kurar.¹³⁴ Hegemonya sürekli olarak devingen bir süreç içerisinde olmak zorundadır. Dönemsel olarak yeniden üretilmelidir. Fakat her yeniden üretim sürecinde eksiklikleri giderilemeyebilir. Böyle zamanlar, muhalif sınıfların karşı hegemonik mücadeleleri için fırsat olabilir. Gramsci egemen sınıf böyle zamanlarda hemen tarihsel bloğu yeniden kurmaya çalıştığını belirtir.

¹³¹ Yetiş, “Hegemonya”, s.92.

¹³² Kemahlı, s.44.

¹³³ Yetiş, “Hegemonya”, s.91-92.

¹³⁴ Yetiş, “Antonio Gramsci”, s.157.

Organik krizin patlak vermesiyle beraber, egemen sınıf kendi hegemonyasını koruma refleksi gösterirken, muhalif sınıflar bu hegemonyayı yıkmaya çabası içine girerler. Muhafif sınıflar karşı hegemonya mücadelelerini yapısal ve üstyapısal uğraklara yayarlar. Burada amaç; topyekûn her alanda ideolojik ve kültürel değerlerle, mevcut hegemonyanın parçalanıp yok edilmesidir. Karşı hegemonya ancak bu şekilde devleti ele geçirip, egemen sınıf haline dönüşebilir. Gramsci *Güney Sorunu* adlı yazısında, işçi sınıfının hegemonya oluşturmaya için sınıf ittifakına önem vermesi gerektiğini vurgular. Böylece karşı hegemonyanın ilk koşulu olarak, yeni tarihsel bloğun kurulması fikri ortaya çıkar.¹³⁵ Muhafif sınıfların tarihsel bloğu kurulduktan sonra sivil toplumda hegemonik mücadeleye girilir.

Muhafif sınıflar kendi aralarında bir ittifak kurarak yeni tarihsel bloğu oluştururlar. Bu yeni ittifak yapısal ve üstyapısal alanlardaki birliktir. Gramsci sivil toplumun geliştiği Batılı ülkelerde, hegemonik mücadele alanı olarak üstyapıyı gösterir. Muhafif sınıfların amacı ise, egemen hegemonyayı bu alanlarda yalnızlaştırmak ve etkinliğini ortadan kaldırmaktır. Çünkü egemen sınıfın üstyapısal alanda yalnızlaştırılması organik krizi derinleştirir. Bunun yanı sıra, yeni tarihsel blok kendi üstyapısal mücadele alanlarını güçlendirmelidir.¹³⁶ Kitleleri etkisi altına alabilecek ideoloji ve kültürel bir inşaya girişmelidir.¹³⁷ Bu sebeple, Gramsci karşı hegemonik mücadelede başarılı olunmasını kurulacak ittifakların arttıracağını vurgular. İşçi sınıfının iktidarı ele geçirmesinin yolunun da bu ittifaklardan geçtiğini belirtir. Özellikle işçi ve köylü sınıfları gibi birbirine yakın sınıfların ittifak kurmaları gereklidir.

Muhafif sınıflar kendi hegemonyalarını sınıfsal ideolojileri üzerinden tesis etmeye çalışırlar. Fakat Terry Eagleton, ideolojinin tek başına hegemonya inşası için yeterli olmayacağını belirtir. Bunun yanı sıra ideoloji tek başına hegemonyanın varlığını sürdürebilmesi için de yeterli değildir. Hegemonya siyaset ve kültür gibi

¹³⁵ Yetiş, “Antonio Gramsci” s.162.

¹³⁶ Yetiş, “Antonio Gramsci”, s.161-162.

¹³⁷ Yetiş, “Hegemonya”, s.94.

alanlarda salt teoriyle inşa edilemez. Muhalif sınıflar kendi hegemonik aygıtlarıyla, teori ve pratiği birleştirerek salt ideolojinin işlevsizliğini ortadan kaldırırlar.¹³⁸

Düşünür kendi yenilikçi düşünce yapısını, bu kavramlar üzerinden ele aldığı başka iki kavramla da gösterir. Bunlar, manevra ve mevzi savaşları adındaki iki kavramdır. Gramsci bu yeni iki kavramla aslında karşı hegemonik mücadele, yöntem ve stratejisini ortaya koyar. Askeri alanda kullanılan bu iki kavramı kendi siyaset teorisine yerleştirir. Çünkü ona göre, hegemonik mücadeleler de birer savaş biçimidir.¹³⁹ Burada her iki kavramın metaforik anlamlarının olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Manevra savaşı; devletin militer güçlerini fiziksel kuvvetle yenip tek seferde devletin ve toplumun yönetimini ele geçiren cephe saldırısıdır. Şiddet ve zora dayalı olduğu için manevra savaşı politik toplumun içinde gerçekleşir.¹⁴⁰ Amaç, doğrudan devleti ele geçirmektir. Bu yüzden uzun soluklu bir mücadele yerine hızlı ve ani bir saldırı gerçekleştirilir. Sivil toplumun koruyucu niteliğinden yoksun olan devlet, doğrudan saldırının hedefi olur.¹⁴¹ Fakat bu strateji, Rusya gibi sivil toplumun gelişmediği ülkelerde sonuç verir. Gramsci'ye göre, Batı da gerçekleştirilecek manevra savaşı işlevsiz olacaktır. Çünkü Batıda sivil toplum gelişkindir. Bu durum Rusya'daki gibi kitlelerin hızlı bir şekilde hareket etmesini engeller.¹⁴² Engellenen bu mobilizasyon yüzünden belirleyici mevziler ele geçirilemez. Tam anlamıyla hegemonya kurulamaz ve devlet ele geçirilemez. Bu yüzden Gramsci, Batı da manevra savaşı yerine mevzi savaşına geçilmesi gerektiğini ileri sürer.¹⁴³

Gramsci, Batı da uzun soluklu süren mevzi savaşını tercih eder. Çünkü Mevzi savaşı, devlet aygıtının topyekûn bir karşı hegemonyayla kuşatılmasına dayanır;

¹³⁸ Terry Eagleton, *İdeoloji*, 1.bs, (çev. Muttalip Özcan), İstanbul 1996, s.164.

¹³⁹ Sinan Özbek, "Gramsci'nin Manevra ve Mevzi Savaşı Teorisini Türkiye'ye Uygulama Denemesi", *Felsefelogos*, S.44, 2012/1, s.79.

¹⁴⁰ Ransome, s.186.

¹⁴¹ Yetiş "Antonio Gramsci", s.165-166.

¹⁴² Ransome, s.191.

¹⁴³ Özbek, s.80.

karşı hegemonya ise işçi sınıfının kendi hegemonik aygıtları üzerinden ideolojik ve kültürel örgütlenmesiyle yaratılır. Bu yüzden, Batı da karşı hegemonya mücadelesini nihayete ulaştıracak mücadele mevzi savaşıdır. İşçi sınıfı sivil toplumda burjuvazi hegemonyasıyla, politik toplumda ise, devlet aygıtıyla mücadele eder. Bu mücadelede amaç, önce hegemonyayı sonra devleti ele geçirmektir.¹⁴⁴

Mevzi savaşının başarıya ulaşması için güçlü bir örgütlülük şarttır. Gramsci bu nedenle, karşı hegemonyanın başarılı biçimde inşasında siyasal bir partinin varlığına dikkat çeker. Ona göre, karşı devrim sınıfsal örgütlülük olmaksızın gerçekleşemez. Bu işlevi de kendi tabiriyle modern prens olarak adlandırdığı devrimci parti yerine getirebilir. Modern prens kitleler üzerinde entelektüel ve ideolojik örgütlülüğü sağlar. Gramsci'ye göre, kitleler arasındaki kolektif bilinç modern prensle sağlanır.¹⁴⁵ Düşünür, Niccolò Machiavelli'nin Prens adlı eserinden esinlenerek böyle bir adlandırmaya gider. 20. yüzyılda bireysel bir prens figürü, toplumun genelini kapsayacak bilinç üretimini gerçekleştiremez. Dolayısıyla Gramsci bir partinin bu rolü üstlenmesi gerektiğini ileri sürer.¹⁴⁶

Çağdaş bir düşünür olan Raymond Williams' da tıpkı Gramsci gibi hegemonyayı süreksiz bir şekilde ele alır. Hegemonya dinamik bir yapıya sahip olduğu için daima yeniden üretilmelidir. Dönemsel olarak yapısal ve üstyapısal değişimlerden etkilenir. Hegemonya dönemsel olarak egemen olmasına rağmen tamamen kapsayıcı değildir. Bu durum, egemen hegemonyanın karşısında alternatif karşı hegemonyaların var olacağı anlamına gelir. Öyle ki, bu alternatif karşı hegemonyalar farklı dönemlerde karşıt politik ve kültürel girişimler olarak ortaya çıkabilir. Williams, hegemonyanın doğası gereği kendi içinde karşı hegemonik girişimlere neden olduğunu belirtir. Bu karşı hegemonik girişimler, mevcut hegemonyanın yapısal ve üstyapısal katları içerisinde filizlenir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Yetiş, "Antonio Gramsci" s.166.

¹⁴⁵ Antonio Gramsci, "Modern Prens", (çev. Pars Esin), Ankara 1984, s.11-12.

¹⁴⁶ Peter D. Thomas, *Gramsci Çağı*, (çev. İlker Akçay, Ekrem Ekinci), Ankara 2013, s.575-576.

¹⁴⁷ Raymond Williams, *Marksizm ve Edebiyat*, (çev. Esen Tarım), İstanbul 1990, s.90-91.

Gramsciyeen perspektifte hegemonik faaliyetler sınıflar arasında gerçekleşir. Bu durum, klasik Marksist kuramın doğası gereğidir. Fakat post-Marksist düşünüler Laclau ve Mouffe, hegemonik faaliyetleri toplumsal kimlikler üzerinden ele alır. Bu bakış açısı hegemonik faaliyetlerin sirayet ettiği alanı genişletir. Kimlikler üzerinden gerçekleşecek bir karşı hegemonik faaliyet ön plana çıkar. Karşı hegemonik mücadelede toplumdaki uzlaşmaz çelişkilerin derinleştirilmesi gerekir. Egemenlik mücadeleleri salt sınıfsal niteliğini yitirdiği için kimlikler üzerinden karşı hegemonik inşa gerçekleştirilir.

Laclau ve Mouffe'ye göre, kimlik hareketlerinin karşı hegemonik bir hal alabilmesi için birleşmesi gerekmektedir. Bu birleşme en genel haliyle, toplumdaki farklı kimliklerin birbirine eklenmesiyle gerçekleşir. Radikal demokrasi farklı kimliklerin çoğulcu bir biçimde birbiri içinde var olmalarını sağlamaktadır. Laclau ve Mouffe'ye göre karşı hegemonya inşası, farklı kimliklerin tekil istekleri doğrultusunda birbiriyle eklenerek gerçekleşir. Fakat bu eklemlemeler tek başına yeterli değildir. Çünkü karşı hegemonik inşanın tamamlanması için, halk ve iktidar arasındaki çelişkilerin bir ayrışmaya neden olması gerekmektedir. Halk ve iktidar arasında yaşanacak ayrışma, mevcut hegemonyanın parçalanmasına neden olacaktır.¹⁴⁸

Laclau ve Mouffe'nin kuramsal çerçevelerinden hareketle, ortaya koydukları yaklaşım ise radikal demokrasidir. Radikal demokrasi, kökten bir devrimden ziyade toplumda gerçekleşen siyasal ve kültürel değişimin derinleştirilmesi anlayışıdır. Laclau ve Mouffe kapitalizmle beraber toplumda gerçekleşen değişimlerden dolayı, işçi sınıfının hegemonik önderlik rolü etkisini yitirdiğini belirtirler. İşçi sınıfı yerine toplum içindeki kimlik hareketlerinin karşı hegemonik özne haline geldiğini vurgulamışlardır.¹⁴⁹

Mouffe'ye göre, solun asıl amacı birbirinden farklı kimlikleri birleştirmektir. Birbirinden farklı öznelerin bir araya gelerek, mevcut hegemonyaya karşı hegemonik

¹⁴⁸ Aykutaalp, s.55-64.

¹⁴⁹ Aykutaalp, s.54.

bir söylem yaratması gereklidir.¹⁵⁰ Burada Mouffe'nin tıpkı Gramsci gibi egemen hegemonya karşısında bir ittifakı tasvir ettiğini görebiliriz. Fakat bu ittifakı tek bir siyasal parti üzerinden değil, bütüncül anlamda solun sağlaması gerektiğini ileri sürmektedir. Öte yandan, düşünürlerin bahsettiği çelişkilerin yapısal ve üst yapısal çelişkiler olarak düşünebiliriz. Laclau ve Mouffe, Gramsci'yle benzer biçimde, yapısal ve üstyapısal çelişkilerin derinleştirilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu benzerlik karşı hegemonik bir mücadelenin toplumsal çelişkiler üzerinden başarılı olabileceği sonucunu ortaya koymaktadır. Bu çelişkiler ideolojik ve kültürel alanı kapsayan bir mücadelenin varlığını gerektirmektedir. Bu nedenle, bir sonraki bölümde bu alanlarda mücadelenin şekli ve etkisini belirleyen entelektüel figürü ele alınacaktır. Çalışmada konu edilen 12 Eylül hegemonyasına karşı hegemonik girişim ortaya koyan aydınları ele alırken, hegemonya ve karşı hegemonyanın inşasındaki rolleri de bu kuramsal arka plandan hareketle değerlendirilecektir.

¹⁵⁰ Mehmet Kanatlı, “Chantal Mouffe’un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tesam Akademi Dergisi*, S. 1(2), 2014, s.126.

İKİNCİ BÖLÜM

MARKSİST KURAMDA KARŞI HEGEMONİK BİR FİĞÜR OLARAK: ENTELEKTÜEL

Çalışmanın ikinci bölümünde entelektüelin hegemonya ve karşı hegemonya inşasındaki rolü nedir sorusundan yola çıkılmaktadır. Entelektüelin hegemonik mücadele içerisindeki teorik ve pratik işlevine odaklanılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümü, dilekçenin ve dilekçeye imza koyan aydınların hareketinin darbe hükümeti üzerindeki etkisinin incelenmesine katkı sağlayacaktır.

Öncelikle daha önceki bölümde hegemonya kavramında da izlenilen yöntem olarak entelektüel kavramının terminolojik ve tarihsel kökenine ele alınmaktadır. Ardından kuramsal bir bütünlük sağlamak amacıyla, Marksist kuramda entelektüelin hegemonik işlevi üzerine çalışmaları bulunan düşünürlere yer verilmiştir. Çalışmada ele alınan Marksist düşünürlerin entelektüel tanımlamaları arasındaki bütünlüğe dikkat edilmiştir. İlk olarak, Vladimir Lenin'in dışarıdan bilinç aktaran entelektüel tanımlaması ele alınmaktadır. Düşünür entelektüeli hegemonya inşasına teorik katkı sağladığını ileri sürmüştür. Buradan hareketle, entelektüelin dışarıdan bilinç aktarımıyla katkı sağladığından bahsedilmiştir. Pratik anlamda da entelektüelin işçi sınıfının yürüteceği siyasal mücadelenin yaratıcısı olduğunu ileri sürmüştür. Hegemonya inşası için entelektüelin vazifesinin bilinç aktarımı olduğundan söz edilmektedir. Ardından Antonio Gramsci'nin özgün entelektüel kavramsallaştırmaları analiz edilmektedir. Kuramcı, entelektüelleri iki biçimde tanımlamıştır. Bu iki tip entelektüeli tarihsel ve işlevsel olarak çözümlemiştir. Kendi varlığını tarihsel olarak gösteren ve farklı dönemlerde dahi varlığını sürdüren entelektüel kategorisine, geleneksel entelektüeli yerleştirmiştir. İşlevsel açıdan daha etkin olan ve döneminin egemen sınıfıyla doğrudan bağı olan entelektüel kategorisine ise, organik entelektüeli yerleştirmiştir. Düşünür, organik entelektüelin karşı hegemonik etkinliğini daha fazla görmüştür. Çünkü organik entelektüel bağlı olduğu sınıfın hegemonyasını yayma konusunda ustalaşmıştır. Gramsci bundan ötürü, karşı hegemonik mücadele içerisine girecek her sınıf kendi organik entelektüelini yaratması gerektiğini ileri sürmüştür. Gramsci'nin ardından Louis

Althusser'in ideolog olarak entelektüel tasviri aktarılmıştır. Althusser entelektüeli ideoloji üreticisi olarak değerlendirmiştir. Entelektüelin karşı hegemonik işlevini de Marksist bilince geçince gösterebileceğini ileri sürmüştür. Son olarak, Raymond Williams'ın entelektüel tanımlaması incelenmiştir. Williams hegemonyayı kültürel bir süreç olarak gördüğü için entelektüelin bu niteliği üzerinde durmuştur. Düşünür hegemonyanın entelektüel bir inşa gerektirdiğini ileri sürmüştür. Ve karşı hegemonik mücadelenin de kültürel alanda entelektüeller üzerinden verilmesi gerektiğini söylemiştir.

İkinci bölümde bu düşünürlerin entelektüel kuramlarıyla karşı hegemonik bir mücadeleye katkılarının ne olabileceği sorusuna cevap aranmıştır. Cevap aranırken, bütün kuramcıların entelektüel yaklaşımlarındaki benzerliklerden yararlanılmıştır. Örneğin; Althusser'in entelektüele yüklediği sınıfsal bağımlılık ve hegemonya inşasındaki ideolojik işlevi, Gramsci ve Williams'la benzerlik taşımaktadır. Ayrıca, Althusser dışarıdan bilinç aktarımı noktasında da Lenin'le benzer şekilde düşünmektedir. Sonuç olarak, entelektüele ilişkin Marksist kuramda geliştirilen bu yaklaşımlar, çalışmada örnek olarak ele alınan olaya müdahil olan aydınlara yönelik işlevsel çıkarımlarda bulunmak açısından yol gösterici olmaktadır.

I. ENTELEKTÜEL KAVRAMININ TARİHSEL KÖKENİ

Entelektüel kavramı dilimize Fransızca *intellectuel* kelimesinden geçmiştir. Fransızcaya ise Latince *intellectus* kelimesinden geçmiştir. *İntellektuel* kelimesi ise *entelekt* kelimesinden türetilmiştir. *Entelekt* kelimesi, zihinsel düşünme ve üretim yapabilme yetisine verilen addır. Entelektüel ise bu yetiye sahip kişidir.¹⁵¹ Türkçede entelektüel kelimesinin eş anlamlıları *aydın*, *münevver* kelimeleridir. *Aydın* kelimesi, “*Kültürlü, okumuş, görgülü, ileri düşünceli kimse*”¹⁵² olarak tanımlanmıştır. *Münevver* ise dilimize Arapçadan geçmiş *aydınlatılmış*¹⁵³ anlamına gelmektedir. Dolayısıyla entelektüel kavramının etimolojik kökeni doğrudan zekâyla ve akılla

¹⁵¹ Zeki Özcan, “Sosyo-Kültürel Fenomen Olarak Entelektüeller”, Doğu Batı Dergisi, S.36, Yıl 2006, s.41.

¹⁵² <https://sozluk.gov.tr/>, (Aydın).

¹⁵³ <https://sozluk.gov.tr/>, (Münevver).

ilişkilendirilmekte; entelektüel kişi de zihin işçisi olarak görülmektedir. Kısaca, entelektüel kas gücü yerine zihinsel gücü kullanan kimselerdir.¹⁵⁴

Entelijansiya kavramı ise tarihte entelektüellerden oluşan iyi eğitilmiş zümre için kullanılmıştır. Kavram 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya’da ortaya çıkmıştır. Entelijansiya özellikle statüko karşısında duran entelektüellerin oluşturduğu elit katmandır.¹⁵⁵ Entelijansiya, Rus otokrasisi veya köylü sınıfıyla ilişkilendirilmemiştir. Bu durum entelijansiyanın bağımsız bir sınıf olarak görülmesine neden olmuştur. Aynı durum Sovyet Rusya’da da devam etmiştir.¹⁵⁶ Öyle ki, bu düşünce biçimi Lenin’in entelektüelleri el alış biçimini de etkilemiştir.

Entelektüel kavramına ilişkin kullanılan bir başka ifade ise Literati’dır. Kavramın tarihsel kökeni Orta çağa dayanmasına rağmen, terminolojik anlamını daha yakın bir zamanda kazanmıştır. Literati, geleneksel formdaki toplumda bilgiyi bilmeye ve saklamaya çalışan kişilere verilen genel addır. Bu kişiler topluma nesiller boyunca iyi olanı göstermek için bilme ve bildiklerini saklama misyonu ile hareket ederler. Literati mensuplarına tekil olarak *literatus* denir. Ve literatüslerin bilgiyle olan yakınlıkları doğrudan meslekleriyle ilişkilidir. Literati, orta çağda kapalı bir biçimde bilgiyi üreten ve saklayan gruptur. Bu grup, dönemin din adamlarına karşılık gelmektedir. Din adamları orta çağda dini değerleri toplum her kesimine nesiller boyunca aktarımını sağladıkları için literati olarak değerlendirilebilirler.¹⁵⁷ Literati’yi entelektüelden ayıran özelliği ise eleştiri kapasitesidir. Literatus, eleştirilerini kendi grubu içerisinde kapalı bir biçimde yapar. Literati mevcut değerleri koruma işlevini üstlenmiştir.¹⁵⁸ Bu tanımlama ışığında Literati’nin konum olarak egemen sınıfa daha

¹⁵⁴ Yaralı, s.23.

¹⁵⁵ Alvin W. Gouldner, *Entelektüelin Geleceği*, (çev. Ahmet Özden, Nuray Tunalı), İstanbul 1993, s.92.

¹⁵⁶ Ayşem Sezer Şanlı, Bir Aktivist Olarak Aydın ve Toplumsal Hareketlerdeki Rolü (Danışman: Doç. Dr. Ayşen Uysal), *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s.18-19.

¹⁵⁷ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset Makaleler 3*, 1.bs, İstanbul 1991s.257-258.

¹⁵⁸ Mardin, s.2.

yakın olduğu çıkarsanabilir. Entelijansiya ile literati arasındaki en belirgin fark iktidarın yanında ya da karşısında konumlanması durumunda açığa çıkar.

İlk çağlardan itibaren bilgiye olan hâkimiyet beraberinde siyasal ve toplumsal bir üstünlük getirmiştir. Bilgi egemenliğin ön koşulu haline gelmiştir. Antik dönemlerde basit astronomik bir bilgi din adamlarına statü sağlar hale gelmiştir. Nitekim entelektüeller bu dönemlerde toplumdan ayırıştırmaya başlamıştır.¹⁵⁹ Geleneksel toplumlarda entelektüeller din adamlarının oluşturduğu bir katmandır. Fakat modern toplumlarda entelektüellerin rolü ve niteliği değişmiştir. Sanayi Devrimine kadar bu kategoriye filozoflar ve akademisyenler katılmıştır. Sanayi devriminin ardından entelektüel tanımlaması tekrar genişlemiştir.

Entelektüel kavramının modern toplumlarda doğrudan tek bir tanımı yoktur. Ancak genel hatlarıyla müşterek nitelemeler sonucunda kavramsal çerçevesi oluşmuştur. Entelektüel modern toplumda düşünen ve hakikati arayan kişi olarak nitelenir.¹⁶⁰ Öyle ki, entelektüel 19. yüzyılla birlikte salt zekâdan ayrışarak toplumsal olanla ilgilenen kişi konumuna gelmiştir. Entelektüelin konumundaki bu değişim işlevindeki değişimle birlikte gerçekleşmiştir.¹⁶¹ Bu değişimleri daha iyi anlayabilmek için entelektüelin ortaya çıktığı ilk andan itibaren kronolojik sırayla ele almak gerekmektedir.

Antik Yunan’da M.Ö 5. yüzyılda ortaya çıkan sofistler, modern entelektüelin atası olarak görülmektedir. Sofistler döneminin tutucu tüm yargılarını eleştirmişlerdir. Sofistler için ölçüt insandır. Ve onlara göre kesin doğru ve iyi yoktur.¹⁶² Sofistler bu nitelikleri görece taşıdıklarından tam anlamıyla entelektüel

¹⁵⁹ Murat Belge, “Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.1, İstanbul 1983, s.122.

¹⁶⁰ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay, Derya Kömür), Ankara 1997, s.201.

¹⁶¹ Belge, s.123.

¹⁶² Cemil Meriç, “Batıda ve Bizde Aydınların Serüveni”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.1, İstanbul 1983, s.130.

değillerdir. Onlar Orta çağda ortaya çıkan entelektüelin ilk rol modelleri olarak ele alınırlar.¹⁶³

Sofistlerin ardından entelektüel niteliğine sahip olan bir başka grup, orta çağdaki din adamlarıdır. Orta çağda toplum soylular, din adamları ve serflerden oluşmaktadır. Uzmanlaşma ve iş bölümü sınırlı olduğundan, entelektüellerin ortaya çıkması zaman alır.¹⁶⁴ Din adamları bilgi ve birikimleriyle topluma hizmet ederler. Toplumun gerçek ihtiyaçlarını gösterir ve ihtiyaçlarını karşılamalarında yol gösterici bir misyon üstlenirler. Julien Benda, bu dönemi kapsayacak biçimde, rahipler ve laikler şeklinde bir ayrıma gider. Ona göre, aydın olmak dine olan inançtan ziyade fikirsel ve sanatsal işlevle ilişkilidir.¹⁶⁵ Bu bakış açısıyla din adamları kendi dönemlerinin entelektüelleri olarak ele alınabilir.

Modern entelektüelin öncüsü filozoflar ve akademisyenlerdir. Burjuvazinin gelişmesiyle beraber ihtiyaç duyacağı pratik bilgiyi üretmek için filozoflara ihtiyaç duyar. Bu sebeple iş birliği içerisine girerler. Filozoflar bilimden sanata birçok alanda uzmanlaşan bu kişilerdir. Filozofların rasyonel düşünceleri ve bilimsel tahliller gerçekleştirmeleri, onları birer ideoloğa dönüştürür.¹⁶⁶ Onlar Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimine doğrudan etki etmişlerdir. Fikirsel olarak rasyonalizmin yükseldiği bu dönemlerde böylesine bir etkinin olması şaşırtıcı değildir. Bu durum, bilginin laikleşmesi ve kilise tekelinden çıkmasıyla birlikte filozofların toplumsal etkinliğinin artmasıyla ilişkilidir.¹⁶⁷ Fransız Devrimi filozofların ellerinde yükselip tarihin akışını değiştiren bir olaydır. Fransız Aydınlanması devrimin toplumsal ve siyasal alt yapısını oluşturur. Bu düşünürler kendilerini toplumsal menfaatleri gözeterek reformist ve propagandacı filozoflar

¹⁶³ Sezer, s.19.

¹⁶⁴ Joacques Le Goff, *Ortaçağda Entelektüeller*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1994 s.24.

¹⁶⁵ Meriç, s.130.

¹⁶⁶ Meriç, s.130-131.

¹⁶⁷ Belge, s.122-123.

olarak tanımlayarak toplumun her kesimini kapsayan ve etkisi altına alan bir devrime ön ayak olmuşlardır.¹⁶⁸

Filozofların yanı sıra akademisyenleri de entelektüellerin öncüleri olarak ele alınmaktadır. Joacques Le Goff'a göre modern anlamda entelektüel kentleşme sonucunda ortaya çıkmıştır. Profesyonel olarak eğitim ve öğretim alanında faaliyet gösteren kimselere entelektüel denmiştir. Bu faaliyetin gerçekleştiği kurumlar ise üniversitelerdir. Dolayısıyla akademisyenlerde birer entelektüellerdir.¹⁶⁹ Her iki grup da entelektüellerin gerçekleştirdiği değişimin son halkasında yer almışlardır. Filozoflar ve akademisyenlerin ardından modern anlamda entelektüel karşımıza çıkmıştır.

Zygmunt Bauman, 1894 yılındaki Dreyfus Davası'nın ardından entelektüel kelimesinin ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu olayla, birbirinden farklı alanlarda çalışan birçok kişinin ortak bir karşı koyuşu sonucunda entelektüel kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷⁰ Dreyfus Davası'ndan önce sıfat olarak kullanılan entelektüel kelimesi bir isim haline gelmiştir. Aslında kavram siyasal bir anlam kazanmıştır. Davada entelektüelin devlet karşısında adalet ve hak arayışının simgesi haline gelmiştir.¹⁷¹ Entelektüeller tarih boyunca otorite ve özgürlük arasında kalmıştır. Dreyfus Davasından sonra bu ikilem, entelektüel tanımlamasının problematiği haline gelmiştir. Şimdiye kadar ele alınan aktarımlarda, tüm entelektüel gruplar iktidara tabi olmuşlardır. Yani bir hükümdarın veya sınıfın buyruğu altında yer almışlardır. Davanın ardından entelektüel muhalif tutum ve davranış sergileyen kişi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Entelektüel artık en kutsal kurumlara karşı durabilecek konuma ulaşmıştır.

Dreyfus Davası'na daha yakından bakmak gerekirse, 1894 yılında Fransız istihbaratı adına, Paris'teki Alman Elçiliğinde çalışan bir kadın, çöplerin içinde bir

¹⁶⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 9.bs, İstanbul 2019, s.647.

¹⁶⁹ Le Goff, s.24.

¹⁷⁰ Zygmunt Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, (çev. Kemal Atakay), İstanbul 1993, s.30.

¹⁷¹ Meriç, s.131.

mektup bulur. Mektupta, Fransa'ya ait gizli askeri bilgilerin sızdırılması teklif edilir. Bunun üzerine Fransız Genelkurmayı tarafından soruşturma başlatılır. Soruşturma sonucunda, yazı benzerliği sebebiyle Yüzbaşı Alfred Dreyfus gözaltına alınır. Aslen bir Yahudi olan Dreyfus, Fransa'da artan antisemitizme rağmen yüzbaşı olacak kadar başarılıdır.¹⁷² Yahudi olduğu bilinen Dreyfus'un soruşturma bilgileri Genelkurmay tarafından basına sızdırılır. Dönemin ırkçı yayınlar yapan gazetesi *La Libre Parole*, Dreyfus'u casuslukla suçlar.¹⁷³ Yürütülen mahkeme sonucunda, Dreyfus 15 Ekim 1894'te tutuklanır. Bu olaydan iki yıl sonra tekrar bir mektup bulunur. Bu mektup, bir Alman askerinden Fransız Binbaşı Easterhazy'e yazılmıştır. Böylece, ilk mektubunda Easterhazy'e yazıldığı ve Dreyfus'un haksız yere hapsedildiği anlaşılır. Dreyfus'un karısı, kocasının suçsuzluğunun bilinmesi için durumu gazetelere anlatır. Oluşan kamuoyu sayesinde, Easterhazy mahkeme karşısına çıkar. Fakat formalite şeklinde ilerleyen duruşma sonucunda Easterhazy beraat eder.¹⁷⁴ Bu kararın hemen ardından, Emile Zola *L' Aurore* gazetesinde *Suçluyorum* adında bir metin yayınlar. Bu metinde, Cumhurbaşkanını tarafsız kalamadığı, Genelkurmayın delilleri kararttığı ve mahkemenin haksız bir karar aldığı yönünde suçlamalar yer alır. Zola'nın haksızlık karşısındaki duşu farklı entelektüel çevreleri harekete geçirir. Bir grup akademisyen ve entelektüel meclise Zola'yı destekleyen bir bildiri gönderir. Bu durum karşısında Genelkurmaylının baskısıyla Zola hakkında soruşturma açılır. Ardından mahkemeye çıkan Zola tutuklanır. Zola'nın karşı çıktığı şey sadece bir askerin haksız yere mahkûm edilmesi değildir. Zola, antisemitizmin yükseldiği bir dönemde, suçsuz bir insanın sırf Yahudi olduğu için cezalandırılmasına karşı çıkar. Bu metin bir entelektüelin otorite ve özgürlük ikileminde; özgürlüğü seçmesinin göstergesi olarak yorumlanmaktadır.¹⁷⁵

Zola'nın başlattığı bu karşı çıkış başta Fransa olmak üzere birçok farklı ülkeden destek görür. Farklı ülkelerdeki entelektüeller Zola'ya destek verir.

¹⁷² Meriç, s.132.

¹⁷³ Gül Tekay Baysan, "Dreyfus Davası: Gerçek Adalet Savaşçısı Zola", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 19, S 1, s.182.

¹⁷⁴ Meriç, s.132.

¹⁷⁵ Meriç, s.132-133.

Entelektüeller ırkçılık ve bağnazlığın topluma zarar verdiğinin farkındadırlar. Bu nedenle, tepkilerinin yazılı ve sözlü bir biçimde ortaya koyarlar.¹⁷⁶ Jean Paul Sartre'nin ifadesiyle, entelektüel burnunu kendisini ilgilendirmeyen şeylere burnunu sokan kişidir. Entelektüeller Dreyfus davasıyla kendilerini ilgilendirmeyen bir konuda, toplumsal düzeni ve devletin kurumlarını eleştirirler.¹⁷⁷ Bu eleştirilerini toplumsal adalet ve eşitlik için gerçekleştirirler. Sonuç olarak, Dreyfus Davasıyla entelektüelliğin eleştirel ve siyasal bir kimliğe dönüştüğü söylenebilir. Dreyfus Davası ve ardından gelişen olaylar entelektüelin toplumsal işlev ve rolünü değiştirir. Bu süreçte entelektüeller, öncelikle entelektüel kavramındaki değişimin önderi olmuşlardır. Entelektüele ilişkin bu tarihsel girişten sonra bir sonraki bölümde, Marksist kuram içerisinde karşı hegemonyanın tesisinde entelektüeli sorunsallaştıran yaklaşımlar ele alınacaktır.

II. KARŞI HEGEMONYANIN TESİSİNDE: ENTELEKTÜEL

A. Vladimir Lenin'de Bilinç Aktarıcı Olarak Entelektüel

Lenin, (1870-1924) politikacı ve Marksist kuramcıdır. Marksist kuramın önemli isimlerinden biri olan Lenin, birçok alanda olduğu gibi entelektüel konusunda da çalışmalar gerçekleştirmiştir. Lenin, entelektüellerin devrimci hareket içindeki vazife ve işlevleri üzerinde durmuştur. Entelektüellere devrim öncesi ve sonrasında, sosyalist bilinç inşası için kritik bir rol biçmiştir.¹⁷⁸ Öyle ki, entelektüeller Sovyet Devriminin öncesi ve sonrasında üst yapısal birçok alanda devrimin toplum tarafından özümsemesine katkı sağlamıştır. İlk işçi anayasası olan Sovyet Rusya Anayasasında entelektüellerin işçi ve köylülerle toplumsal kökende birbirinden ayıramayacağı yer almıştır.¹⁷⁹

Marksist kuramda gerçekleşen zihinsel ve bedensel emek ayrımı, entelektüelin üretimsel anlamdaki doğuşudur. Marks'a göre, birey önce düşünüp sonra kol gücüyle

¹⁷⁶ Tekay, s.189.

¹⁷⁷ Jean Paul Sartre, *Aydınlar Üzerine*, (çev. Aysel Bora), İstanbul 2010, s.15.

¹⁷⁸ Lenin, "Aydın Kesimi Üzerine", s.9.

¹⁷⁹ Lenin, "Aydınlar Kesimi Üzerine", s.15.

üretimi gerçekleştirir. Emek ise, üretim süreci esnasında kafanın ve kolun kolektif bir biçimde kullanımı sonucunda ortaya çıkar.¹⁸⁰ Kafa ve kol emeği arasındaki ayrım kent ile kır arasındaki ayrımla başlar. Kentler kendisiyle beraber yeni yönetim biçimlerini ortaya çıkartır. Böylece kentlerin yönetimi için belediyeler kurulur. Bu durum kamusal bir alanın oluşturur. Kamusal alanın oluşmasıyla birlikte kentte yönetici sınıf ortaya çıkar. Bu sınıf kenti yönetebilmek için siyasal bilgiye ihtiyaç duyar.¹⁸¹ Burada bir işçinin gerçekleştirdiği üretiminde zihinsel ve bedensel emeklerin kapsamı olduğunu unutmamak gerekir. Zihinsel emek sadece belli bir zümreye ait olarak görülmemelidir.

Kentleşmenin etkisiyle kapitalizm toplumları giderek daha sınıflı bir yapıya büründürür. Emek ayrımı da bu sınıfsal ayrımları derinleştirir. Her iki emek tipi de üretim süreçlerinde yer alan sınıflarla bağlantılı olmalarına rağmen, yönetici sınıfa hizmet ederler. Bu durumda sadece işçi sınıfı değil, din adamlarını ve bilim insanları da egemen sınıfın ücretli birer çalışanı haline gelir.¹⁸² Bu yüzden, zihinsel üretimin amacı da egemen sınıfın tikel çıkarlarını yerine getirmek olarak görülür. Zihinsel üretimin çıktısı olan bilim de egemen sınıfa mal edilir. Dönemsel olarak değişiklik gösterse de zihinsel emeğin ürünü burjuva bilimi olarak nitelendirilir.¹⁸³

Özetle, emek ayrımı egemen sınıfın ihtiyaçlarının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Maddi ihtiyaçları doğrudan işçi sınıfının fabrikadaki üretimiyle karşılanmıştır. Manevi ihtiyaçları ise, zaman içerisinde entelektüel adını vereceğimiz kesim tarafından giderilmiştir. Egemen sınıf için entelektüelin önemi ise, üretim için gerekli olan bilginin boyutuyla doğru orantılı biçimde artmıştır. Ayrıca entelektüeller egemen sınıfın yönetebilme kabiliyetine de teorik katkı sağlamıştır. Emeğin zihinsel ve bedensel ayrımı din ve bilim adamlarını entelektüel haline getirmiştir.

¹⁸⁰ Alfred Sohn-Rethel, *Zihin Emeği, Kol Emeği Epistemoloji Eleştirisi*, (çev. Ayşe Deniz Temiz), İstanbul 2011, s.99.

¹⁸¹ Karl Marks, Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, (çev. Sevim Belli), Ankara 1992, s.76.

¹⁸² Sohn-Rethel, s.18.

¹⁸³ Sohn-Rethel, s.145.

Lenin, entelektüelleri kapitalist toplum içerisinde kozmopolit bir sınıf olarak ele alır. Ayrıca entelektüelleri belli sınıflarla ilişkilendirmektedir. Bu ilişkilendirmeyi bir adım ileriye götürür. Entelektüellerin ideolojik ve siyasal işlevlerini bağlantılı oldukları sınıflar için kullandığını belirtir. Entelektüeller sınıfsal ilişkiler içerisinde yer alan toplumdan ayrı bir sınıftır. Fakat Lenin'e göre, entelektüellerin ayrı sınıf olmaları tamamen otonom oldukları şeklinde algılanmamalıdır. Entelektüeller ayrı ve bağımlı bir sınıftır. Bu sınıfsal ayrım kapitalizmle birlikte ortaya çıkar. Burjuvazinin uzman ihtiyacının çok fazla olduğu bu dönemde, entelektüeller hem ücret hem de statü olarak daha iyi şartlar elde ederler. Entelektüeller bu dönemde bir nevi küçük burjuva konumuna gelirler. Bu sebeple, Lenin entelektüelleri burjuvazi sınıfına yakın olarak tahayyül eder ve dönemin entelektüellerini burjuvazi entelektüelleri olarak ele alır.¹⁸⁴ Lenin'e göre, Marks ve Engels toplumsal konumları bakımında burjuva entelektüelleridir.¹⁸⁵ Fakat kapitalizmin gelişip iş bölümü ve uzmanlaşmayı beraberinde getirmesiyle birlikte, entelektüeller sahip oldukları yaşam standartlarını kaybederler. Kaybettikleri statülerini geri kazanmak adına burjuvazinin ücretli çalışanları haline gelirler. Bu durumda entelektüeller işçi sınıfına yaklaşır.¹⁸⁶ Sonuç olarak, Lenin entelektüellerin burjuvazi tarafından sömürülmesinden dolayı, sosyalist bilince yakınlaşacaklarını belirtir.

Lenin, *Ne Yapmalı* adlı kitabında işçi sınıfının ekonomik mücadelenin yanında siyasal bir mücadele yürütmesi gerektiğini söyler. Lakin işçi sınıfının zaman içerisinde gerekli siyasal bilinci kendi kendine edinemeyeceğini belirtir. Dönem itibarıyla, işçi sınıfı sadece sendikal mücadele verebilecek kadar bilinçlidir. Bu bilinç etkin bir sınıfsal mücadele için yetersizdir. Lenin bu sorunu entelektüeller üzerinden aşmaya çalışır. Entelektüeller felsefi ve bilimsel birikimlerini kullanarak ürettikleri teoriyi, dışarıdan işçi sınıfına aktarmalıdır. Lenin'e göre, entelektüeller işçi sınıfının siyasal bilinç taşıyıcıları ve aktarıcılarıdır. İşçi sınıfı siyasal mücadele için bu teorik bilgiye ihtiyaç duyar. Dışarıdan aktarılan bu siyasal ve teorik bilinç sayesinde, işçi

¹⁸⁴ Lenin, "Aydın Kesimi Üzerine", s.9-10.

¹⁸⁵ Vladimir İlyiç Lenin, *Ne Yapmalı? Hareketimizin Yakıcı Soruları*, (çev. Muzaffer Ardos), Ankara 1977, s.43.

¹⁸⁶ Lenin, "Aydın Kesimi Üzerine", s.9-10.

sınıfı proleter örgütlülüğe ve siyasal mücadeleye yetkin hale gelir. İşçi sınıfı bu andan itibaren, siyasal mücadelenin önderi olma vasfını kazanır.¹⁸⁷ Özetle Lenin’e göre entelektüeller, karşı hegemonya tesisinde teorinin yaratıcıları ve taşıyıcıları iken, işçi sınıfı teorinin pratikte uygulayıcısıdır.¹⁸⁸

Lenin, işçi sınıfına dışarıdan bilinç aktarma savını Karl Kautsky’den alıp geliştirir. *Ne Yapmalı* kitabında Kautsky’nin bilincin dışarıdan aktarılmasıyla ilgili bir metnine yer verir. Kautsky metinde, revizyonistlerin Marks’ın ekonomi alanında ve sınıf mücadelesine ilişkin yaptığı tanımlamaların siyasal bilinci de üreteceği yönündeki yaklaşımına karşı çıkar.¹⁸⁹ Revizyonistlere göre bir ülkede ekonomi geliştiği ve sömürü arttığı ölçüde işçi sınıfının proleter bilinci kazanır. Gelişme sömürüyü, sömürde beraberinde zoru getirir. İşçi sınıfı burjuvazinin sömürüsü sonucunda proleter bilinçle kuşanmak zorunda kalacaktır. Dolayısıyla dönem itibariyle kapitalizmin en gelişmiş olduğu ülkede proleter bilincin oluşması gerekmektedir. Revizyonistlerin bu noktada örnek verdikleri ülke ise İngiltere’dir. Tüm bu gelişkinliğe rağmen İngiliz işçi sınıfının, bu bilince sahip olmaması üzerinden Ortodoks Marksizmi eleştirirler.¹⁹⁰ Kautsky bu sava karşı çıkar ve revizyonistlerin savının hatalı olduğunu iddia eder. Kautsky, proleter bilincin doğrudan sınıf mücadelesiyle kazanılmadığını belirtir. Bilincin oluşması için bilimsel bilginin varlığı olmazsa olmazdır.¹⁹¹ Kautsky’e göre bilimi burjuva entelektüelleri taşımaktadır.¹⁹² Sonuçta, Kautsky sosyalist bilincin işçi sınıfına entelektüeller tarafından aktarıldığını ileri sürmektedir.

Lenin’de Kautsky’i destekleyen bir çıkarımda bulunur. Ona göre işçi sınıfının kendiliğinden bilinç kazanmasını beklemek hatadır. Kendiliğinden kazanılan bilinç ancak sendikal mücadeleyi ortaya çıkartır. Sendikal mücadele işçi sınıfının ideolojik

¹⁸⁷ Lenin, “Ne Yapmalı? Hareketimizin Yakıcı Soruları”, s.42-43.

¹⁸⁸ Lenin, “Aydın Kesimi Üzerine”, s.59.

¹⁸⁹ Lenin, “Ne Yapmalı? Hareketimizin Yakıcı Soruları”, s.52.

¹⁹⁰ Lenin, “Ne Yapmalı? Hareketimizin Yakıcı Soruları”, s.52.

¹⁹¹ Lenin, “Ne Yapmalı? Hareketimizin Yakıcı Soruları”, s.52-53.

¹⁹² Lenin, “Ne Yapmalı? Hareketimizin Yakıcı Soruları”, s.53.

olarak burjuvaziye yakınlaşmasına neden olur. Sendikacılık işçi sınıfını burjuvazinin esiri haline getirir. Bu yüzden sendikal mücadele esasında burjuvazinin işine yarar.¹⁹³ Ayrıca Lenin'e göre sendikacılık sorunlara çözüm üretmez sadece revize edilmesini sağlar. Böylece işçi sınıfının burjuvaziye olan bağımlılığını arttırır. Çünkü tarihsel süreç ve etki alanı bakımından burjuva ideolojisi sosyalist ideolojiden avantajlıdır. Burjuva ideolojisi sosyalist düşünceye göre daha eskidir. Bu durum burjuva ideolojisinin felsefi olarak gelişmesini sağlamıştır. Böylece burjuva ideolojisinin etki alanları ve nüfuz ettiği alanlar sosyalist ideolojiye nazaran artmıştır. Nihayetinde, sosyalist bilinç kendiliğinden kazanılsa bile burjuvazi bunu kendi lehine çevirebilecek felsefi ve bilimsel bilince sahiptir.¹⁹⁴

Lenin entelektüelleri işçi sınıfının siyasal mücadelesinin teorik arka planını oluşturan yol göstericiler olarak ele alır. Sosyalist entelektüeller inşa ettikleri siyasal bilinçle, işçi sınıfını örgütlemelidir. Entelektüeller işçilerin sendikal düzeydeki örgütlülüğünü proleter örgütlülüğe taşımalıdır. İşçiler burjuvazinin onları nasıl mülksüzleştirdiğini ve sömürdüğünü sosyalist bilinçle kavramalıdır. Bu bilinci aşılacak olan Marksist entelektüellerdir.¹⁹⁵ Entelektüeller doğrudan hegemonik ilişkiler içerisinde yer almaktadırlar. Dolayısıyla, ilişkili oldukları sınıfın hegemonya inşası için kritik bir öneme sahiptir.

Lenin entelektüellerin bilinçlendirme işlevlerinden dolayı, Rus Sosyal Demokrat hareketin içine entegre edilmesi gerektiğini söylemektedir. Çarlık karşısında verilecek mücadele için entelektüellerin entegrasyonu merkezi bir öneme sahiptir. Entegrasyon görevini devrimci parti üstlenmelidir.¹⁹⁶ İşçi sınıfının entelektüelleri, burjuva entelektüellerine ortak çıkarlarını anlatmalıdır. Dolayısıyla işçi sınıfının entelektüelleri, diğer entelektüel sınıflarla ittifak kurmalıdır.¹⁹⁷

¹⁹³ Lenin, “Ne Yapmalı? Hareketimizin Yakıcı Soruları”, s.53-54.

¹⁹⁴ Lenin, “Ne Yapmalı? Hareketimizin Yakıcı Soruları”, s.56-57.

¹⁹⁵ Vladimir İlyiç Lenin, *Halkın Dostları Kimlerdir? ve Sosyal Demokratlara Karşı Nasıl Hareket Ederler?*, (çev. İsmail Yarkın), İstanbul 1996, s.211.

¹⁹⁶ Lenin, “Aydın Kesimi Üzerine”, s.11.

¹⁹⁷ Lenin, “Aydın Kesimi Üzerine”, s.10-11.

Devrimci parti kendi entelektüellerini yetiştirmelidir. Entelektüeller ve onlarla aynı seviyeye gelen liderler parti tarafından üretilmelidir.¹⁹⁸

Lenin, *Aydın Kesimi Üzerine* kitabında Karl Kautsky'nin entelektüeller ve işçi sınıfı arasındaki ilişkiye değindiği bir metne yer verir. Metinde, Kautsky entelektüeller ve işçi sınıfı arasında antagonistik bir çelişki olduğunu iler sürer. Bu çelişki ekonomik değildir. Çünkü entelektüeller de burjuvazi tarafından sömürölmektedir. Entelektüel ne kapitalisttir ne de proleterdir. Sadece bu sınıflara yakınlıkları vardır. Entelektüel bireysel olarak düşünsel üretim yapar. Entelektüeller tahakküm araçları yerine kendi bilgi ve donanımlarıyla mücadele verirler.¹⁹⁹ Lenin'in entelektüellere yüklediği önemli misyonlardan biri de kitleler üzerinden farkındalık yaratmadır. *Halkın Dostları Kimlerdir* kitabında yer alan bir pasajda kanıtlar niteliktedir.

“(...) Rusya 'da ekonomik antagonizmanın tüm biçimlerinin somut olarak araştırılması, bunların bağıntısının ve mantıki gelişiminin araştırılması olmalıdır: politik tarihin hukuk düzeninin özelliklerinin ve teorik önyargıların onu gizlediği her yerde bu antagonizmayı açığa çıkarmalıdır. Üretim ilişkilerinin belirli bir sistemi olarak gerçekliğimizin özet tablosunu vermelidir, bu sistem altında emekçilerin sömürölmesi ve mülksüzleştirilmesinin zorunlu olduğunu ve bu durumdan iktisadi gelişimin işaret ettiği çıkış yolunu göstermelidir.”²⁰⁰

Pasajdan hareketle, entelektüellerin toplumda yer alan tüm sınıfların ekonomik ve politik çıkarlarıyla ilgili bilinçlendirme işlevine sahip olduğu çıkarsanabilir. İşçi sınıfı başta olmak üzere tüm sınıfların evrensel çıkarlarının sesidir. Bu özellikleri entelektüelleri toplumdaki diğer sınıflardan ayırır.²⁰¹ Ayrıca entelektüeller toplumdaki sınıfsal çelişkileri ortaya çıkartmaları gerekmektedir. Entelektüeller işçi sınıfının nasıl sömüröldüğünü ortaya koymalıdır. Bu sayede proleter bilincin

¹⁹⁸ Lenin, “Ne Yapmalı Hareketimizin Yakıcı Soruları”, s.197.

¹⁹⁹ Lenin, “Aydın Kesimi Üzerine”, s.41.

²⁰⁰ Lenin, “Halkın Dostları Kimlerdir? ve Sosyal Demokratlara Karşı Nasıl Hareket Ederler?”, s.208-209.

²⁰¹ Lenin, “Aydın Kesimi Üzerine”, s.35.

oluşmasına katkı sağlamaktadırlar.²⁰² Lenin entelektüellere hakikatin sesi olma ve toplumdaki adaletsizlikleri ortaya çıkartma misyonu yükler. Bu misyon sadece işçi sınıfı üzerinden algılanmamalıdır. Zira sınıflı toplumlarda sadece fabrikadaki emekçiler sömürülmez. Sınıflara ayrılmaksızın toplumun büyük bir kesimi sömürü, baskı ve mülksüzleştirmeye maruz kalır. Entelektüeller bu unsurları dile getirerek karşı hegemonya inşasına katkı sağlamış olurlar.

Lenin bilinç aktarımının ulusal çapta bir gazete üzerinden gerçekleşmesi gerektiğini vurgular. “*Ama bütün sorun şu ki, güçlü siyasal örgütleri üretebilmek için, bütün Rusya’yı kapsayan bir gazeteden başka araç yoktur*”²⁰³ Entelektüeller her bir işçiyi örgütlü bir birey, uzman bir ajitatör ve propaganda uzmanı haline getirmelidir. Entelektüeller birer öğretmen gibi işçileri eğitmelidir. Bu entelektüelin asli görevidir.²⁰⁴ Böylece işçi sınıfı proleter bilince ulaşacaktır. Lenin bu sayede sosyalist bilincin kitleler arasında dalgalar halinde yayılacağını öngörür.

Bir sonraki başlık altında ele alacağımız düşünür Gramsci’dir. Gramsci Lenin’in entelektüel tanımlamasıyla belli benzerlikleri kendi kuramında devam ettirmiştir. İki Marksist düşünürün entelektüel kuramlarında farklılıklarda mevcuttur. Gramsci’nin entelektüel analizi kendinden önceki düşünürlere göre daha kapsamlıdır. Gramsci hegemonyanın kurulmasında entelektüellere kritik rol biçer. Hegemonya entelektüellerle kurulur ve entelektüellerle yıkılır. Bu ön kabulden hareketle, bir sonraki başlıkta Gramsci’nin entelektüel kavramı ele alınmaktadır.

B. Gramsciyen Entelektüel Kavramı

Gramsci dönemsel olarak Marksist düşünürler içerisinde en kapsamlı entelektüel kuramsallaştırmasını gerçekleştiren düşünürdür. Onun entelektüel kavramsallaştırması tıpkı hegemonya gibi siyaset kuramının çerçeve kavramlarından. Entelektüel çalışmanın birinci bölümünde ele alınan; tarihsel blok, politik toplum, sivil toplum ve hegemonya kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir.

²⁰² Lenin, “Halkın Dostları Kimlerdir?” s.209.

²⁰³ Lenin, “Ne Yapmalı? Hareketimizin Yakıcı Soruları”, s.196.

²⁰⁴ Lenin, “Ne Yapmalı? Hareketimizin Yakıcı Soruları”, s.142.

Gramsci, entelektüellerle ilgili kuramsal çerçevesini, *Hapishane Defterleri'nde* İtalyan entelektüelleri üzerine aldığı notlarla şekillendirir. Bu çerçevenin üç ana amacı vardır. İlk olarak İtalyan tarihinde entelektüelleri rolü ve toplumsal formasyon üzerindeki işlevlerini belirgin hale getirmektir. İkincisi, sınıflar arası hegemonik mücadeleler sonucunda tarihsel bloğun oluşumundaki etkisini incelemektir. Son olarak, yapıyla üst yapı arasında entelektüelleri yeri ve işlevlerini göstermektir.²⁰⁵ Gramsci'nin başta İtalya üzerinden gerçekleştirdiği analizlerini daha sonra evrensel düzeyde bir eleştiriye dönüştürür.²⁰⁶ Eleştirinin ardından işçi sınıfının karşı hegemonik mücadelesi için ittifak kurması gereken entelektüelleri ele alır.

Gramsci'nin, entelektüel kavramsallaştırmasında yenilik ve işlevsellik mevcuttur. Gramsci, entelektüelin zihinsel olarak toplumun genelinden ayırıştırılmasına karşı çıkar. Entelektüelliğin zihinsel yetenek üzerinden kazanılamayacağını belirterek, elitist entelektüel yaklaşımını reddeder. "*Bütün insanlara, entelektüel denebilir*"²⁰⁷ diyerek entelektüelliğin sınırlarını hayli genişletir. Böylece entelektüellik sadece zihinsel ve düşünsel emekten ziyade kol ve beden gücünü de kapsayacak şekilde genişler. Fakat "*toplumda bütün insanlar aydınların işlevini yerine getirmez*"²⁰⁸ diyerek entelektüelliğin toplumdaki işlevine vurgu yapar. İşlevsellik bakımından entelektüeli ayıran öncüller ise: örgütlemek, yönlendirmek ve eğitmektir.²⁰⁹ Entelektüeller bu işlevlerini doğrudan veya dolaylı şekilde egemen sınıf lehine ya da aleyhine kullanabilirler. Böylece kitleler üzerinde dönüşümün mimarları haline gelirler.²¹⁰

Gramsci entelektüelleri toplumdan bağımsız bir sınıf olarak ele almaz. Entelektüellerin tarihsel oluşumlarını iki şekilde ortaya koyar. Birincisi, *Hapishane Defterleri'nde* "*İktisadi üretim evreninde esas bir faydalı işlev temelinde meydana*

²⁰⁵ Mehmet Yetiş, "Gramsci ve Aydınlar", Mülkiye, Cilt 26, Sayı 236, 2002, s.217.

²⁰⁶ Yarah, s.39.

²⁰⁷ Gramsci, Antonio, *Selections From the Prison Notebooks*, (edt ve çev. Quintin Hoare, Geoffrey Nowell Smith), Londra 1971, s.9.

²⁰⁸ Gramsci, "Selections From the Prison Notebooks" s.12.

²⁰⁹ Yetiş, "Antonio Gramsci" s.158.

²¹⁰ Forgacs, s.373.

gelmiş her toplumsal grup, kendisiyle birlikte, organik olarak, kendisine homojenlik ve iktisadi çeperdeki rolüne dair bilinç veren bir aydınlar kategorisine ya da kategorilerine sahiptir”²¹¹ diyerek, entelektüellerin bağımsız bir sınıf olmadığını ileri sürer. Hatta üretim ilişkileri içinde yer alan sınıfların kendi entelektüel tabakasını ürettiğini de belirtir. Üretilen entelektüel tabaka, ekonomik siyasi ve kültürel olarak bağlı olduğu sınıfın ideolojik bilinç yayma aracıdır.²¹² Tarihsel bloğun birliği aslında entelektüelle ilişkilidir. Gramsci, entelektüeller üzerindeki incelemeleri sonucunda; entelektüelleri, tarihsel blok ve hegemonya içerisindeki organik birliğin sağlayıcıları olarak niteler. Entelektüeller bu birliğin, iç aletleridir. Tarihsel bloğun içinde gerek yapıda gerekse üst yapıdaki işlevlerine göre nitelendirilirler.²¹³ Bu nedenle, bağlı oldukları sınıf tarafından devlet ve sivil toplumda, yapısal ve üst yapısal her uğrak içerisinde yerleştirilirler. İkincisi ise, üretim ilişkileri içerisinde yer alan sınıfların kendinden önce ki tarihsel bloklardan kalan entelektüel tabakadır. Bu tabaka tarihsel süreçte kesintiye uğramadan ayrı bir entelektüel tabakayı oluşturur. Bunlar, en köklü değişimler karşısında dahi varlıklarını koruyan din adamlarıdır. Gramsci din adamlarının ideoloji, eğitim ve adalet gibi işlevlerinden dolayı, entelektüel tabaka hatta toplum içerisinde kendilerini bağımsız ve ayrı gören bir sınıfa dönüştüklerini belirtir.²¹⁴

Gramsci’nin bu ayrımı, entelektüel kavramında organik entelektüel ve geleneksel entelektüel ayrışmasının başlangıç noktasıdır. Gramsci bu ayrışmayla; organik entelektüelle temsil ettiği sınıf arasındaki ilişkiyi, organik entelektüel ve geleneksel entelektüel arasındaki ilişkiyi, son olarak ise, organik entelektüelin kendi sınıfı içerisindeki homojenleştirme işlevi üzerinde durur.²¹⁵ Gramsci’nin birbirinin karşısına yerleştirdiği bu iki entelektüel türüne daha yakından bakmak

²¹¹ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri 2.Cilt*, Joseph A. Buttigieg (edt.), (çev. Barış Baysal), İstanbul 2012, s.218.

²¹² Yetiş, “Gramsci ve Aydınlar” s.221.

²¹³ Portelli, s.97.

²¹⁴ Gramsci, “Hapishane Defterleri 2. Cilt”, s.219.

²¹⁵ Portelli, s.98.

gerekmektedir. Zira karşı hegemonik mücadele bağlamında hangi modelin hangi rolü üstleneceği bu şekilde anlaşılabacaktır.

1. Geleneksel Entelektüel

Geleneksel entelektüel kuramsal olarak ikili yapıda ele alınır. İlk geleneksel entelektüel, geçmişte egemen olan tarihsel blokların organik entelektüelleridir. Gramsci bu entelektüellere feodal dönem din adamlarını örnek olarak verir. Geleneksel entelektüeller değişen toplumsal formasyon etrafında egemenliğini kaybeden sınıftan geriye kalırlar. İkinci geleneksel entelektüel tipi, tarihsel dönemler içerisinde süreklilik sağlayıp kesintiye uğramayan entelektüellerdir. Bunlar kendilerini egemen sınıftan ayrı bir yere yerleştirirler. Fakat Gramsci bu duruma karşı çıkar. Ona göre böyle bir durum ütöpiktir.²¹⁶

Geleneksel entelektüeller, geçmişte egemenliklerini yitirmiş sınıfların veya grupların organik entelektüelleridir. Bu nitelikleri onların hegemonik ve karşı hegemonik faaliyetler içinde bulunduklarını gösterir. Geleneksel entelektüeller de ekonomik ve korporatif olarak bir sınıfa bağlıdır. Örneğin, din adamları aristokrasi hegemonyası için teolojik ve kültürel üretim gerçekleştirir. Bunun karşılığında bir takım finansal ve sınıfsal avantajlar elde ederler. Zaman içerisinde ideolojik ve hukuki ihtiyaçlar filozoflar ve yargıçları ortaya çıkarır. Böylece entelektüel kategorileri artar.²¹⁷

Burada esas olan, bu entelektüellerin varlığının iktidarların varlığıyla olan ilişkisinin kopmasın rağmen varlıklarını korumalarıdır. Bağlı oldukları sınıf egemenliğini yitirse dahi varlıklarını sürdürmüş olmaları, onların mesleki varlıklarıyla ilişkilidir. Yani geleneksel entelektüel egemen kim olursa olsun var olur. Çünkü feodal dönemden bugüne kadar din adamları, filozoflar, yargıçlar ve

²¹⁶ Yetiş, “Gramsci ve Aydınlar”, s.226-227.

²¹⁷ Antonio Gramsci, *Aydınlar ve Toplum*, (çev. Vedat Günyol, Ferit Edgü, Bertan Onaran), İstanbul 1967, s.19-21.

akademisyenler mesleki varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu nedenle, geleneksel entelektüeller kendilerini özerk bir kategori olarak görürler.²¹⁸

Gramsci'ye göre geleneksel entelektüeller yeni tarihsel bloğun organik entelektüelleri tarafından asimile edilmedir. Bu durum mevcut sınıfın, egemen sınıf haline dönüşmesi için gereklidir. Geleneksel entelektüel tabakaya mevcut yeni tarihsel bloğun entelektüelleri tarafından sınıfsal mücadele bilinci aşılanmalıdır. Böylece geleneksel entelektüel tabaka tarihsel blok içerisine entegre edilebilir.²¹⁹ Entegrasyon sürecinde örgütlü olmayan geleneksel entelektüellerin asimilasyonu kolay olurken, örgütlü olanların asimile edilmesi güçtür.²²⁰ Bu noktada Lenin ve Gramsci'nin entelektüel kavramsallaştırmalarındaki benzerliklere dikkat çekmek gerekmektedir. Lenin, entelektüelleri işçi ve burjuvazi entelektüelleri olarak ikiye ayırır. Benzer ayrım Gramsci'de de organik ve geleneksel entelektüel olarak karşımıza çıkmaktadır. Lenin'in entelektüellerin sosyalist bilinç kazandırılarak devrimci partiye entegre edilmesi savı; Gramsci'nin entelektüel kuramında da göreceğimiz bir durumdur. Dolayısıyla, bu benzerlikler ışığında Gramsci'nin entelektüel tanımlamasında Lenin'in esin kaynağı olduğu aşikârdır.

Gramsci'nin siyaset kuramı içerisinde yer alan entelektüel ayrımı temelde işçi sınıfının kendi hegemonya inşası ve karşı devrimi üzerine kuruludur. Proleter hegemonyanın üretimi için ideolojik ve kültürel bilincin aşılması görevi entelektüellere verilir. Gramsci'ye göre geleneksel entelektüelin asimilasyonunun ardından, tüm entelektüeller devrimci partinin çatısı altında birleşirler. Devrimci parti topyekûn proleter bilincin kitleler üzerinde yayılmasını sağlar. Ve karşı hegemonik mücadeleye liderlik eder.²²¹ Modern prens entelektüelleri kullanarak proleter kolektif iradeyi oluşturur. Kolektif irade, kitlelerin tikel çıkarlarını entelektüel ve ahlaki bilinç inşasıyla oluşur. Böylece kitleler üzerinde proleter bilinç örgütlemiş olur.²²²

²¹⁸ Portelli, s.111.

²¹⁹ Yetiş, "Gramsci ve Aydınlar", s.227.

²²⁰ Lusin Bağla, "Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu", *Birikim*, Yıl 1977, S.23, s.86.

²²¹ Mehmet Gökhan Uzuner, s.108.

²²² Fontana, s.283.

Geriye sadece burjuvazi karşısında, sivil ve politik toplumda gerçekleştirilen mevzi ve manevra savaşlarına dâhil olmak kalır.

2. Organik Entelektüel

Organik entelektüel bağlı olduğu sınıfın yapısal ve üst-yapısal tüm alanlarında etkinlik gösterir. Gramsci'nin bu entelektüellere “*organik*” demesinin iki nedeni vardır. İlki, entelektüellerin bağlı oldukları sınıfla birlikte gelişmesi ve tarihsel süreçlerden birlikte geçmesidir. İkincisi ise, bu entelektüellerin bağlı oldukları sınıfın yapısal ve üst yapısal alanlardaki değer ve bilinçlerini yaymalarıdır.²²³ Gramsci'ye göre ekonomik üretim ilişkileri içinde yer alan her sınıf kendisiyle beraber organik entelektüellerini oluşturur. Ve bu entelektüeller, kültürel ve siyasal alanlarda bir katman oluştururlar.²²⁴ Organik entelektüel yeni tarihsel bloğun oluşmasıyla ortaya çıkmıştır. Gramsci, organik entelektüeli eski tarihsel bloğun entelektüellerinin karşısına yerleştirmiştir. Böylece yeni-eski ayrımı doğmuştur. Organik entelektüel kapitalizmle değişen üretim ilişkilerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²²⁵

Gramsci *Hapishane Defterleri*'nde entelektüeli, bağlı olduğu sınıfa türdeşlik ve kendi işlevi konusunda farkındalık kazandıran insanlar şeklinde tanımlar.²²⁶ “*Entelektüeller, egemen sınıfın toplumsal hegemonya ve siyasal hükümetin alt işlevlerini yerine getiren ‘vekilleri’dir*”²²⁷ Bu işlevlerinin birincisi, entelektüelin içinde bulunduğu tarihsel bloğun, tüm sınıflar üzerinde rıza oluşturma ve yeniden üretme işlevidir. İkincisi ise, rıza göstermeyen sınıflar üzerinde doğrudan tahakküm uygulama işlevidir. Bu işlev entelektüelin sadece ideoloji ve kültür üzerinden rıza üretmediğini gösterir. Organik entelektüel aynı zamanda doğrudan tahakküm üzerinden de rıza üretir. Entelektüeller tahakküm işlevlerini politik toplum yani devlet uğrağında kullanırlar. Böyle entelektüellere bürokrasi içerisinde yer alan:

²²³ Yetiş, “Gramsci ve Aydınlar”, s.223.

²²⁴ Gramsci, “Selections From the Prison Notebooks”, s.5.

²²⁵ Bağla, s.85.

²²⁶ Forgacs, s.503.

²²⁷ Gramsci, “Selections From the Prison Notebooks”, s.12.

bakanlık müsteşarları, hâkimler, savcılar ve askeri yetkililer örnek verilebilir.²²⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere, organik entelektüeller sadece ideolojik ve kültürel alanlarda faaliyet gösteremezler. Gramsci entelektüelleri tarihsel blok içerisinde hiyerarşik olarak konumlandırır. Entelektüel yaratımı, örgütlenme ve yönetim işlevine sahip olanlar, hiyerarşik olarak üstte yer alırlar. Bunlar: üst yapısal uğrak içinde görev alan entelektüellerdir. Temsil ettikleri sınıfın ideoloji ve kültürel dünya görüşünü inşa ederler. Buna karşın mevcut kültürel birikimin geleneksel biçimlerinin yeniden üretiminde yer alan entelektüeller hiyerarşinin altında yer alır.²²⁹

Organik entelektüeller sadece egemen sınıfa angaje değildir. Üretim ilişkileri içinde yer alan her sınıf kendisiyle beraber organik entelektüellerini oluşturmaktadır. Çünkü işçi sınıfı da üretim ilişkileri içerisinde yer alır. İşçi sınıfı üretim ilişkilerinin yapı taşıdır. Dolayısıyla işçi sınıfının da kendi organik entelektüellerini üretme olanağı vardır. Zira burjuvazi karşısında girişeceği karşı hegemonik mücadele için organik entelektüellerin üretilmesi elzemdir. İşçi sınıfının karşı hegemonik mücadelesi kendi organik entelektüellerini ürettikten sonra başlar. Gramsci, organik entelektüellerin hegemonya üretimine geçmesi gerektiğini vurgular. Çünkü değişen kapitalist devlette yapısal koşulların olgunlaşmasını beklemeye gerek yoktur.²³⁰

Gramsci'nin organik entelektüellere tarihsel süreçler içerisinde ideolojik ve kültürel görevler atfettiğini görüyoruz. Organik entelektüeller işçi sınıfının karşı hegemonik mücadelesini hem diğer sınıflar hem de kitleler karşısında yürütecek gruptur.²³¹ Bu amaç doğrultusunda, ilk olarak geleneksel entelektüelleri kendi sınıfsal bilinci etrafında asimile edilmesi gereklidir. Çünkü bir sınıfın egemen hale gelebilmesi için organik entelektüellerinin geleneksel entelektüelleri kendi sınıfına entegre etmesi gereklidir.²³²

²²⁸ Yetiş, "Gramsci ve Aydınlar", s.224.

²²⁹ Yetiş, "Gramsci ve Aydınlar", s.225.

²³⁰ Bağla, s.86-87.

²³¹ Sezer, s.34.

²³² Roger S. Gottlieb, *An Anthology of Western Marxism: From Lukacs and Gramsci to Socialist-Feminism*, New York 1989, s.116.

Gramsci entelektüelin hegemonya inşasında üstlendiği görevi, diğer hegemonik aygıtlar içerisinde sınırlı ön plana çıkarır. Batı’da ve İtalya’da proleter devrimin ideolojik, ahlaki ve kültürel normlar üzerinden inşasına dikkat çeker. Kuramında bu unsurları toplumsal anlamda tüm katmanlara yayacak aygıtı ise entelektüeller olarak belirler. Bir sınıfın egemen olabilmesi için kendi organik entelektüellerini yaratması gerektiği fikrini kuramının başköşesine yerleştirir. Çünkü entelektüel, üzerinde hegemonyanın yükseldiği felsefi ve bilimsel değerler bütünüdür. Tüm bu bilgiler ışığında, karşı hegemonik bir mücadelenin ortaya çıkabilmesi için entelektüellerin önemi inkâr edilemez. Entelektüelin toplumun her kesimini etkileyebilme ve bunu birçok farklı alanda gerçekleştirebilme kabiliyeti vardır. Karşı hegemonik mücadeleye girecek muhalif sınıfların ihtiyaç duyduğu da bu kabiliyettir.

Gramsci’nin ardından döneminin önemli Marksistlerinden olan Louis Althusser’in entelektüel yaklaşımı Marksizmin entelektüel sorunsalı açısından önem kazanmaktadır. Althusser’in kuramsal olarak tartıştığı birçok kavram da Gramsci ve Lenin arasındaki gibi bir bağlantı görülebilir. Bu nedenle, bir sonraki başlık altında Althusser’in entelektüel nasıl kavramlaştırdığı incelenecektir.

C. Louis Althusser’de İdeolog Entelektüel

Louis Althusser, Gramsci gibi entelektüel tanımlama girişiminde bulunmamıştır. Fakat ele aldığı kavramlar üzerinden belli noktalarda entelektüellerle ilgili görüşlerini belirtmiştir. Özellikle ideoloji tanımlamasında entelektüellere değinmiştir.²³³ Althusser entelektüellerin Marksist kuramın yaratıcıları olduğunu söylemiştir. Hatta kuramı geliştirenlerin de yine entelektüeller olduğunu belirtir.²³⁴ Bu bağlamda, düşünürün entelektüel tasviri Gramsciye hegemonya ve karşı hegemonya inşası üzerinden ele alınacaktır.

²³³Ernur Genç, “Sosyolojik Açıdan Entelektüel Kavramsallaştırmaları”, (Danışman: Prof. Dr. Nilgün Çelebi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, 2006, s.136.

²³⁴ Louis Althusser, *Marx İçin*, (çev. Işık Ergüden), İstanbul 2002, s.31.

Düşünürün siyaset kuramında önemli yeri olan baskı aygıtı ve ideolojik aygıtlar kavramı, entelektüel yaklaşımı açısından belirleyicidir. Althusser'e göre ideoloji, devletin ideolojik ve baskı aygıtlarıyla üzerinden gündelik hayat içerisinde yeniden üretilir. Althusser'in ideoloji tanımlaması, Gramsci'nin siyaset kuramındaki hegemonya olarak düşünülebilir. Althusser'e göre ideoloji, Devletin İdeolojik Aygıt (DİA) ve Devletin Baskı Aygıtları (DBA) üzerinden yeniden üretilir.²³⁵

Althusser devletin, baskı ve ideolojik aygıtlar üzerinden zor ve rızayı ürettiğini belirtir. Bu üretimi egemen ideoloji üzerinden gerçekleştirilir. Devletin baskı aygıtları; ordu, polis mahkemeler ve hapisanelerdir. DBA'lar tahakkümle hâkim hegemonyanın yeniden üretimini sağlarlar. DİA'larla aralarındaki en önemli fark da budur. Bu kurumlar kümülâtif bir yapıdadırlar. DİA'lar ise daha dağınık ve özel bir yapıdadırlar.²³⁶ Bunlar; “*Dini DİA, Öğretimsel DİA, Aile DİA, Hukuki DİA, Siyasal DİA, Sendikal DİA, Haberleşme DİA, Kültürel DİA*” gibi kurumlarıdır.²³⁷ DBA ideolojiyi tahakkümle yayarken, DİA'lar ideolojiyi rıza yoluyla yayar. Fakat bazı dönemlerde DBA'lar tahakküme başvurmadan ideolojinin yeniden üretimini gerçekleştirebilirler. Benzer şekilde DİA'lar yeniden üretimi tahakkümle yayabilirler.²³⁸ Bu bilgilerden hareketle, entelektüellerin bu aygıtlardaki işlevleri ele alınabilir.

Althusser DİA kavramsallaştırmasından önce, Gramsci'nin benzer bir çalışmasının olduğunu belirtir. Bu nedenle, iki düşünür kuramsal açıdan benzerlikler taşırlar. Her iki kuramcı devletin yalnızca baskı aygıtlarıyla yönetilemeyeceği noktasında birleşirler. Devlet sivil toplumda yer alan kurumlar üzerinden yönetilir. Althusser'e göre bu kurumlar DİA'larıdır. Althusser'de entelektüeller doğrudan bu kurumlar arasında yer alabilirler. Fakat bu kurumların ideolojik ve kültürel

²³⁵ Tuncay Saygın, “Louis Althusser”, Çetin Veysal (edt.), 1900'den Günümüze Büyük Düşünürler, Cilt 2, İstanbul 2010, s.558.

²³⁶ Louis Althusser, *Devletin İdeolojik Aygıtları*, (çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık), İstanbul 1989, s.33.

²³⁷ Althusser, “Devletin İdeolojik Aygıtları”, s.33-34.

²³⁸ Althusser, “Devletin İdeolojik Aygıtları”, s.35.

değerlerini oluşturup, yayarlar.²³⁹ Althusser’de entelektüeller doğrudan bu kurumlar arasında yer almazlar. Fakat bu kurumların ideolojik ve kültürel değerlerini yayma işlevine sahiptirler. Bu açıdan, Althusser’in baskı ve ideolojik aygıtlar ayrımı Gramsci’nin politik ve sivil toplum ayrımı ile benzeşmektedir.

Althusser’e göre, entelektüeller egemen sınıfın ideolojisini rıza ve tahakküm çerçevesinde somutlaştıran uzmanlardır. Entelektüeller, Althusser’in kuramsal çerçevesi içerisinde birçok işleve sahiptirler. Egemen ideolojinin inşası ve yeniden üretiminin yanında, karşı ideolojinin inşasında da rol almaktadırlar. Ayrıca entelektüellerin söylemsel işlevleri de vardır. Althusser’in entelektüellere DİA’ların içerisinde yer vermesinin temel sebebi bu işlevleridir.²⁴⁰ Egemen sınıfın ideologları olan entelektüeller, bireyi özneleştirme işlevine sahiptirler. İdeolojiyi kullanarak bireyi edilgen bir özne haline getirirler. Böylece egemen sınıfın hegemonyası yeniden üretebilir.²⁴¹ Ernur Genç’in deyimiyle, *“Bu anlamda onlar, ideolojik düzlemdeki bir okumayla egemen güçlere tabi ve hegemonya çerçevesinde büyük özneye hizmet eden meşrulaştırıcı ve hegemonikleştirici fonksiyonerlerdir.”*²⁴²

Althusser egemen sınıfa bağlı olarak sistemin belli ideolojilere yakınlığının olduğunu söyler. Bu yakınlığı sağlayanın ise DİA’lar olduğunu öne sürer. Bunlar, sistemi egemen ideolojinin değerler bütünü üzerinden yeniden üretirler. Yeniden üretim sürecine özne olarak bireyi de eklemlenmektedirler. Egemen sınıf üst yapısal unsurları kullanarak bireyi kendi rızasıyla egemen ideolojiye tabii kılar. Marksist entelektüelin işlevi de bu noktada ortaya çıkar. Çünkü entelektüel karşı hegemonik mücadeleyi doğrudan üst yapısal alanda verir.²⁴³

Althusser’e göre entelektüel, sınıf mücadelesinin içerisinde yer alır. Bu durum entelektüeli sınıflara bağımlı hale getirir. Bir Marksist olarak sınıflı toplum yapısının bu durumu doğurduğunun altını çizer. Althusser sınıf bilincini; sınıf içgüdü ve

²³⁹ Althusser, “Devletin İdeolojik Aygıtları”, s.32

²⁴⁰ Genç, s.135.

²⁴¹ Althusser, “Devletin İdeolojik Aygıtları”, s.60-61.

²⁴² Genç, s.138.

²⁴³ Yalçın, s.124-125.

sınıf tavrı olmak üzere iki unsura ayırır. Sınıf içgüdü, sübjektif ve devinim halindeyken sınıf tavrı ise, objektif ve rasyoneldir. Ve işçi sınıfı proleter bilinç seviyesine sadece sınıf tavrının gelişmesiyle çıkabilir. Bu noktada, entelektüellere işçi sınıfının ideolojik örgütlülüğünü oluşturma işlevi yüklenir. Althusser Lenin’le benzer şekilde entelektüel sınıfı küçük burjuva olarak niteler. İşçi sınıfı kendi konumu dolayısıyla bilinç kazanır fakat bu bilinç örgütlü mücadele için yeterli değildir. Bu noktada, dışarıdan bilinç aktarımı gerekmektedir. Entelektüel kendi sosyolojik konumundan ötürü sosyalist düşünce yapısına girmesi zordur. Bu sebeple, öncelikle bu düşünce yapısıyla düşünsel bir bağlılık içine girmelidir. Ardından Marksist düşünce yapısını düşünsel ve bilimsel normlar üzerinden geliştirmelidir.²⁴⁴

Sınıfsal mücadele bilimsel bilgi ve ideolojik bilgi arasında gerçekleşir. Burjuva ve işçi sınıfı üst yapısal uğrakta antagonistik ilişkiler üzerinden mücadele eder. Mücadele üst yapısal uğrak içinde ideoloji, hukuk ve din gibi alanlarda gerçekleşir. Bu alanlar, sınıfların siyasal kimliklerini oluşturur. Karşıt sınıfsal mücadele de bu kimlikler üzerinden gerçekleşir.²⁴⁵ Özetle ideoloji, hukuk ve din gibi üst yapısal alanlar sınıfların dünya görüşlerini belirler. Sınıflar arasındaki antagonistik ilişkiler ise dünya görüşleri arasında karşıt mücadeleye neden olur.²⁴⁶ Dünya görüşleri arasındaki mücadele, tahakküm ilişkilerini içeren ve kazananın iktidar olacağı bir mücadeledir. Dolayısıyla, bu mücadelenin nihai amacı hegemonya inşasıdır. Bu çıkarım aslında dünya görüşleri arasındaki mücadelenin hegemonik olduğunu ortaya koyar. Entelektüel ise bu hegemonik mücadelenin aktörlerindendir.

Althusser, Gramsci’nin geleneksel ve organik entelektüel ayrımını onaylar. Bunun yanı sıra Gramsci’nin, entelektüelin gündelik yaşam üzerinden hegemonya inşası gerçekleştirdiği yönündeki saptamasına katılır.²⁴⁷ Althusser, Marksist ve burjuva entelektüelleri şeklinde bir ayrıma gider. Marksist entelektüeli bir önceki

²⁴⁴ Yalçın, s.121-122.

²⁴⁵ Louis Althusser, *Lenin ve Felsefe*, (çev. Bülent Aksoy, Erol Tulpar, Murat Belge), İstanbul 2004, s.27-28.

²⁴⁶ Yalçın, s.122.

²⁴⁷ Louis Althusser, *Kapital’i Okumak*, (çev. Celal A. Kanat), İstanbul 1995, s.178.

paragrafta bahsettiğimiz özellikler üzerinden ele alır. Fakat burjuva entelektüellerini, burjuvazinin iktidarını güçlendirmeye çalışan içi boş safsata üreticileri olarak ele alır. Althusser'in bu sert eleştirisinin sebebi, bu entelektüellerin burjuva ideolojisini üretmek adına başvurdukları yöntemdir. Zira Althusser bu yöntemde, Marks'ın ortaya koyduğu değerlerin çarpıtılıp, aşağılandığı iddiasındadır.²⁴⁸ Althusser eleştirilerinin odağına Marksist entelektüelleri de yerleştirir. Marksist entelektüeller burjuva ideolojisine olan teorik yakınlıklarından kurtulamamışlardır. Bu durumun, Marksist entelektüellerin teorik üretimlerinin arka planında burjuvazi ideolojisinin var olmasına neden olur. Bu eleştirisinin ardından çözüm olarak, entelektüellerin zihinsel bir devrim gerçekleştirmeleri gerektiğini önerir.²⁴⁹ Bunun materyalizm ve devrimci felsefenin içselleştirilmesiyle olabileceğini iddia eder.²⁵⁰ Marksist entelektüel praksise yönelmelidir. Ayrıca entelektüel kitleleri anlamalıdır. Entelektüel kitleyi anlayıp, kendisiyle kitle arasında sıkı bir ilişki kurmalıdır. Çünkü karşı hegemonya ancak kitlelerin katılımıyla nihayete erer.²⁵¹

Althusser'e göre, bir entelektüel, bir işçi gibi kendi emeğine yabancılaşırsa Marksist bilince ulaşabilir. Althusser yabancılaşmanın sosyalizmle beraber son bulacağı algısının, kapitalist toplumsal yapıdan rahatsız olan entelektüelleri etkileyebileceğini ileri sürer. Hatta bu sayede, komünist partinin sağcı partilerle ittifak kurabileceğini belirtir.²⁵² Althusser, Gramsci'nin geleneksel entelektüelin asimilasyonuna benzer bir yaklaşım gütmüştür. Doğrudan karşı hegemonya adını vermese dahi, bu ittifakın karşı hegemonik mücadele için gerekliliğini göstermektedir. Öte yandan, Marksist dönüşüm yaşayan entelektüelin karşı hegemonik kimliği de oluşmuş olur. Entelektüel, egemen hegemonyaya karşı

²⁴⁸ Althusser, "Lenin ve Felsefe", s.24-25.

²⁴⁹ Althusser, "Lenin ve Felsefe", s.21.

²⁵⁰ Althusser, "Lenin ve Felsefe", s.93.

²⁵¹ Althusser, "Lenin ve Felsefe", s.31.

²⁵² Althusser, "Lenin ve Felsefe", s.9.

durabilecek bilimsel ve ideolojik yeterliliğe sahip hale gelir. Böylece işçi sınıfının karşı hegemonik mücadelesine teorik ve pratik katkı sağlar.²⁵³

Entelektüeller DİA'ların içerisinde bir fiil görev alırlar. İdeolojik aygıtlara olan hâkimiyet hegemonik hâkimiyetin anahtarıdır. DİA'lar kendi içlerinde çelişkilere düşebilirler fakat genel anlamda egemen sınıfın ideolojisi altında birleşirler.²⁵⁴ Althusser, “*Bildiğimiz kadarıyla, hiçbir sınıf DİA'lar içinde ve üstünde hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını sürekli olarak elinde tutamaz*”²⁵⁵ demiştir. Bu tanımlamayı tersten okuyarak, muhalif sınıfların iktidar olabilmesi için ideolojik aygıtlara hâkim olması gerektiği sonucuna varılabilir.

Althusser'e göre, ideolojik aygıtlar sınıf mücadelelerinin verildiği uğraklardır. Egemen sınıfın etki alanının dar olduğu ve sınırsız yaptırım yetkisinin olmadığı bu aygıtlar, karşı hegemonik mücadelelere elverişlidir. Althusser ideolojik aygıtlarda eski iktidarlardan kalma mevzilerin olduğunu belirtir. Bu mevziler aslında kilit rollerdeki entelektüellerdir. Bu entelektüeller sınırsız biçimde mevcut iktidarın etkisi altında kalmazlar. Fakat tamamen otonom bir biçimde de hareket edemezler. Bu entelektüellerin yanı sıra aygıtların kendi içlerindeki ideolojik çelişkiler muhalif sınıflar için karşı hegemonik mücadele fırsatı doğurur. Muhalif sınıflar bu çelişkileri kullanarak ya mevzi kazanırlar ya da bunun için mücadele ederler.²⁵⁶ Bu mücadelenin ideolojik boyutu; hukuk, politika, din, sanat ve felsefe gibi üst yapısal alanlarda doğar. Böylece muhalif sınıf, egemen sınıfın taktiğiyle onunla mücadeleye girişmiş olur.²⁵⁷ Althusser entelektüelleri ideolojik aygıtlar içerisinde ele alırken onların hegemonik işlevlerini göz ardı etmemiştir. Entelektüellerin karşı hegemonik mücadele alanı olarak üstyapısal uğrakları ele almış olması da Gramsci'nin entelektüel tanımlamasıyla örtüşmektedir.

²⁵³ Althusser, “Marx İçin”, s.31.

²⁵⁴ Althusser, “Devletin İdeolojik Aygıtları”, s.36.

²⁵⁵ Althusser, “Devletin İdeolojik Aygıtları”, s.36.

²⁵⁶ Althusser, “Devletin İdeolojik Aygıtları”, s.36-37.

²⁵⁷ Althusser, “Devletin İdeolojik Aygıtları”, s.37.

Sonuç olarak Althusser entelektüelleri ideoloji üreticileri olarak ele alır. Entelektüeller ideolojik aygıtlar içerisinde egemen ideolojinin yeniden üretimini sağlarlar. Bu sayede egemen hegemonyanın devamlılığı sağlanmış olur. Althusser her ne kadar karşı hegemonya inşasının olanaksızlığını vurgulasa bile entelektüelin işlevsel tanımı tam tersini göstermektedir. Althusser'in metinlerinin satır aralarında entelektüelin Marksist olması gerektiği vurgusu sıkça görünür. Entelektüelin karşı hegemonik niteliği de bu öncülü sağlamasıyla oluşur. Ayrıca burjuva ideolojisinden kopuş da bu sayede gerçekleşebilir. Felsefi ve teorik olarak Marksist bir kimliğe bürünen entelektüel karşı hegemonik mücadeleye yetkin hale gelir. Ve karşı hegemonik mücadelenin aktörü olur. Althusser'in ardından entelektüel tanımlamasının ele alacağımız son Marksist düşünür Raymond Williams'tır. Williams entelektüel kültürel yaklaşımları içerisinde değerlendirmiştir. Bir sonraki başlık altında bu çerçeveyi inceleyeceğiz.

D. Raymond Williams: Çağdaş Bir Yaklaşım

Galli Marksist düşünür Raymond Williams akademisyen, yazar ve edebiyat eleştirmenidir. Kuramcı hegemonyayı kültürel dinamikler üzerinden analiz eder. Williams entelektüeli, “*Belli bir türden kişiyi ya da belli bir işi yapan bir kişiyi anlatan ad olarak*” tanımlamıştır. Entelektüeller dönemsel olarak olumlu ve olumsuz rolleriyle ele almıştır. Williams, entelektüelleri zihinsel çaba gerektiren alanlarda çalışan uzmanlar olarak tasnif eder. Bu göre entelektüeller, özellikle ideolojik ve kültürel alanlarda zihinsel üretim gerçekleştirirler.²⁵⁸

Williams entelektüel kavramının terminolojik açıdan inceler. Kavramın İngilizce kullanımında, entelektüelliğin doğrudan zekâyla ilişkili görülmesine karşı çıkar. Çünkü bu bakış açısı entelektüelliği dar bir katmanla sınırlı tutar. Williams Gramsci'nin herkesin entelektüel olabileceği fakat toplumda bu işlevi yerine getiremeyeceği önermesini destekler. Böylece entelektüelliğin alanı genişleyerek kamusal ve özel tüm alanlara yayılır.²⁵⁹

²⁵⁸ Raymond Williams, “Anahtar Sözcükler”, s.205.

²⁵⁹ Williams, “Kültür”, s.215-216.

Williams, entelektüellerin sadece kültür üreticileri olarak ele alınmalarını doğru bulmamaktadır. Williams’a göre, entelektüeller sınıflarla ilişkili ve sadece kültürel alanda zihinsel üretim yapmayan bir aktördür. Kültür üreticisi olmak için sadece felsefi ve zihinsel gelişmişlik yeterli değildir. Entelektüellerin sadece kültür üreticisi olarak ele alınması, kamu kurumlarında çalışan görevlilerin bu kategori içine alınmamasına yol açacaktır. Kamu kurumları çalışanlarının ideolojik üretimin yanında, toplumsal kültürün yeniden üretimindeki rolleri göz ardı edilmemelidir. Williams, Gramsci’nin bu alanları kapsayan entelektüel tanımlamasını önemli bulur.²⁶⁰ Kültürel öğelerin üretimi sadece entelektüeller tarafından gerçekleştirilmemektedir. Bu görüş, Gramsci’nin genişlettiği entelektüel kavramıyla benzeşmektedir. Ayrıca Williams’ın kültür üretimi bir sınıf veya partinin kendi ideolojik ve ahlaki değerlerinin inşası olarak algılanmalıdır. Dolayısıyla kültür üretimi, hegemonya üretimiyle aynı anlama gelmektedir.

Williams, Gramsci’nin organik ve geleneksel entelektüel ayrımının önemli olduğunu belirtir ancak ayrımın yeterli olmadığını düşünür. Entelektüelliğin tarihsel ve toplumsal prensipler üzerinden tanımlanması gerektiğini ileri sürer. Böylece entelektüelliği özgül etkinlikleri ve ilişkileri üzerinden ele alarak açıklar. Kültür üreticileri olarak ele aldığı entelektüellerin her toplumda var olduğunu, ayrıca entelektüellerin tahakküm ve bağımlılık ilişkileri içinde yer aldıklarını iddia eder. Bir sınıfa olan bağlılıkları gerçekleştirdikleri kültür üretimini özelleştirir. Bu sayede, kültür üretimi bir sınıfın toplumsal sistemle olan ilişkisini kurma amacı güder. Williams entelektüellerin kurdukları bu ilişkiyi ikiye ayırır. İlki dar anlamda, sadece bağımlı olduğu sınıfın kültürel öğelerinin toplumsal sistemle ilişkisini kurmaktır. İkincisi ise geniş anlamda, bağımlı olunan sınıfın kendi tikel çıkarları etrafında şekillenmektedir.²⁶¹

Williams entelektüellerin sınıflarla olan ilişkilerinin göreceli uzaklık kavramıyla açıklar. Williams kavramla entelektüeller ve sınıflar arasında doğrudan bir ayrımın olmadığını ortaya koymaya çalışır. Entelektüeller egemenlik ilişkileri içerisinde

²⁶⁰ Williams, “Kültür”, s.215.

²⁶¹ Williams, “Kültür”, s.216-218.

kültürel eylemler aracılığıyla toplumun mevcut hegemonya ile bağlılığının artırılmasını sağlamaktadırlar.²⁶² Bu durum doğrudan bir sınıfın angaje olup olmamasına ilişkindir. Williams entelektüelleri sınıflarla tahakküm ilişkileri içerisinde ele almasına rağmen, göreceli uzaklık kavramıyla kısmi bir özerklik vermiştir. Özerklik içindeki entelektüeller kilise ruhbanları ve üniversite akademisyenleridir. Kilise ruhbanları Gramsci'nin geleneksel entelektüel kategorisi içerisinde de yer almaktadır. Bu iki entelektüel tabakası uzun yıllar iktidar ilişkileri ve toplumsal sistemde gerçekleşen değişiklikler karşısında varlıklarını korumuşlardır. Kilise ruhbanları ve akademisyenler işlevleri sayesinde görece özerkliklerini koruyabilmişlerdir. Görece özerk olmalarının sebebi ise doğrudan iktidara karşı koyamamalarıyla alakalıdır. Ruhbanlar ve akademisyenler egemen sınıfın hegemonyasını inşa ve yeniden üretim süreçlerinde yer alırlar. Williams kapitalist iş bölümünün entelektüellerde de gerçekleştiğini vurgular. Hukuk, siyaset ve din gibi kendi uzmanlık alanlarında hegemonik ilişkiler içerisine girerler.²⁶³

Entelektüelin egemen hegemonya inşasının yanı sıra, karşı hegemonyanın inşasında da önemli etkisi vardır. Bütün entelektüellerin egemen sınıfla bağlılıklarının olduğu beklenemez. Egemen bir hegemonya karşısında muhalif örgütlenmeler olacaktır. Bu noktada, görece özerk olan kurumların entelektüelleri devreye girmektedir. Muhalif bir hareket, kendi entelijansiyasını yaratır. Entelijansiya önce hareketin kültürel ve ideolojik inşasını gerçekleştirir. Muhalif entelektüeller sonra hareketin hegemonik inşasını üstlenirler. Williams, muhalif hareketin egemen sınıf olma potansiyeli olduğunu belirtir.²⁶⁴

Williams genel hatlarıyla entelektüel kültür üreticisi olarak ele alır. Entelektüelliğin belli bir zümreye ait olmasına karşı çıkar. Gramsci'nin bakış açısıyla, herkesin entelektüel olabileceğini fakat bu işleve haiz olamayacağı savını destekler. Bir kültür kuramcısı olmasının etkisiyle, toplumdaki kültürel üretimi iktidar mücadelesiyle ilişkilendirir. Williams'ın kültürel üretimi, aslında hegemonya

²⁶² Genç, s.144.

²⁶³ Williams, "Kültür", s.219-220.

²⁶⁴ Williams, "Kültür", s.226.

inşasıdır. Entelektüeller hegemonyayı kültür üzerinden inşa eder ve yeniden üretir. Ayrıca entelektüeller sınıfsal ilişkiler içerisinde yer alırlar. Bu ilişkiler doğrudan kültür üretimine etki eder. Williams'ın entelektüel tanımlamasının özgün yanı kültür üretimi noktasında ortaya çıkar. Entelektüel egemen veya muhalif sınıfların tikel çıkarlarını toplumsal sisteme entegre eder. Kültürel üretim bilimden sanata birçok farklı alanda gerçekleşir. Bu da entelektüelin çok katmanlı biçimde toplumun her alanına yayıldığıının göstergesidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

12 EYLÜL HEGEMONYASI VE KARŞI HEGEMONİK BİR GİRİŞİM OLARAK AYDINLAR DİLEKÇESİ

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde önceki iki kuramsal bölüm de ortaya konulan kuramsal çerçeveden yola çıkılarak, 12 Eylül hegemonyası ve Aydınlar Dilekçesi (Davası) ele alınacaktır. Bu bağlamda, Aydınlar Dilekçesi'ni imzalayan aydınların örgütlediği toplumsal muhalefetin karşı hegemonik etkisi ve entelektüelin karşı hegemonya tesisindeki işlevi sorunsalından yola çıkılmaktadır.

Türkiye'de 1960-1980 yılları arasında demokratik siyasete üç askeri müdahale gerçekleştirilmiştir. Bu üç müdahale arasında halk üzerinde en ağır etkileri olan ve daha geniş kesimleri mağdur eden darbe, 12 Eylül 1980'de yapılan darbedir. 12 Eylül darbesi sadece siyasal iktidara yönelik bir müdahale olarak okunamaz. Darbe sonrasında yürürlüğe giren anayasa, uzun süren askeri rejim idaresi ve hemen ardından sivil siyasete geçilen sürecin önemli bir kısmında da ekonomik, siyasal ve kültürel değerler yıkılıp yeniden inşa edilmeye çalışılmış; kültürel hegemonyanın tesis edilmesi için uğraş verilmiştir. Tüm bu yeniden inşa süreci yeni bir hegemonya kurarak gerçekleştirilmiştir. Bu yeni hegemonyanın tesisinde izlenen anti-demokratik uygulamalar ve hak ihlalleri siyasal ve toplumsal konjonktürü şekillendirmiştir. Darbeden dört yıl sonra, 1984 senesine gelindiğinde bu uygulamalara karşı 1300'den fazla entelektüelin imzasını taşıyan bir dilekçe kaleme alınmıştır. Dilekçe o güne kadar susturulmuş olan toplumsal muhalefet kesimleri içerisinde, ilk defa örgütlü bir hareketin geliştiği bir duruma işaret etmekte; bu açıdan Türk siyasal hayatı açısından önemli bir konum işgal etmektedir.

Bu genel çerçeveden hareketle, bölümün ilk kısmında 12 Eylül'ün arka planı, darbe ve sonrasındaki sivil siyasete geçiş denemesi hegemonya kuramı üzerinden incelenecektir. Bu açıdan, çalışma darbenin ardından gelişen sivil siyaset dönemini dilekçenin verildiği 1984 yılı ve son olarak dilekçe davasının sonuçlandığı 1986 yılı tarihleri içerisinde ele almaktadır. Nitekim literatürde 1987 seçimleri ve sonrasında gelişen siyasal hayatı darbe gölgesinden çıkılan hakiki bir sivil siyaset dönemi olarak

değerlendiren yaklaşımlar baskındır. Bu nedenle çalışmanın sorunsalı açısından, 1980 darbesi ile 1984 senesi arasındaki döneme odaklanılmaktadır. Bu dönemde, 12 Eylül rejimi olarak ifade edilen darbe dönemi ve ardından gelişen askeri yönetim evresi, sivil siyasete hem geçildiği hem geçilemediği sivil siyaset dönemi, dönemin anti demokratik uygulamaları ve insan hakları ihlalleri açısından değerlendirilmektedir.

Çalışmanın son bölümünün ikinci kısmında ise öncelikle Aydınlar Dilekçesi'nin hazırlanış aşaması ve aydınların bir araya geliş süreci değerlendirilecektir. Bundan sonra, dilekçenin ilgili makamlara sunulması ve yarattığı etki analiz edilecektir. Son olarak dilekçeye imza koyan aydınlar hakkında açılan dava sürecinde yaşananlar aktarılacaktır. Bu açıdan, dilekçe girişiminin 12 Eylül hegemonyasına karşısında karşı hegemonik bir girişim olarak yarattığı etki değerlendirilecektir.

I. 12 EYLÜL HEGEMONYASI

A. 12 Eylül Darbesi ve Askeri Hegemonyanın Tesisi

12 Eylül Darbesi Türk siyasal yaşamı için önemli çıktılar barındıran, siyasal şiddete yoğun şekilde başvurulduğu açığa çıktığı ve birçok kesim için hak ihlali doğuran önemli sosyo-politik olaylardan biridir. 12 Eylül darbesi bir anda ortaya çıkmamış, 1977-80 arasındaki dönemde yaşanan politik gelişmelerin sonucu olarak doğmuştur. Darbeye kadar gelen süreçte siyasal istikrarsızlıklar toplumsal tabanda politik cenahlar arasında kamplaşmaya neden olmuş, bu sürecin sonunda askeri müdahale gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, 12 Eylül darbesinin mantığını anlamak için yakın geçmişteki siyasal, ekonomik ve hukuki sorunlarla ele alması gerekmektedir. Çünkü 12 Eylül'e giden süreçte ekonomik, politik ve sosyolojik belli sorunların, birikerek bir sistem krizine neden olduğu bilinmektedir.

12 Eylül'e giden süreçte, özellikle 70'lerin siyasi istikrarsızlıklar ve ekonomik krizlerle örülen konjunktürel yapısı belirleyici olmuştur. Bu dönem, kırılğan koalisyonlarla yönetme anlayışı ile öne çıkmaktadır. Herhangi bir siyasi parti muhalif sınıfları kendi çatısı altında toplayan egemen bir hegemonya kuramamıştır. Bu

açından, 70’li yıllar boyunca siyasette hep bir kriz ortamı oluşmuştur. Bu yönetilememe/yönetememe durumu yoğun bir kutuplaşma içerisinde olan toplumsal gruplar arasında politik şiddeti doğurmuştur.²⁶⁵ 70’li yılların ikinci yarısı sağ-sol çatışmalarının gölgesinde geçmiştir. Solun bu dönemde işçi sınıfını arkasına almasına rağmen birçok farklı fraksiyona ayrılması iktidara ortak olma ihtimalini azaltmıştır. Sağ ise doğrudan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) saflarında kümelenerek devlet yönetimi ile organik bir bağ kurmuştur.²⁶⁶ Sağ fraksiyonlar, Milliyetçi Cephe²⁶⁷ (MP) hükümetleri tarafından solcu gruplara karşı desteklenmişlerdir. Partili sağ kesimler, devlet kademelerinde kritik görevlere getirilmiştir. Bu durum iki taraf arasındaki çatışmayı sağcılar lehine çevirmiştir.²⁶⁸

Bu dönemde ülkenin her yerinde sokak çatışmaları, eylemler, toplu katliamlar ve suikastlar önlenemez biçimde artmıştır. Ülkede 1977’de sağ-sol çatışmalarında hayatını kaybedenlerin sayısı 319 iken, 1980 yılında bir aydaki vefat sayısı 200’e kadar ulaşmıştır. Şiddet önü alınamaz şekilde yurdun dört bir yanına yayılmıştır.²⁶⁹ Sağ-sol çatışmaları, etnik, dini ve mezhepsel bir boyut kazanarak Alevi-Sünni çatışmalarını da içine alarak genişlemiştir. Alevilerin solcu gruplara olan desteği Sünni sağcı kesimler tarafından hedef haline getirilmelerine neden olmuştur. Bu dönemde sol kesim, işçi sınıfı ve Aleviler sağ grupların hedefi haline gelmiş ve muhalif sola destek veren her kesim cezalandırılmıştır. Tüm bu olaylara rağmen

²⁶⁵ İsmet Akça, “Yetmişli Yıllarda Hegemonya Krizi, Ordu ve Militarizm”, Mete Kaan Kaynar(haz), Türkiye’nin 1970’li Yılları, 1. bs, İstanbul 2020, s.109.

²⁶⁶ Akça, s.114.

²⁶⁷ Milliyetçi Cephe Hükümetleri; Adalet Partisi (AP), Milli Selamet Partisi (MSP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (MGP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) gibi milliyetçi ve İslamcı partilerden oluşan koalisyon hükümetleridir. I. Milli Cephe hükümeti 1975-1977 yılları arasında görevde kalmıştır. II. Milliyetçi Cephe hükümeti ise, 1977-1978 yılları arasında görevde kalmıştır. Bu hükümet AP, MSP, MHP’den oluşmuştur.

²⁶⁸ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (çev. Yasemin Saner), 4.bs, İstanbul 2020, s.301.

²⁶⁹ Akça, s.114.

hükümetler sıkıyönetim altında dahi toplumsal sükûneti sağlayamamıştır. Bu süreçte siyasi ve toplumsal sorunların yanına bir de ekonomik kriz eklenmiştir.²⁷⁰

1979 yılına gelindiğinde toplumun büyük bir kesiminin siyasilere ve sivil siyasete olan inancı azalmıştır. Bu nedenle, halk parlamentonun sorunlara çözüm üretemeyeceğini düşünmeye başlamıştır. Ordu, ülkenin içinde bulunduğu toplumsal ve siyasi huzursuzluk ortamı karşısındaki memnuniyetsizliğini Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e mektup vererek göstermiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve komutanlar, kaos ortamının sonlandırılması için siyasileri göreve çağırmışlardır. Bu mektup, ordunun yeniden demokrasiye müdahale etmekten çekinmeyeceğini göstermiştir.²⁷¹

Ordu darbe öncesinde Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısının ardından siyasal partiler başta olmak üzere ülke siyasetinde söz sahibi tüm kişi ve kurumları uyarmıştır. Bu uyarı parlamentonun işleyemez hale gelmesi, artan politik şiddete çözüm bulunamaması, siyasi istikrarsızlığın süreklilik kazanması gibi nedenlerden ötürü yapılmıştır. 1979 yılında gerçekleştirilen bu uyarıyla darbe yapılabileceğinin sinyallerini vermiştir. Bu uyarı ile siyasilerin anayasanın tanıdığı yetkileri etkin ve doğru biçimde kullanması gerektiği belirtilmiştir. Ülkenin içindeki şiddet olaylarının son bulması ve toplumsal güven ortamının sağlanması için gerekirse yasaların dahi değiştirilmesi teklif edilmiştir.²⁷²

Ordu darbe yönünde uyarılarına devam ederken, Demirel hükümeti 1979 yılında Başbakanlık müsteşarlığına getirilen Turgut Özal önderliğinde hazırlanan, yeni ekonomik planını ilan etmiştir. Türkiye siyasi tarihine 24 Ocak kararları olarak geçecek bu ekonomi planı beraberinde 12 Eylül'ü getirmiştir.²⁷³ Ekonomi her geçen gün daha kötüye gitmiştir. Ülkedeki siyasi krizlerin temelinde de ekonomik krizin etkisi olmuştur. 24 Ocak kararları özü itibarıyla, ülkenin ithal ikameci anlayışı terk

²⁷⁰ Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, (çev. Güneş Ayaş), İstanbul 2012, s.320.

²⁷¹ Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 6.bs, İstanbul 2018, s.311.

²⁷² Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği (haz), "12 Eylül Öncesi ve Sonrası", Ankara 1981, s.129-130.

²⁷³ Aydın, Taşkın, s.311.

edip yerine neoliberal politikaları benimsemesiydi. Bu durum ekonomi politikaları anlamda köklü bir değişim anlamına geliyordu. Böylesine köklü güçlü bir yürütme ve yasama organına ihtiyaç duyuyordu. Fakat mevcut siyasi istikrarsızlıklar bunun mümkün kılmamıştır. 12 Eylül sonrasında, MGK ekonomi alanında atılacak adımları uygulayabilecek yasama ve yürütme gücüne erişmiştir.²⁷⁴ Darbe ve 24 Ocak Kararları arasında böylesine bir bağlantı kurulabilir. Lakin darbe sadece ekonomi politikalarının rahatlıkla uygulanabilmesi için yapılmadığını bilmek gerekir.²⁷⁵ Özal darbeden önceki Demirel hükümetinde ekonomiden sorumlu başbakan müsteşarı ve Devlet Planlama Teşkilatı (DTP) müsteşar vekilliği görevlerini yürütüyordu.²⁷⁶ 12 Eylül’de yaşanan kırılma özellikle 61 Anayasasıyla kurulan sistemin 70’lerdeki siyasi, ekonomik ve toplumsal tikanıklıkların etkisiyle çöküşüdür.²⁷⁷ Bu nedenle bir sonraki başlık altında siyasal sistemin çöküşü olan 12 Eylül 1980’de gerçekleştirilen darbe ele alınacaktır.

12 Eylül sabahı MGK üyelerinin imzaladığı bildirinin Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’nda (TRT) okunmasıyla ordunun yönetime el koyduğu duyurulmuştur. Darbe, “Bayrak Harekâtı” adı altında emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilmiştir. Darbe bildirisinde yer alan gerekçeler, önceki müdahale gerekçeleriyle benzerlikler taşımaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu çatışma ortamının iç savaşa dönüşebileceği, devletin yasama, yürütme ve yargı organlarının işlevsizliği, siyasal partilerin kendi menfaatlerini ön plana koymaları, kardeş kavgası Atatürk ilke ve inkılâplarından uzaklaşılması gibi gerekçeler ileri sürülmüştür. Bundan dolayı, ordunun kendi meşru hakkını kullanarak yönetime el koyduğu

²⁷⁴ Aylin Topal, “Küreselleşme Sürecindeki Türkiye’yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ”, *Praksis*, S.7, Yaz 2002, s.74-75.

²⁷⁵ Tanel Demirel, “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 56, S. 4, Yıl 2001, s.48.

²⁷⁶ Zürcher, s.306.

²⁷⁷ Cenk Saraçoğlu, “Tank Paletleriyle Neoliberalizm”, Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu (yay haz), *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, 3.bs, İstanbul 2019, s.755.

belirtilmiştir. Ordu, ülkenin içinde bulunduğu kaotik ortamdan kurtulmayı bir kez daha demokrasiye müdahale etmekte görmüş ve tarih tekerrür etmiştir.²⁷⁸

Evren, darbeden sonra yaptığı basın açıklamasıyla demokrasiye geri dönülene kadar ordunun yönetimde kalacağını söylemiştir. Fakat ordunun ne kadar süreyle yönetimde olacağına ilişkin kesin bir ifade kullanmamıştır. Bu açıklama ordunun uzun süre devletin yönetiminde kalacağının göstergesi olmuştur. Ordu ülkenin iktidarına yerleştiği süre boyunca da hemen her alan da köklü değişiklikler yapmıştır.²⁷⁹ Darbe sonrasında ülke genelini kapsayan birçok yasak uygulanmaya başlanmıştır. Sokağa çıkma yasağı ve ülke dışına çıkış yasağı ilk aşamada uygulanan yasaklardan olmuştur. MGK herhangi bir direnişin çok sert biçimde bastırılacağı yönünde halkı uyarmıştır. Bunları takiben, 13 sıkıyönetim bölgesi oluşturularak, bu bölgelere 13 sıkıyönetim komutanı tayin edilmiştir. Cunta bu yıllarda devlet kurumlarının yönetici kadrolarını ordu mensubu veya orduyla iltisaklı kişilerden seçmiştir. Devlet kurumları adeta askeri kışlalara dönüştürülerek, kamusal alan militaristleştirilmiştir.²⁸⁰ Gramsciye bakış açısıyla, ordunun kendi egemenliğini politik toplum üzerinden zora başvurarak kabul ettirmeye çalıştığı bir tablo ortaya çıkmaktadır.

12 Eylül Darbesi, üç yıl boyunca ülkedeki tüm sivil siyaset sürecinin önünü tıkamıştır. MGK ülkenin içinde bulunduğu durumun müsebbibi olarak siyasal partileri ve sendikaları görmüştür. Bu yüzden, siyaseti daha kapsayıcı ve tek tipleştirici bir biçimde yeniden oluşturmaya çalışmıştır. İlk olarak parlamento, siyasal partiler ve sendikalar kapatılmış; siyasileri gözaltına almıştır. Fakat Alparslan Türkeş darbenin ordu içindeki hangi kesim tarafından yapıldığını anlamak için saklanmıştır. Ardından darbenin solcu bir grup tarafından yapılmadığını anlayıp teslim olmuştur. Ecevit ve Demirel kısa süre sonra serbest bırakılmıştır. Türkeş ve Erbakan hakkındaki yargılamalar sürmüştür. Erbakan bir yıl kadar, Türkeş ise dört buçuk yıl

²⁷⁸ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği (haz.), s.193.

²⁷⁹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (çev. Yavuz Alogan), 1.bs, İstanbul 1995, s.257-258.

²⁸⁰ Mehmet Semih Gemalmaz, "12 Eylül Rejimi", Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 14.Cilt, 1.bs, İstanbul 1996, s.974-975.

kadar cezaevinde kalmıştır. Parti liderleri başta olmak üzere, darbeden önce faal olan politikacıların tamamına siyaset yasağı getirilmiştir.²⁸¹ Böylece MGK yasama ve yürütmeye tek söz sahibi konumuna gelmiştir. Bunun yanı sıra, MGK bu yetkilerini hukuki zeminde de güçlendirmek için sıkıyönetim kanunları çıkartmıştır. Böylece, yasama, yürütme ve yargı organlarında hegemonik bir güç haline gelmiştir.²⁸²

Darbeden sonraki süreçte, Başbakanı da eski bir ordu mensubu olan, Bülent Ulusu idaresindeki emekli asker ve bürokratlardan oluşan 44. Hükümet kurulmuştur. Bu hükümet 1983 yılındaki genel seçimlere kadar MGK'nın yürütme organı görevini üstlenmiştir. Yürütme organı içerisinde, en yukarıdan en aşağıya kadar çalışan tüm kişiler hukuki bir dokunulmazlık kazanmıştır. Ayrıca yürütme işleminin durdurulmasının önüne geçilmiştir. MGK sadece ulusal değil aynı zamanda yerel siyaseti de tekeline almıştır. Belediyeler başta olmak üzere birçok kurumun başına ordu mensupları atanmıştır. Darbe rejimi hukukun tüm olanaklarını kullanarak tek askeri-hegemonik güç olmuştur.²⁸³ 12 Eylül Darbesinin ardından askeri yönetimin kendi bloğunu oluşturmaya çalışması, tarihsel bloğun hegemonyanın inşasındaki önemini göstermektedir. Cuntanın ilk olarak, yeni bir hükümet ve yeni bir siyaset oluşturmalarının temel nedeni de budur.²⁸⁴

Darbecilerin parlamentoyu fesh etmeleri demokrasiye olan bakış açıları hakkında endişe yaratmıştır. Fakat komutanlar parlamenter sistemin devamı için ant içmişlerdir. Bu durum, parlamentonun işleyeceğini göstermiştir. MGK çok geçmeden meclisin yasama görevlerini içeren bir metin yayınlamıştır. Bu metin meclisin işleyişinin genel çerçevesini çizmiştir. Komutanlar meclisteki yasa yapım sürecine hâkim olmayı amaçlamıştır. Bunun yanında Başbakanı denetleyip görevden alma gibi yetkileri kendilerinde toplamışlardır.²⁸⁵ Bir süre sonra, demokrasiye dönüş adı

²⁸¹ Levent Börklüoğlu, *Tanzimat'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, Bursa 2020, s.138.

²⁸² Zürcher, s.320.

²⁸³ Zürcher, s.319-320.

²⁸⁴ Faroz Ahmad, "Bir Kimlik Peşinde Türkiye", (çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul 2006, s.196.

²⁸⁵ Bülent Tanör, "Siyasal Tarih", Bülent Tanör, Korkut. Boratav, Sina Akşin (haz.), Türkiye Tarihi 5. Cilt, 3.bs, İstanbul 2000, s.30-31.

altında cuntanın devlet kurumları üzerinde kurumsallaşması için Kurucu Meclis'in (KM) oluşturulacağı duyurulmuştur. Yürütmeden sonra yasama işlevini de bünyesinde toplayan kadro, MGK ile Danışma Meclisi'nden (DM) oluşan ikili bir yapıda Kurucu Meclisi (KM) oluşturmuştur. DM'deki 160 üyenin, 40'ı doğrudan MGK tarafından atanmıştır. Geri kalan 120 kişilik kontenjan ise başvuruların değerlendirilmesiyle seçilmiştir. Bu kişiler seçilirken müdahale öncesinden herhangi bir partiyle ilişkisi olmamasına dikkat edilmiştir. DM yasama erki işlevini üstlense de yetki alanı sınırlı ve sembolik olmuştur. Çıkarılacak yeni yasalar hakkındaki nihai kararları askeri cunta vermiştir.²⁸⁶

Cunta suç olarak gördüğü tüm faaliyetleri yargılamak için Sıkıyönetim Mahkemeleri kurmuş; yargı fonksiyonunu da kendisi yürütmek istemiştir. MGK bu mahkemelere hâkim atama yetkisini doğrudan kendinde toplamıştır. İlk zamanlarda 15 gün olan gözaltı süresi 30 güne kadar uzatılmıştır.²⁸⁷ MGK devletin tüm kurumları üzerinde mutlak hâkimiyet parolasıyla hareket etmiştir. Toplum tamamını kapsayan tek bir siyaset anlayışı oluşturmadan önce devletin her kurumunun yeniden şekillendirilmesi, hatta gerekirse bu amaca uygun yeni devlet kurumlarının kurulması amaçlanmıştır. Yeni siyaset anlayışı yeni bir hegemonyanın tesisi için gerekli görülmüştür. 12 Eylül rejimi de bu amaçla hareket etmiştir. Ülkedeki siyasi tüm faaliyetlerin durdurulmasının ardından istenen köklü değişimler için uygun şartlar sağlanmıştır.

İthal ikameci ekonomi politikaları siyaset erkinin istikrarsızlıklarıyla hegemonya krizine dönüşmüştür. Ülke ekonomisi kendi içerisinde devletin müdahaleleriyle sermaye birikimine dayalı politikalarla yönetilmiştir. Fakat 70'li yıllardaki ekonomik dalgalanmalar yaşanmıştır. Bu dalgalanmalar aşırı enflasyona, bütçe dengesinin bozulması, yüksek faizli aşırı borçlanma sonucunda sermaye sınıfını zora sokmuştur. Bunun yanı sıra bide işçi sınıfının kendi haklarını koruma konusundaki kararlılığı ve faaliyetleri sermayeyi köşeye sıkıştırmıştır. Böylece bu ekonomik sistem işlemez hale gelmiştir. Gramsci'nin de öne sürdüğü gibi ekonomik

²⁸⁶ Gemalmaz, s.978- 980.

²⁸⁷ Tanör, "Siyasi Tarih", s.30.

kriz siyasi istikrarsızlıkla birleşince hegemonya krizine dönüşmüştür. Bu krizin ekonomik boyutundan çıkış da 24 Ocak Kararları olarak görülmüştür.²⁸⁸

Neoliberalizm, devletin ekonomiye daha az müdahale etmesi ve serbest piyasanın hem ulusal hem de uluslararası kuruluşlarca belirlediği birikim rejimidir. Bu politikaların ekonomik boyutlarının yanı sıra siyasal ve kültürel boyutları da vardır. Bu nedenle, neoliberalizm yekpare bir ekonomik sistem olarak ele alınamaz. Bu kapsamlı değişim güçlü siyasi ve hukuki karar mercilerin varlığına ihtiyaç duymuştur. 1970’li yılların sonundaki siyasi istikrarsızlık ve yönetim krizi böylesine kapsamlı bir değişimin gerçekleşmesine imkân vermemiştir. Türkiye’nin neoliberal politikalara geçiş planı 24 Ocak Kararları ile olmuştur. 12 Eylül günü gerçekleşen müdahaleyle ekonomik siyasal ve toplumsal alanlarda kapsamlı değişimler meydana gelmiştir. MGK’nın elde ettiği kapsamlı yetkiler ülkenin neoliberal ekonomiye geçmesi için kullanılmıştır.²⁸⁹

Ülke darbeyle birlikte neoliberal politikalara uygun siyasal ve ideolojik şartları oluşturmayı amaçlayan olağanüstü askeri bir rejimle yönetilmeye başlanmıştır.²⁹⁰ 24 Ocak Kararları, darbe sonrasında hayata geçirilebilmiştir. Bu durumun nedeni, darbe öncesindeki siyasi iktidarların yaptırım gücü eksikliğidir. Zira darbeyle tek elde toplanan siyasi yetkiler böylesine köklü kararları uygulamak için uygun bir ortam yaratmıştır. İthal ikameci ekonomik anlayışın oluşturduğu hegemonya krizi, 24 Ocak Kararlarıyla aşılmaya çalışılmıştır. Neoliberal politikalara geçiş ve yapısal uyum süreci darbe sonrası başlatılmıştır. Aylin Topal’ın “sağ hegemonya” olarak ifade ettiği bu süreç MGK’nın gerçekleştirdiği sayısız değişikliklerle sürdürülmüştür. Bu yeni hegemonya zaman içinde belli başlı değişimler ve revizyonlar yaşayarak inşa edilmiştir. Neoliberal politikaların temelinde kapitalistleşmeye geç kalmış bir ülkenin dünya piyasalarına entegrasyonu yatmaktadır. Bunun için devletin tüm baskı aygıtları etkin bir biçimde kullanılmıştır.²⁹¹

²⁸⁸ Topal, s.71-73.

²⁸⁹ Saraçoğlu, s.755-756.

²⁹⁰ Saraçoğlu, s.785.

²⁹¹ Topal, s.73-75.

Ordu darbe yaparak sermayenin isteklerine karşılık vermiştir ve işçi sınıfını tamamen sindirmiştir.²⁹² Askeri cunta işçi sınıfının örgütlenme haklarını ve çalışma haklarını askıya almıştır. Ardından burjuva sınıftan yana baskıcı bir tavır takınmıştır. Tüm bunlara rağmen, işçi sınıfı kitlesel bir direnişte bulunamamış, yasak ve cezalarla sindirilmiştir.²⁹³ 12 Eylül sonrasında ordu burjuvazinin çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. İşçi sınıfını sindirmek için hegemonik aygıtları kullanmıştır. MGK ve hükümet baskı aygıtları üzerinden bir hegemonya inşası gerçekleştirmiştir. Rızayı sağlamak içinse ideolojik aygıtlara başvurulmuştur. MGK, politik toplumdaki kurumlar aracılığıyla hegemonyaya meşru bir zemin hazırlamıştır. Sivil toplumdaki kurumlar ise hegemonyanın halk tarafından kabul görmesini sağlamaya çalışmıştır.²⁹⁴

MGK sadece siyaset ve ekonomi gibi alanlarda köklü değişikliklere gitmemiştir. Askeri hegemonyanın tesisi için yeni bir kültür ortamı yaratılması gerekmiştir. MGK, milliyetçi ve İslamcı temelde Atatürkçülüğü yeniden canlandırmayı hedeflemiştir.²⁹⁵ Cuntanın bu kültürel alanda gerçekleştirdiği eylemler de çelişkiler barındırmıştır. MGK, 12 Eylül öncesinde Milli Selamet Partisi'nin (MSP) şeriat istemini ve aşırı milliyetçilerin uyguladıkları politik şiddeti de darbenin nedenleri arasında göstermiştir. Fakat kültürel alan başta olmak üzere her yönetim alanında da Türk-İslam sentezini devletin resmî ideolojisi olarak belirlemiştir. Bu bağlamda, din derslerini zorunlu hale getirilerek Alevi yurttaşlara cami yapmaları yönünde dayatmalarda bulunmuşlardır. Burada yapılmak istenen toplumun her kesimini tek bir kültür etrafında birleştirmektir.²⁹⁶

²⁹² Sungur Savran, “1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler ve Askeri Müdahaleler”, *11.Tez Kitap Dizisi*, S. 6, 1987, s.152.

²⁹³ Korkut Boratav, *1980’li Yıllarda Türkiye’de Toplumsal Sınıflar ve Bölüşüm*, 2. bs, Ankara 2005, s.122.

²⁹⁴ Pınar Kaya Özçelik, “12 Eylül’ü Anlamak”, *Ankara Üniversitesi SBK Dergisi*, S. 66, C.1, s.82.

²⁹⁵ Aydın, Taşkın, s.342.

²⁹⁶ Ömer Laçiner, “1980 Sonrası Din”, *Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 12.Cilt*, 1.bs, İstanbul 1996, s.400.

Cunta hegemonya inşası gerçekleştirirken ideolojik ve kültürel alanlarda kendi organik entelektüellerine yaslanmıştır. Gramsciye ifadeyle, cuntanın organik entelektüeli işlevini Aydınlar Ocağı adındaki yapılanmasının üyeleri üstlenmiştir. Ocağın varlığı 12 Eylül öncesine dayansa da MGK'ya olan siyasal yakınlıkları darbenin ardından organik bağa dönüşmüştür. Bu entelektüeller darbe hegemonyasının kitlelerde rıza kazanması için ideolojik ve kültürel alanlarda bilinç üretmişlerdir. Ocak entelektüelleri 1983'de kurulan Özal hükümetiyle devlet içerisinde kurumsallaşmışlardır.²⁹⁷ Bu durumun temel nedeni ise, 12 Eylül'ü gerçekleştiren iradenin sağ entelijansiyayla arasındaki ideolojik ve kültürel benzerliktir. Bu açıdan, Aydınlar Ocağı mensupları 12 Eylül rejiminin kültürel alanda tahkim edilmesini sağlayan organik entelektüelleri olarak işlev kazanmıştır.

Darbe rejiminin ideolojisi olan Türk-İslam Sentezini teorik olarak Aydınlar Ocağı tarafından yaratılmıştır. Bu bağlamda sentezin içeriği 12 Eylül'ün siyasal, kültürel ve toplumsal alanlarda politikalarının belirleyicisi olmuştur. Türk-İslam Sentezi, iki nokta üzerinden inşa edilmiştir. İlki Türk milliyetçiliği, ikincisi İslam dinidir. Buradan hareketle, ülkenin Batı kültürüne yenik düşmeyerek kendi milli kültürünün koruması amaçlanır. Aydınlar Ocağı'na göre, milli kültür içeriği değiştirilmeden güçlendirilmelidir. Ocak, darbe öncesinde milli kültürün siyasiler tarafından popülist söylemler ve politik çıkarlar sonucunda yıpratıldığını belirtir. Aydınlar Ocağı'nın gerçekleştirdiği bu sentez anti-komünist bir karakter taşımaktadır.²⁹⁸

Cunta, Türk-İslam Sentezini uygulayarak rejimi din üzerinden meşru kılmayı hedeflemiştir. 12 Eylül hegemonyası alışık olmadık şekilde din ve milliyetçilik temelinde inşa edilmiştir. Rejim varlığını kitleler üzerinde bu unsurlar üzerinden kurmuştur. Cunta bu iki unsurla Atatürkçülüğü bileştirmiştir.²⁹⁹ 12 Eylül rejimi kendi hegemonyasını kurmak için Kemalist, milliyetçi ve muhafazakâr görüşleri bir arada

²⁹⁷ Tanıl Bora, "80'lerde Sağ Entelijansiyanın Gelişimi", Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 11.Cilt, 1.bs, İstanbul 1996, s.88.

²⁹⁸ Bozkurt Güvenç, Gencay Şayian, İlhan Tekeli, Şerafettin Turan, *Türk İslam Sentezi*, 1.bs, İstanbul 1991, s.185-187.

²⁹⁹ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye 'de Siyasi İdeolojiler*, 1.bs, İstanbul 2017, s.403.

kullanan politika gütmüştür. Darbe yönetimi Kemalizmin tek başına hegemonya inşasında yeterli olmadığının farkına varmıştır. Bu sebepten, kendinden önceki askeri yönetimlerin aksine Türk-İslam senteziyle yeni bir hegemonya tesis etmeye çalışmıştır. Bu eklemlleme toplumun büyük çoğunluğunda kısa vadede bir konsensüs oluşturmuştur.³⁰⁰

82 Anayasası'nın kabulünde de bu konsensüsün etkisi görülmüştür. Yeni Anayasa referandumda çıkan yüzde 91,27'lik evet sonucu, toplumdaki büyük bir çoğunluğun rızasının kazanıldığını göstermiştir. Toplumda oluşan bu rızanın arkasında ülkenin adeta “uçurumun kenarından döndüğü” algısı yer almaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu çatışma ortamının ordu tarafından bastırılması ve sokak çatışmalarının son bulması, toplum nezdinde askeri yönetime güven olarak yansımıştır. Sokaklardaki sükûneti sağlayan aktörün ordu olarak görülmesi, darbenin de gerekli olduğu algısını ortaya çıkartmıştır. Cunta hem ideolojik hem de baskı aygıtlarını kullanarak hegemonyasının temellerini atmıştır.³⁰¹

MGK çıkarttığı Yükseköğrenim Yasası ile Yükseköğrenim Kurulunu (YÖK) Cumhurbaşkanına bağlamış ve üniversitelerin yönetimini YÖK'e bırakmıştır.³⁰² Böylelikle YÖK, MGK'nın üniversiteler üzerindeki siyasal ve ideolojik tasarruflarını uygulayan tek otorite haline gelmiştir. MGK bu açıdan üniversiteleri merkezileştirerek kontrolü altına almıştır. MGK, YÖK'ü ideolojik bir aygıt olarak konumlandırmaktadır. YÖK, ordunun ülkede gerçekleştirdiği hegemonya inşasındaki en kilit kurumlardan biri olmuştur. Çünkü darbe öncesindeki dönemde toplumsal muhalefetin en etkin özneleri öğrencilerdir. Bu manevra ile öğrenci ve akademisyenlerin örgütlü muhalefet gücü sınırlandırılmak istenmiştir. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunuyla birçok akademisyeni meslekten ihraç etmiştir. Bunun yanı sıra, YÖK üniversitelerdeki eğitim müfredatını da belirleyerek; Türk-İslam sentezini içeren bir müfredatın uygulayıcısı olmuştur. Bu açıdan bir rıza aygıtı işlevi

³⁰⁰ Tanıl Bora, Kemal Can, *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, 6.bs, İstanbul 2000, s.147-148.

³⁰¹ Saraçoğlu, s.782.

³⁰² İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3, 1.bs, İstanbul 1983, s.672.

görmüştür.³⁰³ YÖK, 12 Eylül'ün yükseköğrenim alanındaki kurumsallaşmış halidir. Bu hukuksal altyapının ardından ideolojik ve kültürel inşanın aygıtı olmuştur.

Darbe hükümetinin eğitim alanındaki hegemonik müdahaleleri yükseköğrenimle sınırlı kalmamıştır. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) üzerinden de ilk ve ortaöğrenim işleyişinde değişiklikler yapılmıştır. Darbe hükümeti anayasa değişikliğiyle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerini ilk ve ortaöğretimlerde zorunlu hale getirmiştir. MGK'ya göre, Atatürkçülük dejenere edilmiştir. Bu nedenle, tüm eğitim kurumlarında yeniden Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı eğitime geçilmesi planlanmıştır. Atatürkçülük ve Türk-İslam Sentezi iç içe geçirilerek yeni bir eğitim müfredatı oluşturulmuştur. MGK'nın söylem olarak laikliği ön planda tutması pratiğe sınırlı bir şekilde yansımıştır. Bu yeni eğitim politikası İslami öğelerle laikliğin bileşimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu açıdan, din eğitimi doğrudan devletin kontrolüne alınmıştır. Bu durum iktidarların ideolojik çıkarları doğrultusunda eğitim sistemine müdahale etmesine önayak olmuştur. Eğitim sistemi inşa edilen sağ hegemonyanın devamını sağlaması için Türk-İslam Sentezi çerçevesinde değiştirilmiştir.³⁰⁴ 1983 yılında DPT tarafından milli kültür raporu hazırlanmıştır. İktidarın kültür politikalarını kendi menfaatleri doğrultusunda düzenleyebileceği ve denetleyebileceği bu rapor, 1986 yılında kabul edilmiştir. Aydınlar Ocağının Türk-İslam sentezi çerçevesinde hazırlanan raporu, Williams'ın kültür üretimi kavramsallaştırmasıyla açıklanabilir.³⁰⁵ Bu olay entelektüellerin dar anlamda özelleşmiş kültürel üretim kapsamına girer. Williams kültürel olarak üretilen hegemonyanın kitleler tarafından daha kolay kabul gördüğünü belirtir. Hazırlanan raporu da kültürel hegemonya üretimine ilişkin olan bu savla sentezleyebiliriz.

Ordunun yönetime el koymasının ardından, gelen hegemonyanın tesis edilmesi sürecinde, kültürel, toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlarda birçok düzenleme

³⁰³ Fatma Gök, "Yükseköğretim ve YÖK", Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 12. Cilt, 1.bs, İstanbul 1996, s.463-464.

³⁰⁴ İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumlaşma Üzerine Etkisi*, 4.bs, İstanbul 2005, s.306.

³⁰⁵ Etienne Copeaux, "Türk Tarihi Tezinden Türk-İslam Sentezine", (çev. Ali Berktaş), İstanbul 2000, s.59.

yapılmış, baskı ve ideolojik aygıtlar aracılığı ile 12 Eylül rejimi kurumsallaşmış ve içselleştirilmiştir. Bu süreç içerisinde, toplumun farklı kesimlerinden birçok yurttaş muhtelif hak ihlallerine maruz kalmıştır.³⁰⁶ Bu nedenle yurt genelinde yaşanan hak ihlalleri ve buna ön açan bir yasal çerçeve olarak 1982 anayasası bir sonraki başlıkta değerlendirilecektir.

B. Yeni Anayasal Düzen ve Darbenin Yol Açtığı Hak İhlalleri

Darbe hükümeti ülkenin içinde bulunduğu kargaşa ortamının ana müsebbibi olarak 61 Anayasası'nı görmüştür. 61 Anayasası'nın örgütlenme ve ifade özgürlüğü başta olmak üzere temel hak ve özgürlükleri ana perspektifine alması, toplumsal muhalefetin çeşitlenmesine neden olmuştur. MGK'ya göre, anayasanın bu özgürlükçü ruhlu bir otorite boşluğu doğurmuştur. 71 Muhtırasının ardından yapılan anayasal değişiklikler de devlet otoritesi sağlanamamıştır. Bu nedenle, darbeyi gerçekleştiren kesim köklü bir anayasal değişim hedeflemiştir. MGK, yeni anayasayla kendi hegemonyasının yargısal altyapısını oluşturmayı öngörmüştür.³⁰⁷ 82 Anayasası hegemonya krizine mahal vermeyecek biçimde hak ve özgürlükler karşısında devlet otoritesini yetkin kılmıştır. Ordu darbenin ardından anayasal olarak kendi hegemonyasını inşa etmeye çalışmıştır. Müdahaleden sivil siyasete geçişe kadar 669 yasa, 90 kararname, 76 cunta kararıyla 3 adet bildiri yayınlanmıştır. Yasamadaki bu hareketlilik ordunun yeni bir hegemonya inşasının hukuksal arka planı oluşturmuştur.³⁰⁸

Halkın böylesine kısıtlayıcı bir anayasayı kabul etmesinin belli nedenleri vardır. Bunlardan ilki, 70'li yıllarda yükselen şiddetin her kesimi derinden etkilemesidir. Bu durum, kitlelerde anayasal bir değişikliğin ülkedeki şiddet ortamının kalıcı şekilde giderileceği düşüncesini oluşturmuştur. İkinci olarak, cuntanın şiddeti bastırması halkın güvenini kazanmasını sağlamıştır. Evren'in her konuşmasında, anayasal değişikliğin ülkenin feraseti için gerekli olduğu vurgusu da

³⁰⁶ Zürcher, s.321.

³⁰⁷ Sina Akşin, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, 7.bs, İstanbul 2020, s.431.

³⁰⁸ Aydın, Taşkın, s.331-332.

halkın yeni anayasayı istemesinde etkili olmuştur. Cunta, toplum üzerinde yeni anayasanın bir gereklilik olduğu algısı oluşturmuştur.³⁰⁹ Bu yöntem, Laclau'nun tikel menfaatin evrensel menfaate eklemlenerek hegemonya üretimini sağladığı anlatısına bir örnek oluşturmaktadır. Cunta anayasal değişiklikle kendi hegemonyasını hukuk üzerinden kurumsallaştırmak istemiştir. Bu nedenle, kendi menfaatlerini kitlelerin menfaati olarak göstererek toplumsak bir rıza üretmeye çalışmıştır.

Demokrasinin teminatı olacak olan yeni anayasa, anti-demokratik koşullarda hazırlanmıştır.³¹⁰ Evren bu durumu, her ülkenin demokrasi biçiminin kendi kültürel ve toplumsal değerleri üzerinden şekillendiğini ileri sürerek savunmuştur. Bu yüzden hayata geçirilecek demokrasi tipinin Türkiye'ye özgü olması gerektiğini belirtmiştir. Anayasa'nın da bu koşullar göz önünde bulundurularak hazırlanacağını söylemiştir.³¹¹ Bu ifadeler, anayasal süreçlerin ordunun istediği usuller üzerinden gerçekleşeceğini göstermiştir. Darbenin ardından topluma hâkim olan depolitizasyon ortamı anayasal yapımı sürecinde de belirgindir. Hiçbir siyasal parti, sendika ve sivil toplum kuruluşu bu süreçlere dâhil edilmemiştir. DM'de anayasa yapımında bağlayıcı kararlar alamamıştır. DM, MGK'nın organik entelektüellerinden oluşturulmuştur. Nihai kararlar komutanlara bırakılmıştır. Oluşturulan taslak komutanların onayından geçtikten sonra referandumla halka sunulmuştur. Anayasa'nın kabulünün ardından kısmen sivil siyasete geçilmesi için partilerin kurulmasına izin verilmiştir. 1983 genel seçimleri de sadece cuntanın izin verdiği partilerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Halk kendi istediği partiye değil, darbe rejiminin uygun gördüğü partilere oy vermiştir.³¹² Bu nedenle, 1983 seçimleri halkın iradesinin tecellisi olamamıştır. Oluşan meclis de toplumsal iradenin karşılığını temsil etmemiştir. Evren 1983 seçimlerinden önce, fazla özgürlüğün ülkeye diktatörlük getireceğine dikkat çekmiştir. Bu ifadesiyle, uygulanacak demokrasinin

³⁰⁹ Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961 ve 1982*, 3. bs, İstanbul 1994, s.99.

³¹⁰ Tanör, "İki Anayasa 1961 ve 1982", s.100.

³¹¹ Baskın Oran, *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları*, 1.bs, Ankara 1989, s.105-106.

³¹² Tanör, "İki Anayasa 1961 ve 1982", s.100-101.

özgürlükçü olmayacağını saptamaktadır. Bu ifadeler, ayrıca sivil siyasetin askeri vesayetin etkisinde olacağını da göstermektedir.³¹³

Evren, anayasa yapım sürecine siyasal partileri dâhil etmemelerinin yeni anayasayı güçlendirdiğini savunmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu durumun sorumlusu olarak gördüğü 61 Anayasası'nın sadece bir parti tarafından yapıldığını ileri sürmüştür. Bu nedenle, siyasal partiler olmaksızın daha güçlü bir anayasa yapılabileceğini düşünmektedir.³¹⁴ Tanör, Evren'in bu savunmasının realiteye uygun olmadığını söylemiştir. Çünkü siyasal partiler toplumdaki farklı sınıfların temsiliyetini sağlamakla görevlendirilmişlerdir. 61'de yapılan hatanın 82'de tüm partileri dışarıda bırakacak biçimde tekrarlanması ve sadece darbeci zihniyet temelli anayasa yapımı toplumsal uzlaşmazlığa neden olmuştur.³¹⁵

82 Anayasası'nın yapımında tek söz sahibi komutanlar olmuştur. Yeni anayasada darbecilerin devlet kurumlarının yapılarında ve işleyişlerinde gerçekleştirdikleri değişiklikler yer almıştır. Darbe aktörleri, kendi hegemonyasını önce yasalar üzerinden değişiklikler yaparak inşa etmeye çalışmıştır. Ardından hegemonyanın sürekliliği için bu yasaları 82 Anayasası'yla kalıcı hale getirmişlerdir. Bu durum sivil siyasete geçildikten sonrada devam etmiştir. Ordu, bu süreçte hegemonyasını yeni kanunlar çıkartarak pekiştirmiştir. Doğrudan birçok önemli kanunu kendi hegemonik varlığını sürdürmek için çıkartmıştır. Sivil siyasete geçilmiş olmasına rağmen tüm kanun, yönetmelik ve bildiriler komutanların istekleri doğrultusunda çıkartılmıştır.³¹⁶ MGK hukuku kullanarak kendi hegemonyasını politik toplum üzerinden inşa etmiştir. Çıkartılan her kanunla, mevcut hegemonyanın yapısal ve üstyapısal uğraklara hâkim olması amaçlanmıştır. İnşa edilen yasal ve anayasal çerçeve, sivil siyasete geçildikten sonra da 12 Eylül hegemonyasını sürdürebilecek partilerin iktidar olmasını hedeflemiştir.

³¹³ Oran, s.171.

³¹⁴ Milliyet Gazetesi, "Evren: 1960 ve 1971'den Ders Almayan Siyasiler Memleketi 12 Eylül Öncesine Getirdi", 31.10.1982, s.9.

³¹⁵ Tanör, "İki Anayasa 1961 ve1982", s.103.

³¹⁶ Tanör, "İki Anayasa 1961 ve1982", s.111-113.

Yeni anayasa darbe rejiminin yürütme üzerindeki etkisini belirgin biçimde göstermiştir. Bu anayasa, 61 Anayasası'ndan farklı olarak yürütmeyi güçlü kılmıştır. Yürütme organı yasama organı karşısında önemli yetkilerle donatılmıştır ve yürütmede Cumhurbaşkanı'nın etkinliği arttırılmıştır.³¹⁷ Yasama ve yürütme erkleri arasındaki fren ve denge mekanizması bozulmuştur. 61 Anayasası'nda yürütme, yasama organının aldığı kararların onaylayıcısı konumunda yer almıştır. Fakat bu durum 82 Anayasası'yla tersine döndürülmüştür. Yürütme organı içerisinde yetkileri en çok arttırılan taraf Cumhurbaşkanı olmuştur. Cumhurbaşkanı uygun görmesi halinde seçimleri tekrarlama, yasa ve anayasaya ilişkin değişiklikleri referanduma götürme gibi yeni yetkiler verilmiştir.³¹⁸ Cumhurbaşkanı'na verilen bu yetkilerle, meclis kararlarına etki edebilmek ve hızlı karar alabilmek amaçlanmıştır. Fakat özü itibarıyla bu yetkilendirmeler var olan parlamenter sistemle çelişmektedir. Hem meclisin etkinliği azaltılmış hem de yürütme organı içerisinde ikilik ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, MGK sivil siyaset üzerindeki etkinliğini ve gücünü anayasal bir metinle sürekli hale getirmiştir. Denge mekanizması bozulan parlamenter sistem içerisinde ilerleyen yıllarda çokça tikanıklıklar yaşamıştır.³¹⁹

82 Anayasası, yasama ve yürütme organlarının yetkileri açısından önemli eşitsizlikler barındırmaktadır. Ayrıca yargı organının da birçok yetkisi kısıtlanmıştır. Cumhurbaşkanı'na yüksek yargı organlarına belli sayıda hâkim atama yetkisi verilmiştir. Bunun yanı sıra Adalet Bakanı, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) Başkanı yapılmıştır. Bu durum yürütme organının iki kanadının da yargı üzerindeki etkisini arttırmıştır. Yürütme, yargı organlarının yanı sıra en temel yasa olan Anayasanın üzerinde de birtakım imtiyazlar elde etmiştir. Olağandışı zamanlarda yürütme organına Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisi verilmiştir. Bu durum MGK'nın gerek gördüğünde doğrudan yasa koyucu konumuna geçmesini sağlamıştır.³²⁰

³¹⁷ Aydın, Taşkın, s.335.

³¹⁸ Tanör, "İki Anayasa 1961 ve1982", s.115-116.

³¹⁹ Aydın, Taşkın, s.335.

³²⁰ Tanör, "İki Anayasa 1961 ve1982", s.116-117.

Son tahlilde, 82 Anayasası devleti birey karşısında güçlendirmiştir. Bireysel ve kolektif hak ve özgürlükler devlet otoritesi karşısında sınırlandırılmıştır. Devlet gerek gördüğünde kendi varlığı ve bütünlüğünü esas alarak birçok özgürlüğü sınırlayabilme yetkisiyle donatılmıştır. 82 Anayasası devleti öylesine yüceltmıştır ki, başlangıcında “Kutsal Türk Devleti” ibaresi yer almıştır.³²¹ Bu anayasa ülkede inşa edilecek olan yeni hegemonik köktenci çözümler getirmiştir. 82 Anayasası’yla ülkedeki politik, ekonomik ve sosyolojik tüm sorunların ortadan kaldırılması amaçlanmış, hegemonyayı tesis etmek için bir nevi toplum mühendisliği yürütülmüştür.³²²

12 Eylül rejimi, anti-demokratik uygulamalarıyla ve yurttaşlara yönelik hak ihlalleri ile değerlendirilen bir olağanüstü dönemin ürünüdür. Darbenin ardından muhaliflere yönelik ülke çapında gözaltılar başlamıştır. Ülkenin her yerinde her kesimden vatandaş gözaltı ve tutuklamalara maruz kalmıştır; hak ihlalleri ile karşı karşıya bırakılmıştır. 1981 yılına gelindiğinde toplam gözaltı ve tutuklamalar 122.600’e ulaşmıştır. Darbe yönetimi, yurt genelindeki politik çatışmanın önüne böyle olağanüstü bir tutuklama ve yargılama süreci ile geçmeye çalışmıştır. Siyasi olarak farklı uçlarda yer alan kişi ve grupların tutuklanması sonuç vermiş, rejim istediği çatışmasızlığı elde etmiştir. Fakat böylesine geniş çapta tutuklamalar türlü mağduriyetlere sebep olmuştur. Askeri yönetim tutuklamanın boyutlarını büyüttükçe siyasi çatışmaların içinde olmayan veya dolaylı yollarla siyasi faaliyette bulunan yurttaşlar da tutuklanmaya başlanmış, çok farklı kesimlerden insanlar bu olağanüstü dönemin olağanüstü uygulamalarına maruz kalmıştır. Gözaltılar, siyasetçilerden, öğretmenlere, hukukçulardan, akademisyenlere farklı yurttaş gruplarını içine alarak genişlemiştir. Tüm bu süreçten en fazla etkilenenler ise sol muhalif gruplardan oluşmaktadır. Dönemin askeri hükümetinin benimsediği değerler solun tam karşısında yer aldığından en büyük tasfiye onlara yapılmıştır.³²³ Ordu sol hiçbir parti ve sendikaya müsemma göstermemiştir. Bunun yanı sıra yine sol ideoloji ile

³²¹ Tanör, “İki Anayasa 1961 ve1982”, s.132.

³²² Tanör, “İki Anayasa 1961 ve1982”, s.147.

³²³ Zürcher, s.321.

bağılantılı olan akademisyen ve devlet memurlarını da tasfiye etmiştir.³²⁴ Bu bağlamda Evren'in, "komünizm görüldüğü yerde ezilmedir"³²⁵ sözü darbecilerin sola olan bakış açısını ortaya koymaktadır.

Müdahalenin ardından ülke genelinde baskıcı ve otoriter bir rejim kurulmuştur. Bu süreçte kolluk güçleri yurdun hemen her yerinde kitlesel hak ihlalleri gerçekleştirmiştir. Öyle ki, ülke tarihinin en kapsamlı hak ihlalleri bu dönemde yaşanmıştır. 1 milyon 683 bin yurttaş fişlenmiştir. 650 bin yurttaş gözaltına alınmıştır. Mahkemelerde 210 bin dava açılmış ve bun davalarda 230 bin vatandaş yargılanmıştır. Yargılamalar sonucunda 517 sanık idam cezasına çarptırılmıştır. İdam cezasına çarptırılanlardan 49'unun infazı gerçekleştirilmiştir. Hapis cezası ve ölüm cezasının yanı sıra farklı cezalar da verilmiştir. 14 bin yurttaş farklı gerekçelerle vatandaşlıktan atılmıştır. 7 bin 223 kamu görevlisi sürgün edilmiştir. Birçok gazete sansüre veya yayın yasağına maruz kalmış; gazetelere yaptıkları haberlerden dolayı davalar açılmıştır.³²⁶

Bu dönemde, 15 gün olarak uygulanan gözaltında tutulma süresi boyunca birçok işkence iddiası vuku bulmuştur. İnsan Hakları Derneği (İHD), gözaltılar boyunca 400'e yakın şüpheli vefatın 171 tanesinin işkenceler nedeniyle gerçekleştiğini kanıtlamıştır. Yargılama süreçlerinin sonunda toplamda binlerce yıllık hapis cezaları verilmiştir.³²⁷ İdamlar hem solcular hem de sağcılar arasında seçilerek infaz edilmiştir. Bu kişiler arasında Yurtsever Devrimci Gençlik Derneğinin (YDGD) üyesi olan Erdal Eren'in yaşı büyütülerek asılması toplumsal hafızada yer edinmiştir. Evren, darbe öncesinde parlamentonun idam kararlarını onamasının şiddet ve anarşiyi tırmandığını belirtmiştir. Bu nedenle, sağcı solcu ayırt etmeksizin idamları gerçekleştirdiklerini söylemiştir. Önce solcu Necdet Adalı ardından ülkücü Mustafa Pehlivanoğlu'nun infazları gerçekleştirilmiştir. Evren,

³²⁴ Saraçoğlu, s.785.

³²⁵ Oran, s.61.

³²⁶ <https://www.ihd.org.tr/12-eylul-karanligina-hayir/>, (25.09.2021).

³²⁷ Aydın, Taşkın, s.331.

anılarında bu konuya ilişkin “(...) *Konsey taraf tutuyor demesinler diye bir sağcı bir de solcu seçilsin dedik*”³²⁸ şeklinde bahsetmiştir.³²⁹

Darbe sonrasında insan hakları ihlalleri ağırlıklı olarak sol görüşlü kişilerin bulunduğu Mamak Cezaevi ve Kürt vatandaşların çoğunlukta olduğu Diyarbakır Cezaevinde uygulanmış, bu mekânlar bir nevi işkence merkezleri haline gelmiştir.³³⁰ Siyasi muhalifler dışında politikacılarında bu muameleye maruz kaldığı iddiaları ortaya atılmıştır. Örneğin, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ahmet İsvan’ın işkenceye uğradığı yönünde iddialar bulunmaktadır. İsvan’ın durumu dış basında yer almasına rağmen, darbeciler üzerinde bir etkisi olmamıştır.³³¹ Bu dönemde işkenceler sistematikleştirilmiştir. Böylece karşı bir direniş imkânı bastırılmış ve bertaraf edilmiştir. Cunta apolitizasyon amacıyla sağcı ve solcu ayırmaksızın işkenceleri sürekli hale getirmiştir.³³² İşkencenin varlığı toplum tarafından bilinir hale gelmiştir. İşkenceler karşı yapılan şikâyetlerin de içeride etkisi olmamıştır. Dünya Af Örgütü (DAÖ) de işkencelere ve idamlara karşı itiraz etmiş ve tepki göstermiştir. Evren, kendisine kadar ulaşan bu suçlamaları kabul etmemiş ve asılsız olduğunu iddia etmiştir.³³³

Darbeyi takip eden dönemde birey özgürlüğü ve güvenliği gibi konularda sıkılıkla hak ihlalleri yaşanmıştır. Kolluk kuvvetlerine sıkıyönetim kanunlarıyla, gözaltına alma konusunda ciddi inisiyatifler verilmiştir. Bu bağlamda gözaltına alınan kişinin ailesine haber vermeme, susma hakkını tanımama ve uzun gözaltı süreleri konusunda önemli ihlaller oluşmuştur. Kişiler istenildiğinde bir gerekçe gösterilmeden gözaltına alınıp tutuklanabilmiştir.³³⁴ Bu yetkiler 90’lı yıllarda daha sistematik bir hal alacak olan gözaltında kaybetme uygulamalarına da sebep

³²⁸ Oran, s.49.

³²⁹ Oran, s.49.

³³⁰ Saraçoğlu, s.786.

³³¹ Ahmad, “Modern Türkiye’nin Oluşumu”, s.260.

³³² Gazi Çağlar, *12 Eylül Yargılanıyor: Askeri Rejime Karşı Uluslararası Mahkeme*, 1.bs, İstanbul 2002, s.95-96.

³³³ Oran, s.67-68.

³³⁴ Tanör, “Siyasi Tarih”, s.94.

olmuştur. İlk kez gözaltına alınan kişilerin kaybedilme uygulaması darbe döneminde yaşanmıştır. Örneğin, Hayrettin Eren'in gözaltına alındığı karakola giden ailesine, burada değil cevabı verilmiştir. 80'li yıllardan 90'lara kadar yurdun farklı bölgelerinde 12 kişi daha gözaltına alınmış ve kendilerinden bir daha haber alınamamıştır. Bu isimlerin kamuoyunca en bilinenleri Hayrettin Eren, Hüseyin Morsümbül ve Cumartesi Anneleri inisiyatifinin sembolü haline dönüşen Berfo Ananın oğlu Cemil Kırbayır'dır.³³⁵

İhtilal sonrasındaki süreçte temel hak ve özgürlük ihlalleri artarak devam etmiştir. Bu süreçte yaşama hakkı ve birey dokunulmazlığına karşı yapılan ihlaller artmıştır. Karakollarda ve ceza evlerinde birçok kişi öldürülmüş veya işkenceye maruz kalmıştır. Mahkemeler de haksız ve hukuksuzca yargılamalar yapılmıştır. Gözaltı süreleri tekrar arttırılarak 90 güne çıkartılmıştır. Yurttaşların hak ihlalleriyle ilgili yargıya başvurmaları zorlaştırılmıştır. Mahkemelerce üç yıldan az hapis cezasına çarptırılan kişilere itiraz hakkı tanınmamıştır. Bireylerin hak arama yollarının kapatılması yeni hukuksuzluklara neden olmuştur. Bu diktatöryel tavır kamu görevlileri ve akademisyenler üzerinde de sürdürülmüştür.³³⁶ Genel itibariyle, darbe hükümeti zor yoluyla politik toplumdaki kurumlar üzerinden hegemonya inşası gerçekleştirmeye çalışmıştır. Özellikle hukuku kullanarak muhalif kesimleri sindirmeye çalışmıştır.

Darbe hükümeti baskıcı tavrını tüm basın ve enformasyon kurumları üzerinde de göstermiştir. MGK bu doğrultuda, basında kapsamlı bir tasfiye gerçekleştirmiştir. 237 kitap yasaklanmış, 796 gazeteciye 632 adet dava açılmış ve bunlardan 218'i hüküm giymiştir. Bunun yanı sıra yüz binlerce kitap, dergi ve yayın toplatılarak imha edilmiştir. Bu dönem yazarlar ve okurlar açısından zorlu geçmiştir. Fikri veya sanatsal üretim büyük ölçüde sansüre uğramıştır. MGK radyo ve televizyon yayınlarına ilişkin yasal düzenlemeler yapmıştır. Radyo ve televizyonların yayınlarına ilişkin tarafsızlık ilkesi değiştirilmiştir. Bu dikkat çekici değişiklikler

³³⁵ Nimet Tanrıkulu, Bizde Yok, Leyla Sanlı (yay. haz.), Toplumsal Hareketler Konuşuyor, 1.bs, İstanbul 2003, s.275-276.

³³⁶ Tanör, "Siyasi Tarih", s.35-36.

radio ve televizyon yayınları doğrudan MGK boyunduruğu altına girmiştir. Darbeciler en kapsamlı tasfiyeyi sol yönelimli gazeteciler ve çalıştıkları gazetelere karşı gerçekleştirmiştir. Solcu gazete dernekleri ve cemiyetleri kapatılmıştır. Bu durumun en bariz örneği ise İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca arayarak Cumhuriyet Gazetesinin tehdit edilmesi olmuştur. Bu yıllarda sağ gazeteler, cuntayla ideolojik iş birliği yaparak bu baskıcı dönemi daha rahat geçirmişlerdir.³³⁷ MGK'nın talimatıyla sıkıyönetim komutanlıklarında basını denetleyen bir birim kurulmuştur. Bu birimler doğrudan basın yayın alanlarını denetlemekle görevlendirilmiştir.³³⁸

Darbe yönetimin imza attığı tartışmalı kararlardan biri de 1402'liklere ilişkin aldığı karar olmuştur. 1402 sayılı kanun gerekçe gösterilerek 3 bin 850 öğretmen ve 120 akademisyen meslekten ihraç edilmiştir. Yine aynı kanunla 9 bin 400 devlet çalışanı meslekten ihraç edilmiş veya sürülmüştür.³³⁹ Bu karar devlet kurumları içerisinde sola karşı gerçekleştirilen en kapsamlı tasfiye olmuştur. MGK'nın 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu gerekçe gösterilerek üniversiteler başta olmak üzere okullar ve devlet kurumlarında çalışan binlerce kişi görevlerinden ihraç edilmiştir. Sıkıyönetim uygulamaları kapsamında alınan kararlar, sıkıyönetim sonrasında da sürdürülmüştür. Görevlerine son verilen akademisyenlerin YÖK'e yapıkları itirazlar reddedilmiştir. Darbe sonrası süreçte birlikte devam eden hak ihlalleri sivil hükümet döneminde de devam etmiştir. Bu yıllarda özellikle üniversitelerde muhalif akademisyenler üzerinde gerekçelerle sebeplerden ötürü yaptırım uygulanmıştır. Akademisyenlerin hukuki ve ekonomik hakları ellerinden alınmıştır. Bu sıkıntılara maruz kalmak istemeyen birçok akademisyen istifa etmek zorunda kalmıştır. Bunun sonucu olarak üniversitelerde eğitim kalitesi düşmüştür.³⁴⁰ Öte yandan, böylesine kapsamlı bir tasfiyenin mahkeme kararı olmadan yapılması da çokça tartışılmıştır. Görevden atılan kamu görevlilerinin ömür boyu bir daha herhangi bir devlet kurumunda çalışmalarının da önüne geçilmiştir. 1402'liklerin kesinleşmiş bir yargı

³³⁷ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, 1bs, İstanbul 1992, s.95-99.

³³⁸ Oran, s.53.

³³⁹ <https://www.ihd.org.tr/12-eylul-karanligina-hayir/>, (25.09.2021).

³⁴⁰ Haldun Özen, *Entelektüelin Dramı: 12 Eylül Cadı Kazanı*, 1.bs, Ankara 2002, s.28-30.

kararı olmadan kamu görevlerinden çıkarılmaları ayrıca insan haklarına aykırı bulunmuştur.³⁴¹

Bu dönemde bireylerin inanç özgürlüğüne de müdahale edilmiştir. Cunta inanç anlamında da toplumu tektipleştirmeye çalışmıştır. Bunun en bariz örneği ise ilk ve ortaöğretimde din derslerinin zorunlu olarak okutulması olmuştur. Din dersinin içeriği Sünni mezhebi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu uygulama farklı inançlara sahip bireyler ve laiklik konusunda hassasiyeti olan yurttaşları rahatsız etmiştir. 12 Eylül rejimi bir yandan İslamcı bir politika benimseyip hareket etse de öte yandan üniversitelerde başörtüsü yasağı getirmiştir.³⁴² Darbenin hemen ardından getirilen yasak, bir yıl sonra YÖK tarafından yürürlüğe konmuştur. 1983 yılında ANAP'ın iktidara gelmesinin ardından yasakta birtakım yumuşamalar olmuştur. Özal başörtü yasağının kaldırılmasına ilişkin bir yasa çıkartmak istese de Evren buna karşı çıkmıştır. Kanuna ilişkin Anayasaya Mahkemesi yürütmeyi durdurma kararı almıştır.³⁴³

Rejim bilim ve sanat alanında da birçok hak ihlallerine yol açmıştır. Bireyler bu alanda rejim karşıtı herhangi bir üretim gerçekleştirdiklerinde düşünce suçu işlemiş sayılmıştır. MGK bilim ve sanatı kendi tekeli altına alarak sansürlemiştir. Rejimin engellediği bir başka önemli hak ise dernek ve vakıf kurma hakkıdır. Ülkede herhangi bir örgütlülük oluşmaması adına dernek ve vakıflara karşı çıkılmıştır. Rejim kurulacak derneklere ve vakıflara kendi isteği doğrultusunda izin vermiştir. Muhalif nitelikte ki her sivil örgütlenme rejimin baskı ve dayatmalarına maruz kalmıştır. Bunlar arasında en bilineni ise İHD olmuştur. Bu hakların dışında ülkede yürüyüş ve gösteri hakları, sendikal haklar ya tamamen engellenmiş ya da kısıtlanmıştır.³⁴⁴ Görüldüğü gibi, 12 Eylül rejimi iktidarını tahkim etmek ve siyasal egemenliğini toplumsal kültürel hegemonik alana yaymak için gerektiğinde hak ihlallerine

³⁴¹ Özen, s.285.

³⁴² Tanör, “İki Anayasa 1961 ve1982”, s.93.

³⁴³ Ayşem Sezer Şanlı, Beyza Coşğun, “Yeni Toplumsal Hareketlerin Yeni Aktörleri: 90’lı Yıllar Türkiye’inde Başörtülü Öğrencilerin Mücadelesi”, *Mukaddime Dergisi*, 11(2), 2020, s.394-395.

³⁴⁴ Tanör, “İki Anayasa 1961 ve1982”, s.94-97.

başvurmaktan çekinmemiştir. Bu bağlamda, bu bölümün ikinci kısmında inceleyeceğimiz Aydınlar Dilekçesi'nin içeriğine bakıldığında, bu bölümde işlenen hak ihlallerine karşı aydınların yaptığı uyarıların yer aldığı görülecektir. İşkence, örgütlenme özgürlüklerine müdahale, cezaevlerindeki hukuk dışı uygulamalar, sansür gibi birçok hak ihlaline dilekçe metninde dikkat çekilmekte, demokrasinin tesisi için bu uygulamalardan bir an önce dönülmesi istenmektedir. Bu açıdan, dilekçede hem 12 Eylül'ün askeri yönetimi hem de 1983 seçimlerinden sonra gelişen sivil siyaset döneminde de hak ihlallerinin sürdüğü, bu anlamda vesayetçi bir demokrasinin işlediği vurgulanmakta, demokratik düzenin tesisi için belli noktalara dikkat çekilmektedir. Bu açıdan, birinci kısmın son başlığında cunta yönetiminin inşa ettiği hegemonyanın devletin tüm kurumlarına ve toplumun birçok kesimine yayıldığı dönem incelenecektir. Bu dönem Özal hükümetiyle başlayan sivil siyaset dönemidir.

C. Askeri Vesayetin Gölgesinde Sivil Siyaset

MGK darbeden sonra yeni anayasa, yeni ekonomi ve yeni bir siyaset parolasıyla hareket etmiştir. Bunlardan ilk ikisi 1983 yılına kadar gerçekleştirilmiştir. 1982 Anayasası referandumla kabul edildikten sonra Evren'in taahhüt ettiği demokrasiye dönüş süreci kısmen başlamıştır. MGK'nın demokrasiye dönüşteki ön şartı da yeni siyaset anlayışı olmuştur. Bu nedenle, kapatılan hiçbir partinin tekrardan faal siyasete dönmesine izin verilmemiştir. MGK, yeni siyasetin yeni partilerle dizayn edilmesini istemiştir. Fakat seçimlere katılabilecek partileri kendi belirleyeceğini belirtmiştir. Bu şart askeri yönetim sonrasında da ülkede kontrollü bir demokrasinin olacağını göstermektedir.³⁴⁵

Ordu demokrasiye kendi istediği ölçüde izin vereceğini belli etmiştir. Ordu bu konudaki tavrını kurulan 6 partiden 3'ünü seçimlerden muaf bırakarak göstermiştir. Bu partiler, Büyük Türkiye Partisi (BTP), Doğru Yol Partisi (DYP) ve Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) olmuştur. BTP doğrudan AP'nin devamı olarak kurulmuştur. Bu niteliğinden dolayı cunta tarafından seçime girmesi engellenmiştir.

³⁴⁵ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*, 6.bs, Ankara 2019, s.271.

DYP ise BTP'nin kapatılmasının ardından aynı cenah tarafından kurulmuştur. Dolayısıyla, DYP de birtakım gerekçelerle seçime alınmamıştır. SODEP ise solun temsilcisi olarak kurulmuştur. SODEP de BTP ile aynı kaderi paylaşmıştır. Bu iki parti de kurucularının yeni siyasete uygun görülmemelerinden dolayı veto edilmiştir. Ve seçime üç partiyle gidilmiştir. Bunlar, Anavatan Partisi (ANAP), Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ve Halkçı Parti (HP) olmuştur.³⁴⁶ Seçimler yapılmış olmasına rağmen tam anlamıyla sivil siyasete geçilememiştir. MGK seçimleri kendi belirlediği partilerle gerçekleştirmiştir. MGK bu sayede ilk andan itibaren varlığını partiler üzerinde hissettirmiştir. Bu durum geçilen sivil siyasetin askeri vesayetten kurtulamadığını göstermektedir.

Sivil siyaset 6 Kasım 1983'te yapılan seçimle başlamıştır. Seçimleri %45 oranında oy alan ANAP kazanmıştır. ANAP, darbeden üç yıl sonra halk tarafından seçilen ilk parti olmuştur. ANAP, MGK'nın iktidar olmasını istemediği bir parti olmasına rağmen ciddi bir oyla seçilmiştir. HP ise %30 oranında oy alarak ikinci parti olmuştur. MDP %23'lük oyla üçüncü parti olmuştur. Seçimler sonucunda parlamentoda çoğunluğu ANAP elde etmiş ve hükümeti kurmuştur. Özal Başbakanlığında "mühendisler kabinesi" olarak anılan hükümet göreve başlamıştır. ANAP, cuntanın siyasetteki parti yelpazesini daraltmasıyla sağ kesimden birçok farklı görüşü içerisinde barındırma olanağı yakalamıştır. Sağ MGK tarafından konsolide edilmiştir. Böylece ANAP zorla birleştirilmiş sağın temsilcisi haline gelmiştir.³⁴⁷ Bu açıdan bakılırsa MGK'nın sağ hegemonya için sağ partileri iktidara getirme planı tutmuştur.

ANAP, MGK'nın Türk-İslam Sentezi çerçevesinde inşa etmek istediği yeni hegemonyaya geçiş sürecini üstlenmiştir. Ulusu hükümetinin aksine Özal hükümeti toplumsal bir konsensüs sonucunda iktidar olmuştur. 12 Eylül sonrası ilk önce politik toplum üzerinden zora dayalı bir hegemonya inşa edilmiştir. Ardından seçimler ve sivil siyasete geçişle sivil toplum üzerinden bir hegemonya tesis edilmeye çalışılmıştır. MGK sivil siyasete geçilmesine rağmen hükümet üzerindeki etkisini

³⁴⁶ Aydın, Taşkın, s.345.

³⁴⁷ Zürcher, s.323-324.

devam ettirmiştir. Bu dönemde Türk-İslam Sentezi, ülkenin tüm kurumları üzerinde hâkim siyasal ideoloji haline gelmiştir. Özal hükümeti MGK'nın Gramsciye hegemonya üretimini gerçekleştiren sivil iktidarı olmuştur. Hegemonyanın tesisi için Aydınlar Ocağı devlet üzerinden kurumsallaşmıştır. Gramsci'nin analizlerinden hareketle, Özal hükümetinin entelektüelleri politik toplumda yer almaktadır.³⁴⁸ Gramsci devletin bürokratik kurumlarında yer alan üst düzey yetkilileri de organik entelektüel olarak nitelemektedir. Dolayısıyla, asker, polis ve kamu yöneticileri egemen sınıfın organik entelektüelleri konumundadırlar. Bu görevliler, içinde bulundukları kurumlarda yetkilerini, egemen sınıfın tikel çıkarları doğrultusunda kullanmaktadırlar.³⁴⁹

Cuntanın darbe sonrasında ülkeyi sivil siyasetten arındırma politikasının sonucu olarak dernek, vakıf ve birçok sivil toplum kuruluşu (STK) kapatılmıştır. Ordu bu politikasını 82 Anayasası'yla kalıcı hale getirilmiştir. Bu nedenle, sivil siyasete geçişte birçok aksaklık yaşanmıştır. Ordunun siyaset üzerindeki etkisi ve ANAP'ın 12 Eylül hegemonyasını devam ettirmesi, sivil siyasette tıkanıklıklara neden olmuş; sağlıklı bir demokrasinin tesisini zorlaştırmıştır. Bu yüzden sivil toplum 80'lerin ikinci yarısında canlanmaya başlamıştır.³⁵⁰ Özal hükümeti, orduyla benzer bir tutumla muhalif STK'lar zorluklar çıkartmıştır. Bunun yanı sıra kendine yakın STK kurdurmuştur. Türk Demokrasi Vakfı (TDV) bu STK'ların başında gelmiştir. Bu vakıf İHD'ye karşı bizzat hükümet tarafından kurulmuştur.³⁵¹ TDV'nin kurulması, Özal hükümetinin sivil toplum alanında muhalif kesimlerle (sol hegemonya ile) hegemonik mücadele içerisine girdiğinin göstergesidir.

ANAP, cuntanın kültür politikalarını özellikle din alanında daha radikal biçimde sürdürmüştür. Sivil toplumda da bu radikal görüşe sahip STK'larla hareket etmiştir. Özal, devletin halkın hizmetkârı olduğu şiarından hareketle, kültür alanında

³⁴⁸ Emre Kongar, *12 Eylül Kültürü*, 3.bs, İstanbul 1995, s.133.

³⁴⁹ Yetiş, "Gramsci ve Devletin İki Görünümü", s.135.

³⁵⁰ Aydın, Taşkın, s.366.

³⁵¹ Yavuz Önen, "Örgütlü İnsan Hakları Mücadelesi Deneyleri", Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 13.Cilt, 1.bs, İstanbul 1996, s.732.

da Diyanet İşleri eliyle toplumu dindarlaştırmayı sürdürmüştür. Sivil toplum üzerinden toplumun genelinde dini değerlerden kaynaklanan bir örgütlülük oluşturmaya çalışmıştır. ANAP'ın sivil topluma yönelmesiyle sivil siyaset geçiş başlamıştır. Özal liberal ideolojiye bağlı bir siyasetçi olarak, sivil siyasetteki özgürlüğün fayda sağlayacağı düşüncesiyle hareket etmiştir.³⁵²

12 Eylül sonrasında ülkede siyasal istikrarı sağlamak amacıyla iki partili bir sistem getirilmiştir. Siyasi çekişmenin iki parti arasında geçmesi ve tek bir partinin iktidar olması amaçlanmıştır. Fakat cuntanın bu planı tutmamıştır. Ülke 90'lı yıllarda tekrardan koalisyonlarla yönetilmeye başlamıştır. Cuntanın tüm kadrolarıyla eski partileri ve liderleri aktif siyasetin dışında bırakması da mümkün olmamıştır. 12 Eylül hegemonyasıyla apolitik bir toplum yaratma planı tutmamıştır. Özellikle 80'li yılların ikinci yarısından itibaren ülke tekrardan politize olmuştur.³⁵³ Bu yıllarda en çok politize olan kesimde sol olmuştur. İnşa edilmek istenen 12 Eylül hegemonyası solu tamamen düşman olarak gördüğü için politik hayattan tamamen dışlamıştır. Bunu Gramsciye tabirle, doğrudan dar anlamda devlet aygıtı yani politik toplum üzerinden gerçekleştirmiştir. CHP'den miras kalan merkez sol ve sosyal demokratları dahi siyasi arenanın dışına itmiştir. Bu durum 1985 yılında SODEP ile HP'nin birleşerek Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin (SHP) kurulmasına neden olmuştur. Sol muhalefetin SHP çatısı altında bileşmesi, 1989 yılında bu partinin CHP hariç başka bir sosyal demokrat partinin almadığı oy oranına ulaşmasıyla sonuçlanmıştır.³⁵⁴ Sonuç olarak, cuntanın sol üzerinde rıza üretmek yerine baskıyla hegemonya tesisi gerçekleştirmesi kısmen başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Cunta, solu 12 Eylül hegemonyasına ne söylemsel olarak ne de ideolojik olarak eklemleyememiştir. Üstelik ANAP'ın sürdürdüğü Türk-İslam Sentezi de solda karşılık bulmamış, aksine iktidarla sol arasındaki çelişkilerin derinleşmesine neden olmuştur. Hatta ANAP iktidarı da yerli ve milli kültür politikalarının yanı sıra zaman zaman Batıcı

³⁵² Levent Köker, "Anavatan Partisi", Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 15.Cilt, 1.bs, İstanbul 1996, s.1253.

³⁵³ Ümit Cizre Sakallıoğlu, "1983-1994 Siyasal Parti Topografyası", Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 15.Cilt, 1.bs, İstanbul 1996, s.1248.

³⁵⁴ Bora, "Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler" s.588.

politikaları yeğlemiş, darbe yönetimi ile sürdürdüğü örtülü ittifak çatırdamaya başlamıştır. Bu durum Aydınlar Ocağı'yla Özal arasındaki kültürel ve ideolojik ortaklığı etkilemiştir.³⁵⁵

12 Eylül hegemonyasının toplumu siyasetten uzak tutmayı amaçlayan politikaları dar bir dönem içerisinde gerçekleşmiş, bu arzu uzun vadede kalıcı olamamıştır. Halk eski parti liderlerinin yeniden aktif siyasete dönmesini istemiştir. Özal hükümeti bu baskılar karşısında dayanamayıp, 1987 yılında halk oylaması gerçekleştirmiştir. Bu halk oylaması sonucunda eski liderler aktif siyasete geri dönmüştür. Bu andan itibaren, ANAP'ın özellikle sağdaki rakiplerinin etkisiyle etkisi azalacağını düşünülmüştür. Fakat akıllara “seçim mühendisliği” olarak kazınacak bir hamleyle, yine aynı yıl içerisinde genel seçime gidilmiştir. Özal bu seçimlerden, tek başına iktidar olarak çıkmıştır.³⁵⁶ Genel seçimlerden bir yıl sonra bu kez aynı taktik yerel seçimlerde de uygulamaya çalışılmıştır. Fakat Özal mecliste istediğini alamamış, ülkeyi bir kez daha referanduma götürmüştür. Referandum sonuçları ANAP için hezimetle sonuçlanmıştır. Halk bir eken seçimi daha istememiştir. Bu referandum ANAP'ın gerilemeye başlamasına neden olmuştur. Bu gerileme Özal Cumhurbaşkanı olduktan sonrada devam etmiştir.³⁵⁷

Sonuç olarak, darbe sonrası ANAP dönemi 12 Eylül hegemonyasının kısmen devamı olmuştur. Bu dönemde daha çok 12 Eylül'ün ideolojik ve kültürel inşası gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Cuntanın mutlak hâkimiyetiyle geçen üç yıl boyunca hukuk üzerinden oluşturulacak yeni hegemonyanın altyapısı oluşturulmuştur. Devlet kurumlarının yapısı da bu doğrultuda değiştirilmiştir. ANAP bu hukuksal altyapının üzerine üstyapısal bir hegemonya inşası gerçekleştirmeye çalışmıştır. 12 Eylül'ün ideolojik, kültürel ve ahlaki pratikleri üzerinden toplumsal rıza oluşturma yönünde çabalar göstermiştir. Fakat ANAP bu rıza üretiminde sivil toplumu etkin biçimde kullanmak yerine cuntanın baskıcı yöntemleriyle hareket etmiştir. Bu durum, özellikle 1984'e kadarki dönem için belirgindir. Sivil siyasete geçiş sivil toplumu

³⁵⁵ Aydın, Taşkın, s.364.

³⁵⁶ Saraçoğlu, s.801.

³⁵⁷ Aydın, Taşkın, s.370-371.

etkin kılmamış, halkla iktidar arasındaki çelişkiler derinleşmiştir. Bu nedenle, 12 Eylül hegemonyası kitlelerden rıza görmemiş ve egemen hegemonya niteliğine erişememiştir. Son tahlilde, sivil siyasete geçişteki başarısızlık ve sivil toplumdaki kurumların uzun süre etkisizleştirilmesi 12 Eylül hegemonyasının rıza görmemesine neden olmuştur. 1987 sonrasındaki süreçte de askeri hegemonya toplumsal bir realite olmaktan çıkmıştır. Bu dönemde (1980-84), ismen sivil ancak “sivil olamayan” bir siyasetle toplumun yönetildiği bir atmosferde tek örgütlü halk muhalefeti aydınlardan gelmiştir. 12 Eylül hegemonyasına karşı ilkesel bir itirazı örgütleyen aydınların yarattığı etki, sivil siyaset döneminin ileriki aşamalarında toplumsal muhalefetin özneleri ve muhalif siyasal partiler açısından da ön açıcı olmuştur. Hegemonyanın her alanda tesis edildiği böyle bir apolitizasyon döneminde, Gramsci’nin özel bir rol atfettiği aydınların bu karşı hegemonik girişimi gerçekleştirmesi ele alınmaya değer bir konu oluşturmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünün ikinci kısmında, Aydınlar Dilekçesi girişimi ve siyasal hayata etkisi incelenecektir.

II. KARŞI HEGEMONİK BİR GİRİŞİM: AYDINLAR DİLEKÇESİ

A. Aydınlar Dilekçesi Girişiminin Doğuşu

12 Eylül Darbesi toplumsal muhalefetin özneleri üzerinde derin etkiler yaratan, türlü hak ihlalleri ve mağduriyetlere yol açan sosyo-politik bir olaydır. Bu bölümün birinci kısmında 1402’likler örneğinde görüldüğü üzere, bu hak ihlallerinin en önemli öznelerinden biri de entelektüeller olmuştur. 12 Eylül rejimi sol kesimler üzerinde sindirme politikaları yürütmüş, bu politikalar entelektüeller üzerinde de önemli mağduriyetler yaratmıştır. Bu dönemde sol değerlere sahip aydınlar, geniş çaplı bir tasfiye hareketi ile karşı karşıya kalmış, işlerinden atılmış, sürülmüş, eserleri yasaklanmış ve sansüre uğramıştır. Darbe sonrasındaki dört yıl boyunca aydınlar üzerindeki baskı artarak devam etmiştir. Sol entelijansiya dört yılın ardından artık sessiz kalmamak üzere harekete geçmiş, Aydınlar Dilekçesi Girişimi ile bir muhalif karşı çıkış örgütlemiştir. Bu bağlamda, darbe ve darbeyi takip eden dört senelik dönem içerisinde toplumsal muhalefetim tüm öğelerinin sindirildiği bir apolitizasyon

sürecinde, ilk muhalefet girişimini aydınların örgütlemesi Türk siyasal hayatı açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir noktaya işaret eder.³⁵⁸

Bu noktada aydının toplumsal rolü ve işlevi üzerine bir anlatı geliştirmek imzacıların dilekçeyle birlikte üstlendikleri sorumluluğu ortaya koymak açısından önemlidir. Bu bağlamda, Amerikalı düşünür Noam Chomsky'nin entelektüelin sorumluluğu üzerine geliştirdiği anlatı yol göstericidir. Chomsky, aydını bir kâtip olarak ele alır. Ona göre aydın, zihinsel emeğini birçok farklı alanda ortaya koyma imkânı olan ve kâtiplik rolüyle kitlelere bir konu hakkında bilgi vermeye çalışan kişidir. Chomsky aydının zihinsel üretimini iktidarın tahakküm ilişkileri çerçevesinde gerçekleştirdiğini belirtir. Buna göre aydın, bu ilişkileri içerisinde kitle ile iktidar arasındaki bağlantıyı kuran, iktidarın hegemonik yayılımını kolaylaştıran bir görev bilinci ile hareket eder. Aydınların görevi, iktidarla uyumlu bir çerçevede gelişir. Ancak ahlaki açıdan bakılırsa aydının rolü, bu görev tanımlamasının tam tersidir. Aydın ahlaki ve etik açıdan, egemenlik ilişkileri içindeki hakikati ortaya çıkarmalı ve bu hakikati kitlelerle paylaşmalıdır. Chomsky aydının bu sorumluluğu üstlenmesi ve iktidar yerine toplumun yanında yer alması halinde yaptırımla karşılaşacağını öne sürer. Bu yaptırımların en büyüğü, ötekileştirmeye maruz kalmaktır.³⁵⁹ Özetle Chomsky'nin aydını, gerçekleri duyurma yükümlülüğü olan bireydir. Chomsky bu bireylere dürüst aydınlar demektedir. Dürüst aydınlar egemenlik ilişkileri içerisinde yer almaz, hak ve adalet gibi ahlaki değerleri ön plana koyarlar.³⁶⁰

Bir başka düşünür Edward Said de aydına toplumsal bir sorumluluk yükler. Said aydını, “*Entelektüel belli bir kamu için ve o kamu adına bir mesajı, görüşü, tavrı, felsefeyi ya da kanıtı temsil etme, cisimleştirme, ifade etme yetisine sahip olan birey*”³⁶¹ olarak tanımlar. Aydınların kamusal rolünü toplumun genelini kapsayan

³⁵⁸ Ömer Laçiner, “Sol Entelijensiyanın Krizi”, Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 11. Cilt, 1.bs, İstanbul 1996, s.97.

³⁵⁹ Noam Chomsky, Michael Albert, *Entelektüelin Sorumluluğu*, (çev. Nuri Ersoy), 2.bs, İstanbul 2011, s.8-10.

³⁶⁰ Chomsky, Albert, s.22.

³⁶¹ Edward Said, *Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı*, (çev. Tuncay Birkan), 1.bs, İstanbul 1995, s.27.

adalet ve özgürlük sorunları üzerinden ele alır. Aydın adalet ve özgürlüğü toplumdaki tüm paydaşları bir tutarak savunmalıdır. Said, bir ülkede toplumun özgürlük ve adalet taleplerinin karşılanmaması durumunda, aydının karşı bir duruş göstermesi gerektiğini öne sürer. Haksızlıklar ister bilinçli ister bilinçsiz olsun aydın kamusal işlevi gereği bu karşı duruşu göstermelidir.³⁶² Bu bağlamda, Aydınlar Dilekçesi'ne imza atan aydınlar toplumdaki kamusal sorumluluklarını üstlenmişlerdir.

Said, aydını “(...) *temsil etme sanatını görev edinmiş birey*”³⁶³ olarak niteler. Bu bağlamda dilekçenin yayımlanmasıyla aydının kamusal temsiliyeti ortaya çıkar. Metnin temsiliyet işlevini gerçekleştirmesi için toplumsal bir sorunla ilişkisi olması gerekmektedir. Bu sayede aydın toplumun temsilcisi haline gelir. Aydın temsil etme işlevini sadece kamusal rolün verdiği bilinçle gerçekleştirmez. Çünkü Said, aydının bir insan olduğunu ve buna bağlı olarak kendi duyularının olduğunu belirtir. Aydın kamusal rolü kendi özel alanı üzerinden şekillenir. Toplumsal bir adalet ve özgürlük sorunu toplumun paydası olan aydının da sorunudur. Dolayısıyla aydının kamusal rolü hem kamusal alan hem de özel alan üzerinden şekillenir.³⁶⁴ Nitekim dönemsel olarak yaşanan sorunlar imzacıları da etkilemiştir. Bu açıdan Aydınlar Dilekçesi sadece bir kesimin sorunları üzerinden ortaya çıkmamıştır. Dilekçeyi yaratan sorunlar imzacıların olduğu kadar tüm halk kesimlerinin sorunlarıdır.

Aydınlar Dilekçesi Girişimi'nde yer alan aydınlar o güne kadar hiçbir kesim tarafından gösterilmemiş bir karşı çıkışa imza atmışlardır. Girişimin öncüsü Aziz Nesin, bu durumun temel nedenini Nokta Dergisinin 1984 yılındaki 12. sayısındaki röportajla açıklamıştır. Nesin'e göre, dilekçe entelektüelin yıllar içinde ülkesine ve halkına ödemesi gereken bir borçtur.³⁶⁵ Nesin, “*Toplumun vicdanı, önderi, ı ışık tutanı... Aydın olmanın ölçütü bu*”³⁶⁶ diyerek örgütledikleri itirazın nedenini

³⁶² Said, s.27.

³⁶³ Said, s.28.

³⁶⁴ Said, s.28.

³⁶⁵ Nokta Dergisi, “Halkımıza Borcumuz Çok”, 28 Mayıs-3 Haziran 1984, S.14, s.12.

³⁶⁶ Nokta Dergisi, “Halkımıza Borcumuz Çok”, s.13.

özetlemiştir. İmzacı entelektüeller, dönemsel olarak halkın yaşadığı haksızlıklara karşı yine halkın yanında olmuşlardır. Dilekçe toplumun her kesiminin darbe sonrasındaki hak ihlalleri ve anti-demokratik uygulamalarının şiarı olmuştur. Nesin'in söylemlerinden hareketle, imzacıların Gramsciye organik entelektüel bilinciyle hareket ettikleri sonucuna varılabilir. Öte yandan bu girişimdeki aydınlar, Chomsky ve Said'in entelektüelin toplumsal rolü ve sorumluluğuna ilişkin tasvirleriyle de örtüşmektedirler.

Aziz Nesin'in önderliğinde birçok farklı meslek grubundan ve sivil örgütlenmelerden gelen 1383³⁶⁷ entelektüelin imzası ile Cumhurbaşkanlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) makamlarına sunulan metin, darbenin başlangıcında ve darbeyi takip eden yıllarda cuntanın gerçekleştirdiği anti-demokratik uygulamaları ve hak ihlallerine son verilmesi amacıyla kaleme alınmıştır.³⁶⁸ Darbe sonrasında ülke demokrasisi işlemez hale gelmiş, kapsamlı hak ihlalleri yaşanmıştır. Cunta demokrasiyi etkin biçimde işlemlerini sağlayan kurumları duraklatıp kendi hegemonik düzenini inşa etmiştir. Böylece, askeri hegemonya demokrasiyi kendi politikaları çerçevesinden yeniden tasarlamıştır. Üç yılın sonunda ülke demokrasi ve insan hakları bakımından üçüncü dünya ülkeleri konumuna gelmiştir. Nesin, 1984'te Nokta Dergisinin 14. sayısına verdiği röportajda, ülkenin içinde bulunduğu durum itibarıyla dilekçenin zorunluluk haline geldiğini ve bu görevi entelektüellerin üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁶⁹

Nesin, sivil siyasete geçilmiş olsa da ordunun iktidardan el çekmediğini belirtmiştir. Bir entelektüelin ülkesindeki darbeyi meşrulaştırıcı çabaların karşısında durmasının aydın sorumluluğu olduğunu ifade etmiştir. Aydınlar Dilekçesi de böyle bir amaç doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu girişimin temel çıkış noktası, sivil siyasete geçildiği bir dönemde hala askeri vesayet in sürdürüğüne dikkat çekmektir. Cunta, Anayasa'yı ve yasaları kullanarak siyasi yönetimi olduğu kadar toplumu da

³⁶⁷ Dilekçeyi imzalayanların tam metni için EK-6 bkz.

³⁶⁸ <https://www.toplumsal.com.tr/gundem/12-eylule-baskaldiran-aydinlarin-manifestosu-aydinlar-dilekcesi-36nci-yilinda-hala-guncel-h47348.html>, (11.10.2021).

³⁶⁹ Nokta Dergisi, "Halkımıza Borcumuz Çok", s.12.

militaristleştirmiştir. Darbe sonrasındaki yıllarda artan baskıya karşı etkin bir direniş ortaya konulmamıştır. Bu dönemde işçi sınıfının sindirilmesi muhalif kesimler üzerindeki baskı ve yasakların artmasına neden olmuştur. Etkin muhalefetin olmaması, cuntanın otoritesini mutlaklaştırmasını kolaylaştırmıştır. Nesin'e göre muhalif kesimlerin, demokratik unsurların böylesine sindirildiği yıllarda Aydınlar Dilekçesi, cuntaya karşı bir direniş olarak doğmuştur. Dilekçe, Türkiye entelektüellerinin halkına karşı edindiği sorumluluğun bir karşılığı olmuştur. MGK'nın inşa ettiği zora dayalı hegemonya reddedilmiştir. Dilekçe sayesinde ülkede karşı direniş örgütlemenin olanaklı olduğu ortaya konulmuş, bu durum toplumsal muhalefetin diğer öznelerine de örnek olmuştur.³⁷⁰

Mevcut hak ihlalleri ve anti demokratik yönetime dikkat çekmek için bir metin kaleme alınması fikri ünlü güldürü yazarı Nesin'in fikridir. Nesin bu girişimi aslında anayasa referandumu gerçekleşmeden önce hayata geçirmek istemiştir. Ancak Nesin'in bu isteği 1983 yılı yazında gerçekleşebilmiştir. Nesin'in ilk toplantıdan bir süre sonra felç geçirmesinden dolayı dilekçenin hayata geçirilmesi ertelenmiştir. Neticede dilekçe fikri, 1984 senesinin şubat ayında başlayan görüşmeler sonucunda olgunlaşmıştır. Ardından bir grup aydının İstanbul, Ankara, İzmir ve Eskişehir'de gerçekleştirdiği görüşmeler sonucunda doğmuştur.³⁷¹ Hazırlanış safhasında demokratik yöntemler izlenmesine dikkat edilmiştir. Tüm iştirakçilerin fikirleri doğrultusunda bir metin oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu oluşuma herkesin kendi hür iradesi doğrultusunda katılması ve katılımcıların düşünce özgürlüğü esasına dayalı görüş bildirmelerine özen gösterilmiştir.³⁷²

Entelektüeller dilekçe metnin hazırlık aşamasında açıklık ve yasallığa dikkat etmiştir. Bu süreç esnasında örgülü bir oluşum içerisine girilmemiş, her kesimden aydının imzalayabileceği bir dilekçe hazırlanmaya çalışılmıştır. Dilekçeyi imzalayabilecek kişi sayısının sınırlı olması istenmiştir. Dilekçe metninde somut

³⁷⁰Aziz Nesin, Hüsnü Göksel, Haluk Gerger(haz.), Aydınlar Dilekçesi Davası, 1. bs, İstanbul 1986, s.9-11.

³⁷¹ Cumhuriyet Gazetesi, "Mangal Yürekli Bir Yazar ve Eylem Adamı", 11.09.1995, s.10.

³⁷² Nesin, Göksel, Gerger, s.11.

örnekler üzerinden gidilmiş, mevcut hak ihlalleri örneklendirilerek işlenmiştir.³⁷³ Dilekçenin metne dökülmesi sürecinde, bu işten sorumlu bir “Yazmanlar Kurulu” oluşturulmuştur. Kurul Murat Belge, Halit Çelenk, Emin Değer, Haluk Gerger, Hüsnü Göksel, Yakup Kepenek, Yalçın Küçük, Uğur Mumcu, Aziz Nesin, Mahmut Tali Öngören, Bahri Savcı, İlhan Selçuk, İlhan Tekeli, Mete Tuncay, Şerafettin Turan ve Erbil Tuşalp’dan oluşmuştur.³⁷⁴

Dilekçenin hazırlanış safhasında aydınlar arasında belli başlı tartışma konuları ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalardan ilki, dilekçenin yazılması için geç kalındığı yönünde gelişmiştir. Nesin, dilekçenin yazımı için geç kalındığını kısmen kabul etse de hiç yazılmamış olmasının daha yanlış olacağını belirtmiştir. Üstelik cuntanın anti-demokratik uygulamaları arttıkça toplumdaki tepkide artmıştır. Nesin, eğer darbenin hemen ardından böyle bir dilekçe yayınlansaydı ne aydınlardan ne de diğer yurttaş kesimlerinden bu denli katkı alınamayacağını ileri sürmüştür. Cuntanın başvurduğu baskıcı yöntemler nedeniyle, aydınlar dilekçeye daha fazla destek verebilecektir. İkinci tartışma ise, bazı entelektüellerin dilekçe metnindeki ifadeleri çok sade ve yeteri kadar iddialı bulmaması üzerinden çıkmıştır. Nesin, buna karşılık metindeki anlatımı dönemin şartları göz önünde bulundurularak hazırladıklarını öne sürmüştür. Nesin, taleplerin ve şikâyetlerin sert bir biçimde ifade edilmesi durumunda cuntanın ağır yaptırımlarıyla karşılaşılacağını belirtmiştir. Üçüncü tartışma, dilekçe için sağ kesimden aydınların da desteklerinin alınmasına ilişkin olmuştur. Dilekçenin sağ kesimden destek alarak daha kapsayıcı bir niteliğe kavuşacağı düşünülmüştür. Fakat sağ kesimdeki aydınların desteğinin alınması yönündeki çabalar sonuç vermemiştir. Esasen Nesin, sağ kesimden düşünürler ile görüşüldüğünü önemli destekler de aldıklarını; ancak imza aşamasına geçildiğinde aydınların imza atmaktan imtina ettikleri ifade etmektedir. Dördüncü tartışma ise dilekçenin verileceği mercii üzerine olmuştur. Aydınlar, dilekçenin doğrudan bir kişi yerine bir makama verilmesi yönünde karar kılmıştır. Entelektüeller içinde bulunan duruma kişiler üzerinden değil makamlar ve bu makamların yetkileri üzerinden geldiğini, bu açıdan

³⁷³ Aziz Nesin, *Aziz Nesin Soruşturamada*, 3.bs, İstanbul, 2016, s.182-183.

³⁷⁴ Nesin, Göksel, Gerger, s.24.

çözümün muhatabının da makamlar olduğunu ifade etmişlerdir. Buna karşılık yine de belli bir kesim, Cumhurbaşkanı'nın icraatlarını eleştiren bir dilekçenin yine Cumhurbaşkanlığı makamına sunulmasını anlamsız bulmuştur. Buna ek olarak, böyle bir dilekçenin verilmesinin cezaevindeki muhalifler üzerinde baskıyı arttıracaklarını düşünenlerin itirazları sunulmuştur. Beşinci ve son temel tartışma konusu da dilekçenin muhatapları tarafından ciddiye alınıp alınmayacağı üzerine olmuştur. Nesin, dilekçenin bugünlerden ziyade yarınlar karşı bir sesleniş olduğunu belirtmiştir. Cuntanın sonradan talepleri ciddiye aldığı belli noktalar olmuştur. Fakat dilekçe en başta 12 Eylül hegemonyasına muhalif bir karşı duruş örneği olması bakımında önem taşımaktadır.³⁷⁵

Aydınların talep ve gözlemlerini dilekçe şeklinde kaleme almalarının nedeni, dilekçenin anayasal bir hak olmasıdır. Zira dilekçe hakkı Anayasa'nın 74. maddesince yurttaşlara tanınmış bir haktır. Dilekçe hakkı Osmanlı'ya kadar uzanan köklü geçmişi olan bir anayasal haktır. Dilekçe hakkı ilk olarak 1876 Kanun-ı Esasi'de yer almıştır. Bu hukuki hak sonraki 1924 ve 1961 Anayasa'larında da yer bulmuştur. Dilekçe hakkı güncel halini 1962'de çıkarılan 140 sayılı kanunla almıştır. Anayasa'nın 62. maddesinde bizzat yurttaşlar tarafından TBMM Dilekçe Komisyonuna dilekçe verme hakkı tanınmıştır. Buna göre bir dilekçe bireysel ve çoklu biçimlerde şikâyet ve talepleri içerebilir.³⁷⁶

Aydınlar bu sayede askeri yönetiminin yaptırımlarına maruz kalmamayı hedeflemişlerdir. Haluk Gerger, “(...) *aydın yurttaşlar olarak, özgürlük ve demokrasi için, yasalar çerçevesinde, uygun göreceğimiz eylemlerde bulunmayı görevimiz, sorumluluğumuz ve hakkımız saydık*”³⁷⁷ ifadesinde dilekçe girişiminin önemini vurgulamıştır. Aydınlar demokrasi taleplerini anayasal haklarını kullanarak iletmışlerdir. Zira Gerger, bildiri/manifesto gibi dönemin Sıkıyönetim kanunlarınca yasaklanmış yöntemleri tercih etmelerinin, hedefleriyle çelişmelerine neden

³⁷⁵ Nesin, Göksel, Gerger, s.12-13.

³⁷⁶ Metin Kazancı, “Dilekçe Hakkı, Halkın İstek ve Yönetim”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.32, S.1, Yıl 1977, s.123-124.

³⁷⁷ Nesin, Göksel, Gerger, s.71.

olacağını belirtmiştir. Aydınların asıl hedefi ajitasyon yaratmak, propaganda yapmak veya şikâyetname yazmak değildir. Anti-demokratik uygulamaları ve hak ihlallerini duyurmaktır.³⁷⁸ Dilekçe yazımında bu öncüller üzerinden hareket edilmiştir. Dilekçe yazım aşamasında, akademisyen olan yazmanların kendilerine özgü yazım şekilleri süreci uzatmıştır. Aydınlar bazen bir sözcük üzerinde dahi saatlerce düşünmüştür. Çözüm olarak bütün yazıları birleştirmeleri için iki kişilik gruplar seçilmiştir. Bu gruplar, toplantılar esnasında yazmanların metinlerini birbiriyle bağdaştırmışlardır. Bu durum dilekçenin yazım sürecini uzatmıştır.³⁷⁹

Dilekçe aydınların bu görüşmeleri nihayetinde birtakım asgari müştereklerde ortaklaşan isimlerin çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Tüm bu tartışmaları yazmanlar kurulu kayıt altına almıştır. Gerçekleştirilen her görüşmenin kaydı tutulmuş, ortaya çıkan her fikre yer verilmiştir. Toplantılar bittikten sonra çıkan görüşler birleştirilerek tekrar tartışılmıştır. Tartışmaların ardından metnin son hali üzerinde mutabakata varılmıştır. Hüsnü Göksel'in gözetmenliğinde dilekçe metninin son hali oluşturulduktan sonra Ankara Altındağ 1. Noterinde onaylatılmıştır. O zamana kadar imzalanan dilekçeler noterde tasdik edilmiştir. Fakat imzalama süreci dilekçenin tesliminden sonra da devam etmiştir. Bu açıdan dilekçeyi imzalayanların sayısı, noterde tasdik ettirilen sayıdan çok daha fazladır. Noterde tasdik ettirilemeyen ve sekreterliğe ulaşan 124³⁸⁰ tane daha imza vardır.³⁸¹ Bir sonraki başlık altında dilekçenin Cumhurbaşkanlığı ve TBMM Başkanlığına teslimi ve karşılaşılan tepkiler ele alınacaktır.

B. Aydınlar Dilekçesi'nin Sunulması ve Tepkiler

Aydınlar Dilekçesi metni, yazmanlar kurulunun yoğun çabaları ve aylarca süren uzun süren toplantılar sonucunda son şeklini almıştır. Dilekçe, 15 Mayıs 1984'te Cumhurbaşkanlığı ve TBMM Başkanlığı'na verilmiştir. Bu makamlar,

³⁷⁸ Nesin, Göksel, Gerger, s.72.

³⁷⁹ Nesin, Göksel, Gerger, s.18.

³⁸⁰ Dilekçeyi imzalamasına rağmen noter tasdikine yetiştirilemeyen 124 imzacı listesi için EK-7 bkz.

³⁸¹ Nesin, Göksel, Gerger, s.19.

siyaseten en üst makamlar olarak görüldüğünden dilekçe bu iki resmi makama sunulmuştur.

15 Mayıs günü “Türkiye’de Demokratik Düzene İlişkin Gözlem ve İstemler” başlığıyla yetkili makamlara sunulan dilekçe metni giriş bölümüyle beraber altı sayfadır.³⁸² Dilekçe altı kişilik bir heyet tarafından yetkili makamlara teslim edilmiştir. “Sunma Kurulu” adındaki bu heyet; Fehmi Yavuz, Hüsnü Göksel, Bahri Savcı, Esin Afşar, Bilgesu Erenus ve Aziz Nesin’den oluşmuştur. Sunma Kurulu sözcüsü olan Göksel, dilekçenin sunulduğu gün Cumhurbaşkanlığı Köşkünün önünde kısa bir basın açıklaması yapmıştır. Göksel, anayasa tarafından yurttaşlara tanınan dilekçe hakkını kullandıklarını belirterek, ülkenin içinde bulunduğu durum hakkındaki gözlem ve taleplerini bir dilekçeyle Cumhurbaşkanlığına teslim ettiklerini söylemiştir. Göksel dilekçenin veriliş zamanına da dikkat edildiğini belirtmiştir. Aydınlar dilekçeyi Avrupa Konseyi’nin Türkiye hakkında benzer konularla ilgili hükmünden sonra teslim edilmiştir. Ülkenin iç ve dış menfaatleri doğrultusunda en uygun zaman seçilmiş; hareketin uluslararası kaynaklarla iltisaklı değil, özgün ve içeriden bir aydın hareketi olarak geliştiği vurgulanmıştır.³⁸³ Sunma kurulu dilekçeyi önce Cumhurbaşkanlığı Köşkünün 2 numaralı kapısındaki memurlara teslim etmiştir. Cumhurbaşkanı Evren temsilcilerle bizzat görüşmemiştir. Ardından dilekçe TBMM Başkanı Necmettin Karaduman’a verilmiştir. Karaduman Evren’in aksine aydınları makamında ağırlamış, dilekçeyi bizzat kendisi teslim almıştır.³⁸⁴

Dilekçenin sunulma sürecinden sonra, tepkiler gelmeye başlamıştır. Milliyet Gazetesinde 8 Nisan 1984 tarihli yazısında gazeteci Metin Toker, imzacı aydınları eleştiren bir yazı kaleme almıştır. Toker Avrupa Konseyi’nde rejime ilişkin işkence iddialarının ortaya atılacağını ve bunun kanıtı olarak da dilekçede işlenen konuları örnek göstermiştir. Toker, yazısında entelektüellerin ülke menfaatlerine aykırı hareket ettiklerini, dahası bu hareketin de başka odakların eliyle gerçekleştiğini ileri

³⁸²<https://m.bianet.org/biamag/insan-haklari/19444-aydinlar-dilekcesi-tam-metni>, (02.11.2021).

³⁸³ Nokta Dergisi, “Dilekçeden Soruşturmaya”, 28 Mayıs-3 Haziran 1984, S.14, s.8-9.

³⁸⁴ Nokta Dergisi, “Dilekçeden Soruşturmaya”, s. 9.

sürmüştür.³⁸⁵ Bunun yanı sıra aynı gazetede Mehmet Barlas'ın 19 Mart 1984 tarihli yazısında, dilekçe veren aydınlar eleştirmiştir. Barlas, “*Türk aydınları, devlete halka ve demokratik rejime karşı özenli davranmak yerleştirip sürdürmelidir*” ifadesiyle aydınların bu girişimde devlet ve rejime karşı sorumlu davranmamakla eleştirmiştir. Barlas, bu açıdan makbul aydını apolitik olarak niteleyerek, aydınları da bu çizgiye davet etmiştir. Barlas, aydınların iktidarı eleştirebileceğini ifade etse de taleplerin karşılık bulmasını beklemenin yanlış olduğunu söylemiştir. Dilekçeyle birlikte gerçekleştirilecek karşı çıkışın ise demokrasinin zayıflamasına neden olacağını iddia etmektedir.³⁸⁶ Bu açıklamalardaki gazeteci kişiler iktidarın organik entelektüelleri rolünü üstelenmişlerdir. Açıklamalar, dilekçenin karşı hegemonik niteliğini dışlamaktadır. Bu iki örnek, cunta ve imzacı entelektüeller arasında hegemonik bir mücadele olduğunu göstermektedir.

Dilekçe verildiği gün Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'na dilekçe hakkında yayın yapmak yasaklanmıştır. Bu nedenle, Başbakan Özal'ın gerçekleştirdiği basın toplantısına kadar dilekçe kamuoyunda duyulmamış, basında bu konuda hiçbir haber çıkmamıştır. Ancak 18 Mayıs'taki basın toplantısında Reuters Ajansı muhabiri Hugh Carnegy'nin sorusuna Özal'ın verdiği yanıt ile basında haber olabilmış; Özal'ın dilekçeden okuduğu bazı pasajlar ile kamuoyu dilekçenin içeriğinden haberdar olmuştur. Özal, “*Böyle bir dilekçenin verilebilmesi ve başbakanın bunun hakkında konuşabilmesi Türkiye’de demokrasinin olduğunun işaretidir*”³⁸⁷ sözleriyle dilekçenin verilebilmesi ve basında yer alabilmesini demokratik bir durum olarak nitelemiştir. Fakat aynı gün içerisinde Özal'ın da dilekçe hakkında konuşması yasaklanmış, yine aynı gün bu yasak da kaldırılmıştır.³⁸⁸ Bu durum, cuntanın toplumsal muhalefet konusundaki yasakçı anlayışının bir ifadesidir. Askeri yönetimin bu refleksi dilekçenin önemi bir kez daha ortaya koymaktadır.

³⁸⁵ Milliyet Gazetesi, “Dış Güçlüklerle Başa Çıkabiliriz”, 08.04.1984, s.6.

³⁸⁶ Milliyet Gazetesi, “Demokrasinin Gereği”, 19.03.1984, s.1.

³⁸⁷ Nesin, s.187.

³⁸⁸ Nesin, s.186-187.

Dilekçenin içeriğine bakıldığında³⁸⁹ çok kapsamlı bir biçimde 12 Eylül'ün rejiminin yarattığı adaletsizliklerin eleştirildiği görülmektedir. Dilekçede demokrasinin yeniden tesisi, insan hakları ihlalleri, hukuksuz yargılamalar, sivil siyasetin yeniden etkin kılınması, üniversitelere özerklik, siyasi af, eğitim sisteminin işlevsizliği, bilimsel üretimler üzerindeki sansürün kaldırılması gibi çok kapsamlı hak ihlallerine yer verilmiş; bu uygulamalardan dönülmesinin demokrasiye geçiş sürecindeki hayati önemi vurgulanmıştır.³⁹⁰

Dilekçede genel itibarıyla 12 Eylül rejiminin zora dayalı rıza üretme süreci içerisinde gerçekleştirdiği insan hakları ihlalleri ele alınmıştır. Entelektüeller özellikle 12 Eylül rejimi ile özdeşleştirilmiş olan işkencenin son bulması isteğini vurgulamışlardır. Demokrasinin tesisi ve sivil siyasetin yeniden canlandırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Toplumun sorunlarının çözümü olarak tüm yurttaş kesimlerinin siyasete katılımı yolunun açılması gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle, sivil toplumdaki kurumların yeniden etkin biçimde faaliyet göstermeleri istenmiştir. Ülkenin apolitikleştirilmesinin toplumsal sorunların çözümüne katkı sağlamadığı ileri sürülmüştür.³⁹¹ Aydınların bu talepleri toplumdaki herkesi kapsayan istemler olmuştur. Dilekçe girişimi bu niteliğiyle söylem olarak toplumunun farklı kesimlerinin birbirine eklemlediği bir süreci ifade eder. Aydınların iktidar ile halk arasındaki antagonistik ilişkileri derinleştirme amacı taşıdığı görülebilir. Dilekçe yoluyla toplum ve cunta arasındaki ilişkileri derinleştirmeye çalışmış, sistemin adaletsizliğine karşı toplum açıkça uyarılmıştır. Dilekçe iktidar ve toplum arasındaki ilişkileri bütünüyle ele almıştır. Dilekçe bu niteliğiyle karşı hegemonik bir nitelik kazanır. Zira gerek Gramsci gerekse Laclau ve Mouffe karşı hegemonyanın tesisi için muhalif kesime egemen hegemonyanın içerisindeki ilişkileri ortaya çıkarma rolü yüklemiştir. Aydınların dilekçe girişimi ile bu rolü üstlendikleri görülmektedir.

Dilekçede 12 Eylül rejiminin tektipleştirici niteliğine vurgu yapılmıştır. Başta siyaset olmak üzere eğitim, basın ve sanat alanında tektipleştirici uygulamaların

³⁸⁹ Dilekçenin tam metni için EK-3 bkz.

³⁹⁰ Nesin, Göksel, Gerger, s.28-31.

³⁹¹ Nesin, Göksel, Gerger, s.28-29.

sürdüğü, ancak demokrasinin çok seslilik üzere işleyen bir rejim olduğu dile getirilmiştir. Örneğin, eğitim alanında tek bir milli kültür biçimi oluşturulmaya çalışılmıştır. Basın ve sanat alanlarındaki üretim sansürlenerek kısıtlanmıştır. Dilekçede, bu gibi örneklerden yola çıkılarak yasakların ve toplumu homojenize eden uygulamaların anti- demokratik olduğu üzerinde durulmuştur.³⁹² Dilekçenin bu karşı çıkışı doğrudan inşa edilmeye çalışılan yeni hegemonyaya karşıdır. Askeri iktidarın kültürel ve toplumsal alanlarda Türk-İslam sentezine dayalı bir hegemonya inşası söz konusudur. Entelektüeller dilekçe üzerinden dini ve tektipleştirici eğitim karşısında laik ve çoğulcu bir eğitimi talep etmişlerdir. Bu bağlamda, girişimin aydınları Williams'ın kültür üreticisi entelektüel figürünü çağrıştırmaktadır.

Dilekçe sivil siyasetin önemine ilişkin talepler barındırmaktadır. Entelektüeller sivil toplum etkin biçimde kullanılmadan demokrasiye tam anlamıyla geçilemeyeceğini belirtmişlerdir. Cuntanın sivil toplumdaki kurumları lağvetmesinin demokrasiyi baltaladığı ileri sürülmüştür. Buna göre, sivil toplumun önüne engeller konulması toplumsal sorunların aşılamamasına neden olmaktadır. Aydınlar, halkın sorunlarının ve siyasal çıkmazların toplumsal müzakerelerle aşılabacağına vurgu yapmışlardır.³⁹³ Bu söylemler, rejimin yönetim şeklinin yeni bir hegemonya krizine neden olduğunu ortaya koymaktadır. Sivil toplumun etkisizleştirilmesi haksızlık ve adaletsizliklerin artmasına neden olmakta; toplumdaki çok sesliliğin önü tıkanmaktadır. Sivil toplumdaki kurumların varlığı hak ihlalleri ve anti-demokratik uygulamalara karşı caydırıcıdır. Buradan, tüm anti-demokratik uygulamaların sivil toplumun varlığıyla onarılabileceği sonucu çıkmakta; dilekçede de buna vurgu yapılmakta, çoğulcu demokrasi vurgusu güçlendirilmektedir. Ayrıca aydınlar dilekçe metninde, demokrasinin askeri vesayetin etkisinden kurtulamamasını ön plana çıkartmıştır. Aydınlar sivil siyasete geçiş esnasında demokrasi kurumları ve prensiplerine ters düşen eylemlerin gerçekleştiğini vurgulamıştır.³⁹⁴

³⁹² Nesin, Göksel, Gerger, s.29-30.

³⁹³ Nesin, Göksel, Gerger, s.29-30.

³⁹⁴ Nesin, Göksel, Gerger, s.101.

Dilekçenin ortaya çıktığı koşullar ve metnin içeriğindeki konu başlıkları ele alındıktan sonra, dilekçeye farklı kesimlerden gelen tepkiler değerlendirilebilir. Rejim ve destekçileri dilekçeye sert biçimde tepki göstermiştir. Özellikle Evren, dilekçe verildikten sonraki süreçte farklı konuşmalarında imzacı entelektüelleri hedef göstermiştir. Evren, 19 Mayıs günü kaleme aldığı yazısında, “*Büyük Atatürk’ün Samsun’a çıkış günü kutladığımız bayram zehir oldu. Geldiler, bir süredir faaliyetlerini yakından izliyorduk zaten, ayın 15’inde Köşkün kapısına bildirilerini bıraktılar*”³⁹⁵ ifadelerini kullanarak durumdan duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir. Hatta yine aynı yazısında “*Bunları onların yanına bırakmayacağız. Resmen kafa tutmak bu. Ne cesaret!*”³⁹⁶ diyerek entelektüelleri doğrudan hedef göstermektedir. Bu yazıların kaleme alınmasının üzerinden çok geçmeden halka açık ilk konuşmasında da tepkilerini sürdürmüştür. Evren, aydının kendini toplumdan üstün tutması ve toplum adına konuşma hakkını kendinde görmesinin doğru olmadığını söyleyerek dilekçeyi verenlerin gerçek aydın olmadıklarını iddia etmiştir.³⁹⁷

Evren’in imzacı aydınlara ilişkin en dikkat çekici açıklaması 28 Mayıs 1984’deki Manisa Mitingi’nde olmuştur. Evren bu konuşmasında açık bir biçimde imzacı entelektüelleri vatan hainliğiyle suçlamıştır.³⁹⁸ Konuşmasında, “*Aydın damgası kimsenin inhisarında değildir. Bu millete hükmetmek için aydınlık gerekmez. Bu millete hizmet gerekir. Son Padişah Vahdettin de aydınlı. O aydın değil miydi, cahil miydi? Ama memleketi düşmanlara teslim etti*”³⁹⁹ ifadelerini kullanmıştır. Evren entelektüellerin idam ve işkenceye ilişkin eleştirilerine sert bir biçimde karşı çıkmıştır. İşkenceciler hakkında hukuki işlemler yapıldığını, idam cezasının da birçok ülkede bulunduğunu söyleyerek kendini savunmuştur.⁴⁰⁰ Başbakan Özal da “*Aydın diyorlar, aydın mı değil mi onu münakaşa etmeyelim*”⁴⁰¹

³⁹⁵ Oran, s.176.

³⁹⁶ Oran, s.177.

³⁹⁷ Nesin, Göksel, Gerger, s.234-235.

³⁹⁸ Nesin, s.181.

³⁹⁹ Oran, s.179.

⁴⁰⁰ Oran, s.178.

⁴⁰¹ Nesin, Göksel, Gerger, s.237.

ifadesiyle imzacıları aydın olarak görmediğini ima etmiştir. Bunun yanı sıra konuşmada entelektüellere ilişkin “grup” yakıştırması yapmıştır.⁴⁰² Askerler tarafından kurulan MDP’nin Başkanı Turgut Sunalp ise gazetecilere verdiği röportajda dilekçeyi tasvip etmediğini söylemiştir. İmzacıları, aydın geçinen kişiler olarak tasvir etmiştir. Sunalp entelektüellerin doğrudan anayasaya karşı geldiklerini öne sürmüştür.⁴⁰³ Hegemonik açıdan, bu tepkiler olası bir toplumsal muhalefet ihtimaline karşı verilmiştir. Entelektüeller, iktidar ve toplum arasında üzeri örtülmeye çalışılan çelişkileri ortaya çıkarmışlardır. Bu durum, mevcut hegemonyayı sarsma gücünü dilekçenin niteliğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Evren ve Özal dışında dönemin YÖK Başkanı İhsan Doğramacı ise askeri hegemonyaya ve onun desteklediği hükümete desteğini açıkça ortaya koyarak dilekçe metnindeki YÖK kurumuna ve yüksek öğretim sistemine ilişkin eleştirileri kabul etmemiştir. Doğramacı, buna rağmen entelektüeller arasında yer alan akademisyenler hakkında idari yaptırım uygulanamayacağını söylemiştir. Fakat Doğramacı’nın bu ifadelerine rağmen dilekçeye imza atan akademisyenlerin yurt dışına atanmaları ve özlük haklarının engellenmesine karar verilmiştir. Bu yazı YÖK tarafından üniversitelere gönderilmiştir. Yazıda dilekçeye bildiri denilmiş ve henüz hakkında kesin karar olmayan akademisyenler suçlanmış, dilekçe kınanmıştır.⁴⁰⁴ Ayrıca Prof. Hüsnü Göksel, Prof. Bozkurt Gürel, Prof. Şerafettin Turan, Prof. İlhan Tekeli, Doç. Zafer Öner, Doç. Sargut Sölçün, Doç. Mehmet Haberal’ın aralarında bulunduğu sekiz üniversite hocasının önce maaşları kesilmiş, ardından haklarında kınama cezası verilmiştir.⁴⁰⁵ Buna ek olarak, dilekçe sunulduğu süreçte Sivas’ta toplantı halinde bulunan Üniversitelerarası Kurul üyeleri, ivediliklikle dilekçeyi kınayan bir bildiri yayınlamıştır.

⁴⁰² Nesin, Göksel, Gerger, s.237.

⁴⁰³ Milliyet Gazetesi, “Sunalp: Aydınlar Dilekçesini Onaylamıyorum”, 30.05.1984, s.6.

⁴⁰⁴ Nesin, Göksel, Gerger, s.235-236.

⁴⁰⁵ Milliyet Gazetesi, “YÖK Aydınlar Dilekçesini İmzalayanlara Kınama Cezası Verdi”, 17.09.1984, s.6.

Dilekçe iç basında sansür olmasından dolayı, dış basın tarafından daha çok haberleştirilmiştir. Avrupalı ve Amerikalı birçok sanatçı, siyasetçi ve bilim insanından oluşan 2000 kişi Aydınlar Dilekçesi'ni destekleyen bir bildiri yayımlamıştır. Bildiri dünya basınında önemli yer edinse de iç basında yer almamıştır. Bildiri, Türkiye'nin tarafı olduğu İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı biçimde hareket edildiğini ve bu uygulamalara son verilmesi gerektiğini içermektedir. Bildiri uluslararası yasalarda ve metinlerde de hak sayılan dilekçe hakkının meşruiyetine vurgu yapmıştır.⁴⁰⁶ Benzer şekilde 22 Temmuz 1984 günü Amerika'nın Ankara Büyükelçiliği tarafından düzenlenen toplantıda, ABD Dışişleri Bakanlığının insan hakları sorumlusu Elliot Abrams, *“Türkiye’yi dışarıdan gözlemleyenler, hükümetlerine dilekçe veren yurttaşlara soruşturma açılmasını, ülkedeki demokrasi anlayışına ters bir durum olarak yorumlamıştır”*⁴⁰⁷ ifadeleriyle aydınların soruşturulmasının yanlış olduğunu belirtmiştir.

Milliyet Gazetesinin 20 Ağustos 1984 tarihli haberinde, Yunanistan'da 1400 Yunan aydın tarafından imzalanan bir bildiriyle yargılamalara karşı çıkıldığı belirtilmiştir. Bildiri dilekçenin sunulmasının ardından haklarında dava açılan entelektüellere destek amacıyla yayınlanmıştır.⁴⁰⁸ Yine Milliyet Gazetesinde 17 Ağustos 1984 tarihli bir başka haberde, Fransız gazetesi Le Monde'da entelektüellerin yargılanmasına karşı farklı meslek gruplarından 350 kişinin imzaladığı bir ilan yayımlandığı duyurulmaktadır.⁴⁰⁹ Haberde İngiltere'nin önde gelen gazetelerinden The Times'ın da aydınların dilekçe sunmalarından dolayı yargılanmalarını ve baskı altına alınmalarını eleştirdiği aktarılmaktadır. Sonuç olarak bu haberlerde, demokratik ülkelerde dilekçe vermenin suç olmadığı vurgulanmıştır.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Nesin, s.190.

⁴⁰⁷ Nesin, s.189.

⁴⁰⁸ Milliyet Gazetesi, “Yunanistan’da Aydınlar Bildirisi Yayımlandı”, 20.08.1984, s.10.

⁴⁰⁹ Milliyet Gazetesi, “Aydınlar Davası İçin Le Monde’de İlan”, 17.08.1984, s.10.

⁴¹⁰ Milliyet Gazetesi, “Aydınlar Dilekçesi Dış Basında”, 18.08.1984, s.3.

İç basından ise dilekçeye destek niteliğinde yazılar kaleme alanlar olmuştur. Bu gazetecilerden biri olan Arcayürek, dilekçede ortaya konulan sorunların doğru olduğunu belirtmiştir. Demokrasiye ancak bu sorunların aşılmasıyla geçilebileceğinin altını çizmiştir. Dilekçenin sadece askeri yönetimin eleştirisi değil aynı zamanda bir özeleştirici de barındırdığını öne sürmüştür.⁴¹¹ Yalçın Küçük bir röportajında dilekçenin hazırlık aşamasında o dönem siyaseten yasaklı liderler Ecevit ve Demirel'in de dilekçeyle ilgili olarak bilgilendirildiğini söylemiştir. İki lider de dilekçe metninin talep ve şikâyetlerine destek vermiştir. Fakat bu doğrudan açık bir destek şeklinde olmamış; bu isimler metne imza atmamışlardır.⁴¹² Bunun yanı sıra Erdal İnönü, dilekçedeki demokrasi ve insan hakları taleplerine katıldığını ifade etmiştir. İnönü'nün bu açıklaması da sıkıyönetim tarafından yasaklanmıştır.⁴¹³ Dilekçe, toplumda kısmen de olsa bir fikrî ittifaka yol açmıştır. Bu ittifak elbette kendi içerisinde doğrudan bir tarihsel blok kuramamıştır. Ancak dilekçenin talep ve şikâyetleri bakımından farklı ideolojilere mensup liderler arasında konsensüs oluşturduğu görülmektedir.

Dilekçenin hazırlık aşaması, sunulma sürecinin ardından içeriden ve dışarıdan destek ve eleştirel bu kısma kadar ayrıntılı biçimde değerlendirildi. Bu süreç sonucunda Ankara 1 No'lu Sıkıyönetim Mahkemesi imzacı aydınlar hakkında soruşturma başlatmıştır. Sanıklar hazırlık soruşturmalarına çağırılmışlar, ifadeleri alınmış ve aralarından dilekçeyi imzalatma sürecinde en aktif olan 59 kişi seçilerek haklarında bir yargılama süreci başlatılmıştır. Nesin'in "*Kimse bize ne bir mükâfat verecek ne bir makam verecek*"⁴¹⁴ öngörüsü gerçekleşmiş ve entelektüeller hakkında dava açılmıştır. Bir sonraki başlıkta bu dava süreci ele alınacaktır.

C. Aydınlar Dilekçesi Davası

Aydınlar Dilekçesi sürecine müdahil olan aydınlar, 12 Eylül rejimin karşısına çıkabilen ilk örgütlü muhalefettir. Daha önce karşısında sistematik bir itiraz

⁴¹¹ Milliyet Gazetesi, "Aydınlar Dilekçesi", 20.05.1984, s.7.

⁴¹² https://www.youtube.com/watch?v=f6_7SUY67uc, Oradaydım Belgeseli, (16.10.2021).

⁴¹³ Nesin, Göksel, Gerger, s.234.

⁴¹⁴ Nokta Dergisi, "Halkımıza Borcumuz Çok", s.13.

görmeyen yönetici sınıf, bu muhalif hareket karşısında ivedilikle yaptırım uygulama refleksi göstermiş, hareketi doğmadan bastırmak istemiştir. Ankara 1 No’lu Sıkıyönetim Mahkemesi 2969 sayılı kanunun ihlali soruşturma başlatmıştır. Fakat bu kanunun içeriğinde, ihlaline ilişkin bir suç unsuru bulunamamıştır. Ardından dilekçenin bildiri olarak ele alınarak 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun ihlalinden gerekçesi ile soruşturma açılmıştır.⁴¹⁵

İlk olarak aydınlar toplu biçimde ifade vermeye çağırılmıştır. İstanbul, Ankara, İzmir ve Eskişehir gibi kentlerde toplu biçimde ifadeler alınmıştır. Bazı kişiler ifadeler esnasında imzalarının arkasında durmayarak türlü gerekçelerle imzalarından dönmüşlerdir. Yönetimin sert tavrı karşısında geri adım atmışlar ve halkın entelektüeli olmaya haiz olmadıklarını göstermişlerdir.⁴¹⁶ Bu bakımdan, imzasından dönen bu kişiler Chomsky’nin ifadesiyle, aydın “sorumluluğunu” üstelenememiş, aydın “vazifelerin” yerine getirmişlerdir.

Cumhuriyet Gazetesi’nin 28 Kasım 1984 tarihli baskısında, geri adım atan kişilerin ifadeleri verilmiştir. Aktör Fikret Hakan, “*Dilekçenin tamamını okumadan imzaladım*” ifadesi ile mahkemenin yaptırımlarından kurtulmaya çalışmıştır. Benzer şekilde oyuncu Öztürk Serengil ise, “*Ben anayasaya evet demiş, solcu olmayan bir kişiyim. Sosyal konut diye imzaladım*” diyerek kendini savunmuştur. Sami Hazinses ifadesinde, “*Kahvede kâğıt oynuyorduk, arkadaşlar çabuk oyna dedi, okumadan imzaladım*” demiş ve geri adım atmıştır.⁴¹⁷ Tercüman Gazetesi’nde çıkan 26 Mayıs 1984 tarihli haberde ses sanatçısı İbrahim Tatlıses, “*Ben toplu konut dilekçesi sandım*” ifadesinde bulunduğu aktarılmaktadır.⁴¹⁸ Bu sanatçılardan farklı olarak ünlü yönetmen Kartal Tibet “*Demokratik bir ülkede dilekçenin suç olacağını düşünmedim*”⁴¹⁹ ifadesinde ile yargılamanın traji-komik niteliğine vurgu yapmıştır. Bu kişiler karşılaştıkları baskı karşısında fikir değiştirmişler ve entelektüel olmanın

⁴¹⁵ Nesin, Göksel, Gerger, s.188.

⁴¹⁶ Nokta Dergisi, “Dilekçeden Soruşturmaya”, s.8.

⁴¹⁷ Cumhuriyet Gazetesi, “İmza Atan Tanıklar Konuştu”, 28.11.1984, s.1.

⁴¹⁸ <https://haber.sol.org.tr/haber/12-eylule-meydan-okuyanlarin-metni-aydinlar-dilekcesi-4367>, (12.10.2021).

⁴¹⁹ Milliyet Gazetesi, “Aydınlar Davasında Sanık-Tanık Kavgası”, 28.11.1984, s.1.

sorumluluğunu taşıyamamışlardır. Emre Kongar girişimin içerisinde kendini aydın sayanlar ve aydın sananların olduğunu, yargılama sürecinin de bu ayrımı netleştirdiğini ifade eder.⁴²⁰

Evren geri adım atan imzacıların ifadeleri doğrultusunda, dilekçeyi imzalamaları için kandırıldıklarını öne sürmüştür. Evren, bu durumun iddianameyi⁴²¹ hazırlayan savcı tarafından göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmiştir.⁴²² Evren'in bu söylemi, açıkça yargıya talimat niteliğindedir. Anayasa da dilekçe hakkının olması ve metnin suç teşkil edecek ifadeler barındırmaması savcılığı 2969 sayılı kanunun ihlalinden dava açabilmek için farklı gerekçeler bulmaya itmiştir. Sorgulamalar başta bu kanunun kapsamında yapılsa da dava iddianamesinde değişiklik yapılmıştır.⁴²³

Savcılık sonuç olarak dilekçeyi bildiri olarak değerlendirmiş, hazırlık soruşturmasından sonra açılan ana dava dilekçe-bildiri ikileminden yola çıkarak bir biçim tartışması üzerinden açılmıştır. Böylece 1402 sayılı kanunun 16/1 maddesinin ihlalinden iddianame hazırlanmıştır. İddianamede, dilekçenin kopyalarının birden çok şehre gönderilip, farklı kişilere verildiği; yani yayıldığı ileri sürülmüştür. Halka açık alanlarda elden ele yayıldığı iddiası ile dilekçenin bildiriye dönüştüğü iddiası iddianamede yer almıştır. Öte yandan, Nokta Dergisinin 14. Sayısında dilekçeye dönük yapılan haberde, yazının bir paragrafında “bildiri” ifadesinin yer alması da bir başka gerekçe olmuştur.⁴²⁴ Yürütülen soruşturmanın ardından ilk iddianamede 46 kişi, ikinci bir iddianameyle 10 kişi ve sonradan da 3 kişi olmak üzere, toplamda 59⁴²⁵ kişi hakkında 1402 sayılı sıkıyönetim kanunun ihlalinden dava açılmıştır.⁴²⁶

⁴²⁰ Emre Kongar, *Yaşamın Anlamı: Denemeler*, 14.bs, İstanbul 2012, s.11.

⁴²¹ İddianamenin tam metni için EK-4 bkz.

⁴²² Oran, s.186.

⁴²³ Nesin, s.176.

⁴²⁴ Nesin, Göksel, Gerger, s.61-62.

⁴²⁵ Aleyhlerinde dava açılan 59 entelektüelin listesi için EK-5 bkz.

⁴²⁶ Nesin, Göksel, Gerger, s.32.

Dilekçenin çok sayıda kopyalanıp farklı yerlerde belirsiz kişilerin eline geçtiği yönündeki iddia 1402 sayılı yasanın 16/1 maddesinin ihlali olarak görülmüştür. Savcılık dilekçenin bir mağduriyet yaşamamaları için belli bazı akademisyen, öğrenci ve devlet memuru gibi görevleri olan kişilere imzalatılmamasını da suç işleme şüphesiyle hareket edildiği şeklinde yorumlanmıştır. Askeri savcı bu yaklaşımı, gerçekleştirilen faaliyetin suç olabileceğinin sanıklar tarafından bilindiği şeklinde değerlendirilmektedir. Buradan hareketle, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığınca yayımlanan 3 No'lu bildirinin ihlal edildiği gerekçesiyle cezalandırılması istemiyle dava açılmıştır. Savcı iddianameyi hazırlarken dilekçeyi bildiri olarak ele alıp, siyasi içerikli bir bildiri metninin yayılmasını suç olarak değerlendirmiştir.⁴²⁷

Sanık sandalyesine oturtulan 59 aydının savunmalarına bakıldığında, dilekçeye dönük gerek içerik gerek bildiri-dilekçe şekli tartışması üzerinden güçlü savunmalar geliştirildiği görülmektedir. Nesin ifadesinde dilekçenin bildiri olarak değerlendirilmesini ve bildiri olduğuna dair sunulan kanıtları reddetmiştir. Nesin açık biçimde bir dilekçe kaleme aldıklarını öne sürmüştür. Buna göre, hazırlanış aşamasında dilekçe yazım yöntemleri izlenmiştir.⁴²⁸ Nesin bildiri iddialarına karşı benzer savunmayı mahkemede de yapmıştır. Nesin dilekçenin iddianameye bildiri olarak girmesinin kasıtlı olduğunu iddia etmiştir. Çünkü Evren ve Özal yapıkları konuşmalarda metni dilekçe olarak adlandırmışlardır. Nesin, soruşturmada dahi metnin dilekçe olarak geçtiğini söylemiştir. Dolayısıyla, dilekçenin bildiri niteliği kazandırılarak aydınların ceza almaları amaçlanmıştır.⁴²⁹ Benzer şekilde Küçük de savunmasında metnin bir dilekçe olduğunu savunmuştur. Çünkü dilekçe metni altına pul yapıştırılarak gerekli makamlara verilmiştir. Buna karşılık bildiri metnlerinde adres olmaz, metnin altına pul yapıştırılmaz, yetkili makamlara sunulmayıp kamuoyuna takdim edilirler.⁴³⁰

⁴²⁷ Nesin, Göksel, Gerger, s.61-62.

⁴²⁸ Nesin, Göksel, Gerger, s.65.

⁴²⁹ Nesin, s.175.

⁴³⁰ Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler 4 1830-1980*, 1. bs, İstanbul 1990, s.581.

Erbil Tuşalp ifadesinde dilekçe ve bildiri arasındaki farkları açık biçimde tekrar ortaya koymuştur. Tuşalp, dilekçenin bir bildiri olarak ele alınmasının maddi bir yanlışlık olarak nitelemiştir. Tuşalp, bildirilerin yayımlandığını söylemiştir. Örnek olarak, üç askeri müdahalenin duyurulmasındaki metinleri vermiştir. Ayrıca Tuşalp; bildirilerin altına pul yapıştırılmayacağını, notere tasdik ettirilmeyeceğini, devlet makamlarına sunulmayacağını ve belirli kişiler tarafından imzalanması için dağıtılamayacağını belirtmiştir.⁴³¹ Savunmaların buna benzer bir kısmı, dilekçe-bildiri tartışmasına netlik kazandırmaya dönük, biçim tartışması üzerinden yürütülen savunmalardır.

Uğur Mumcu ifadesinde, dilekçe hakkının Türk Ceza Kanunu'na göre suç olmadığını söylemiştir. Dilekçenin içerisinde de suç sayılabilecek ifadeler yoktur. Mumcu dilekçe hakkının toplu biçimde kullanılmasının da suç tekil etmeyeceğini belirtmiş ve ceza kanununa uygun yazılan hiçbir metnin cezalandırılmayacağını ileri sürmüştür. Mumcu, dilekçenin içerik anlamında dava konusu olmayacağından dolayı bildiri olarak ele alındığını ifade etmiş ve dilekçenin yayımlanmayacağını ancak bildirinin yayımlanabileceğini belirtmiştir. Bu niteliğiyle dilekçenin bildiri olarak ele alınması maddi bir hataya neden olmuştur.⁴³² Eski Orgeneral Muhsin Batur, ifadesinde demokratik ülkelerde hatalı uygulamalara karşı fayda sağlayacak görüşlerin dile getirilebileceğini belirtmiştir. Bu nedenle, dilekçeye imza attığını söylemiştir.⁴³³

Küçük, mahkemedeki savunmasında dilekçenin dağıtılmadığını belirtmiştir. Dilekçe sadece imzacılara ulaştırılıp imzalandıktan sonra geri gönderilmiştir. Dolayısıyla dilekçeler muhataplarına gönderildiğinden çoğaltılıp herkese dağıtıldığı söylenemez. Ayrıca Küçük, dilekçenin herkese açık alanlarda sergilenip imzalandığına da karşı çıkmıştır. İddianamede dilekçenin Ankara Barosu, Azmi'nin Kahvesi ve Papirus adındaki sanatçı ve yazarların gittiği yerlere gönderildiğini söylemiştir. Küçük'e göre bu mekanlar herkese açık yerler olarak nitelendirilemez.

⁴³¹ Nesin, Göksel, Gerger, s.101.

⁴³² Nesin, Göksel, Gerger, s.93-95.

⁴³³ Milliyet Gazetesi, "Dilekçeciler Davasına Devam Edildi", 11.04.1985, s.6.

Küçük, dilekçenin sadece bir lokantada belli kişilerin göreceği şekilde imzalandığını belirtmiştir. İmzalanan mekânın lokanta olmasının da herkese açık alanda sergilendiği anlamına gelmediğini ileri sürmüştür.⁴³⁴ Küçük, içerik yönünde geliştirdiği savunmasında ise 12 Eylül öncesindeki buhranın devam ettiğini belirtmiştir. Darbe sonrasında bastırılan politik şiddet tek başına bu buhranı ortadan kaldırmamıştır. Askeri yönetim şiddeti bastırmakla kalmayıp, ifade özgürlüğünü de bastırmıştır. Bu durum halkın sorunlarını duyuramamasına neden olmuştur. Dilekçe tamamen bu amaç doğrultusunda halkın sesini duyurmak için yazılmıştır. Dilekçe içeriği de bu bunalımdan çıkmak için izlenmesi gereken yöntemleri barındırmaktadır.⁴³⁵

Savunmaların belli bir kısmı dilekçenin içerik bakımından suç oluşturmadığı üzerine odaklanmaktadır. Örneğin İlhan Tekeli mahkemedeki savunmasında, dilekçe metninin herhangi bir suç unsuru barındırmadığını belirtmiştir. Dilekçenin hazırlanış aşamasında hukukçulara danışıldığını söylemiştir. Osmanlı'ya kadar uzanan anayasal tarihimiz boyunca dilekçe vermek suç olarak görülmemiştir. Tekeli bu nedenle, yurtta yaşanan problemlere ilişkin dilekçe yazılmasının suç olmayacağını ileri sürmüştür. Dilekçe metninin sunulduktan sonra yayımlanmasının ve bu yayımlanmanın da dilekçeye bildiri niteliğini kazandırmasının mantıksal bir hata olduğunu vurgulamıştır. Öte yandan Tekeli, metnin dilekçe esaslarına göre yazıldığını bundan dolayı verilen makamların yazılı olduğunu beyan etmiştir. Tekeli'nin savunmasında da görüldüğü üzere, dilekçenin bildiri olarak ele alınması hukuki açıdan geçersizdir. Tekeli, dilekçe hakkının sivil siyaset için önemli olduğunu belirtmiştir. Ona göre, toplumsal rahatsızlıkların ifade edilmesine katkı sağlar. Dilekçe sayesinde halk siyasete katılım gerçekleştirebilme fırsatı yakalar. Tekeli dilekçenin sivil siyaseti geliştireceğini ifade etmiştir.⁴³⁶

Bahri Savcı savunmasında, dilekçenin içeriğine ilişkin önemli saptamalar yapmıştır. Dilekçenin bir protestodan ziyade hukuksuzlukları ve anti-demokratik

⁴³⁴ Nesin, Göksel, Gerger, s.253-254.

⁴³⁵ Nesin, Göksel, Gerger, s.273.

⁴³⁶ Nesin, Göksel, Gerger, s.82-87.

uygulamaları belirgin kılmak için verildiğini belirtmiştir. Bu sorunların muhatabı olarak ise Cumhurbaşkanlığı ve TBMM görülmüş, dilekçe bu makamlara verilmiştir. Dilekçenin içeriği tamamen toplumsal sorunları en tarafsız biçimde aktarılacak şekilde oluşturulmuştur. Üslup olarak bilimsel ve nötr dille doğrudan sorunlar işaret edilmiştir.⁴³⁷

Sanıklar mahkemedeki savunmalarında anti-demokratik uygulamaları ve hak ihlallerini iki boyutta ele alınmıştır. Mustafa Ekmekçi, ülkenin içerisinde bulunduğu buhrandan realist yöntemler kullanılarak çıkacağına inandıklarını söylemiştir. Dilekçenin esas amaçlarının demokrasi kurumlarının akılcı ilkeler çerçevesinde işletilmesi ve insan hakları alanında adaletsizliklerin giderilmesidir. Ekmekçi, sivil toplumun yeniden etkin bir alan haline getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴³⁸ Halit Çelenk ise mahkemedeki savunmasında, kolluk kuvvetlerinin bu uygulamaları yapabilecek haklar verildiği, bu hakların insan hakları ihlallerine neden olduğunu öne sürmüştür. Bu haklar nedeniyle, sorgulamalarda işkencenin sistematik bir hal aldığını söylemiştir. Çelenk, devletin insan hakların koruyucusu işlevini yitirdiğini belirtmiştir. Bu açıdan 82 Anayasası'nın 61 Anayasası'na göre daha kısıtlayıcı olduğunu ileri sürmüştür.⁴³⁹ Ekmekçi sivil toplumun varlığını ve demokrasi ilkelerinin akılcı biçimde işletilmesini savunmuştur. Çelenk ise insan hakları ihlallerinin arkasındaki yasal meşruiyete vurgu yapmıştır. Yasaların bireyi devlet karşısında savunmasız kıldığını ileri sürmüştür. Çelenk'e göre devlet öncelikli görevi olan temel insan haklarını korumak yerine, hak ihlalleri gerçekleştirerek kendi otoritesini korumaya çalışmıştır.

Emin Değer, askeri yönetimin müdahale öncesindeki sistemi eleştirdiğini ancak bu yönetimin eskisinden daha problemli bir sistem oluşturduğunu belirtmiştir. Değer evrensel teamüllerde çerçevesi çizilmiş olan demokrasinin subjektif görüşlerle değiştirildiğini söylemiştir. Dilekçe, Türkiye'nin demokratik, insan haklarına saygılı bir devlet esasına geri dönmesi talebini öne çıkarmaktadır. Sivil toplumun

⁴³⁷ Nesin, Göksel, Gerger, s.288-289.

⁴³⁸ Nesin, Göksel, Gerger, s.327.

⁴³⁹ Nesin, Göksel, Gerger, s.338-339.

etkisizleştirilmesi halkın hak ihlalleri karşısında tepki gösterme hakkının elinden alınmasına neden olmuştur. Değer, demokrasinin sübjektif görüşler çerçevesinde şekillendirilmesinin insanca yaşama ters düşen uygulamaları yarattığını belirtmektedir.⁴⁴⁰

Sonuç olarak gerek içerik gerek biçim yönünden iddianamedeki savları çürütmeye yönelik bu kuvvetli savunmalar sonucunda, Ankara 1 No’lu Askeri Mahkemesinde 7 Şubat 1986’da görülen davadaki tüm sanıklar beraat etmiştir. Dava yaklaşık iki kadar sürmüştür.⁴⁴¹ Karar davasında⁴⁴² dilekçenin kopyalanışında, başka şehirlere gönderilmesinde suç unsuru görülmediği açıklanmıştır. Dilekçenin imzalatılması için kopyalandığı, bu işlemin bildiri olarak değerlendirilemeyeceği belirtilmiştir. Dilekçe metninde suç sayılabilecek herhangi ifadeye rastlanılmadığı için 1402 sayılı kanunun ihlalinin gerçekleşmediği sonucuna varılmış ve tüm sanıklar aklanmıştır.⁴⁴³ İnönü, aydınların aklanmasını ülke demokrasisi ve insan hakları açısından bir kazanım olarak değerlendirilmektedir.⁴⁴⁴ 1986 yılında Aydınlar Dilekçesi Davası adıyla tüm bu süreci anlatan bir kitap basılmıştır. Basılan bu kitap, tıpkı dilekçe gibi Cumhurbaşkanlığına ve TBMM’ye gönderilmiştir.

Dilekçe, 12 Eylül rejiminin baskıcı yönetimi karşısında kitlesel bir direnişe dönüşmemiştir. Nesin’e göre bu durumun nedeni entelektüellerin örgütsüzlüğü olmuştur. Örgütsüzlük dilekçenin toplumun tamamına duyurulamamasına neden olmuştur. Bu nedenle toplumsal muhalefetin etkisi daha sınırlı kalmıştır. Örgütsüzlük kitleler üzerinde etkin bir hegemonya inşasının gerçekleşmesine neden olmuştur.⁴⁴⁵ Fakat bu aydın hareketi Türkiye siyasi tarihine anti-demokratik yönetime karşı entelektüel bir itiraz olarak geçmiştir.

⁴⁴⁰ Nesin, Göksel, Gerger, s.436-437.

⁴⁴¹ Milliyet Gazetesi, “Aydınlar Davası’nda Tüm Sanıklara Beraat”, 08.02.1986, s.11.

⁴⁴² Aydınlar Dilekçesi Davası karar metni için EK-8 bkz.

⁴⁴³ Nesin, Göksel, Gerger, s.487-488.

⁴⁴⁴ Milliyet Gazetesi, “İnönü, Dilekçe Davası’nın Sonucundan Memnun”, 08.02.1986, s.11.

⁴⁴⁵ Nesin, Göksel, Gerger, s.15.

SONUÇ

12 Eylül Askeri Müdahalesi Gramsciye tabirle söylenecek olursa devlet iktidarının politik toplum üzerinden elde edildiği bir siyasal olay niteliğindedir. Ordu 1970'lerin ikinci yarısından sonra önlenemez biçimde artan şiddeti ve siyasal istikrarsızlığı darbeye aşmaya çalışmış; devlet bir baskı aygıtı olarak işlev kazanmıştır. 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e kadar geçen süreçte farklı siyasi partiler sivil toplumu etkin bir biçimde kullanmıştır. Bunda 61 Anayasası'nın temel hak ve özgürlüklere tanıdığı geniş alanın etkisi vardır. Darbe yurttaşların hak ve özgürlüklerine son vermiş hatta ellerinden almıştır. Bu noktada, 12 Eylül rejimi darbenin demokrasinin tesisi ve ülke halkının feraseti için yapıldığı yönündeki söylemle muşruluk kazanmaya çalışmıştır. Darbenin bu söylemsel ifadelerle meşru gösterilmesi ve toplumun bu hegemonyanın etkisi altına girmesi beklenmiştir. Toplumun çoğunluğunda oluşan darbenin haklılığı düşüncesi, Mouffe ve Laclau'nun bakış açısıyla tikel çıkarların evrensel çıkarlara eklemelenmesini sonucudur.

Darbe sonrasında gerçekleştirilen hegemonya inşası süreci, beraberinde birçok anti-demokratik uygulama ve insan hakları ihlali getirmiştir. Ordu üç yıl boyunca iktidardaki tek söz sahibi kesim olmuştur. 12 Eylül hegemonyası doğrudan askeri hegemonyanın önderliğinde tesis edilmeye çalışılmıştır. Darbe sonrasında gerçekleştirilen tüm uygulamalar demokrasi askıya alınarak hayata geçirilmiştir. MGK kendi tarihsel bloğunu oluşturmak amacıyla ilk olarak yeni bir hükümet kurdurmuştur. Bu hükümet özellikle sermaye sınıfıyla yaptığı ittifakla, MGK'nın tasarrufunda tarihsel bloğu oluşturmuştur. Sonrasında gerçekleştirilen tüm uygulamalar bir öncekini yıkmaya yönelik olmuştur. MGK kolluk kuvvetleri ve hukuk üzerinden yeni hegemonyayı meşru bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Özellikle yasal sistemde yapılan köklü değişikliklerle yeni hegemonya devlet kurumları ve gündelik hayat üzerinde tesis edilmiştir. Bu hukuksal değişiklik 1982 Anayasası'yla gerçekleştirilmiştir. MGK hegemonik faaliyetlerini 82 Anayasası'yla önceden meşrulaştırmış, ardından bu meşru yetkileriyle hegemonya kurmaya çalışmıştır.

Şiddetle bastırılan sol kesim sonrasında hukuki dayanaklarla iyice pasifize edilmiştir. Anayasanın kabulünden sonra kültürel ve ideolojik bir hegemonya inşası sürecine girilmiştir. Bu süreçte Aydınlar Ocağı üyesi entelektüeller Türk-İslam sentezine dayalı ideolojik ve kültürel hegemonya inşası gerçekleştirmişlerdir. Bu entelektüeller darbe ideolojisini kitlelere yaymaya çalışmışlardır. Bu açıdan, yönetici sınıfın organik entelektüelleri olarak vazifelenmişlerdir. 12 Eylül ideolojisi İslamcı Türk milliyetçiliği ve Atatürkçülük üzerine kurulmuştur. Bu ideoloji ilk başlarda toplumda bir rıza oluşturmuştur. Ayrıca MGK'nın darbeyi meşrulaştırmak için kardeş kavgasına son vermek ve politik temelli şiddeti sonlandırmak için müdahalenin yapıldığı söylemi kullanmıştır. Ordunun bu söylemi hegemonik bir eklemleme niteliğindedir. Bu söylemin pratiğe de dönüşmesi ve şiddetin son bulması toplum üzerinde geçici bir rıza tesis etmiştir. Fakat ilerleyen dönemde muhalif kesim DBA'larınca pasifize edilerek sindirilmiştir. Bu olaylar muhalifler başta olmak üzere toplumun belli kesimleri üzerinde ordunun elde ettiği rızayı yitirmesine neden olmuştur.

Müdahalenin ardından inşa edilen yeni hegemonya Türk-İslam sentezi ve Kemalist değerler üzerinden tesis edilmeye çalışılmıştır. Bu durum doğrudan Laclau ve Mouffe'nin farklı ideolojilerin birbirine eklemlenmesiyle ilişkilidir. Düşünürler hegemonyanın birbiriyle çelişen ideolojilerin birleştirilmesi sonucunda kurulabileceğini öne sürerler. Bu bağlamda, dindarlık ve laiklik gibi iki zıt ideolojinin birbirine eklemlendiği görülmektedir. Ordu bu zıt ideolojiler arasındaki çelişkileri gidermeye çalışmıştır. Ancak MGK'nın eğitim alanındaki dindarlaştırma politikalarını, üniversitelerde başörtü yasağı getirmesi izlemiştir. Bu durum teorik ve pratik bir çelişkiye neden olmuştur. Bu nedenle, toplumun geneline hâkim olan bir konsensüs oluşturulamamıştır.

Ordu “yasal olan meşrudur, meşru olan ise toplumda rıza üretir” parolasıyla hareket etmiştir. Fakat demokrasinin lağvedildiği bir dönemde, devlet kurumlarının toplumda rıza üretme çabası yeni hak ihlallerine neden olmuştur. YÖK, MEB, DPT gibi kurumların kültürel ve ideolojik doğrultuda örgütledikleri hegemonik faaliyetler hak ihlallerine neden olmuştur. Bu nedenle, 12 Eylül hegemonyası hiçbir zaman

toplumun çoğunluğunun rızasını kazanamamıştır. Bu hegemonya politik toplumdaki kurumlar üzerinden inşa edilmiştir. Askeri yönetim kolluk kuvvetlerini kullanarak iktidarı ele geçirmiş, hukuku kullanarak hegemonyasını devlet kurumları aracılığıyla yaymaya çalışmıştır. Fakat sivil toplumun etkisizleştirilmesi hegemonyanın kurulmamasına neden olmuştur. Askeri yönetim yerini sivil siyasete bırakmış olsa da pratikte kendi uygulamalarını devam ettirmiştir. Bu durum sivil siyasete geçilmiş olmasına rağmen askeri vesayetin gölgesinde kalınmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla, 12 Eylül hegemonyası doğrudan politik toplum aracılığıyla zor üzerinden inşa edilmiştir. Bu nedenle, kitleler üzerinde pasif rıza üretebilmiştir. ANAP'ın iktidar olmasının ardından ideolojik ve kültürel değerler üzerinden rızaya dayalı hegemonya inşa gerçekleştirilmiştir. Böylece toplumsal konsensüsün üretilmesi amaçlanmıştır. Bu hegemonya inşa sürecinde de Aydınlar Ocağı etkin bir rol oynamıştır.

Darbenin ardından gerçekleştirilen anti-demokratik uygulamalar ve insan hakları ihlalleri sivil siyasete geçilince de devam etmiştir. Laclau ve Mouffe karşı hegemonya mücadelesinde iktidarla toplum arasındaki çelişkilerin derinleştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Müdahalenin ardından toplum ve iktidar arasındaki en önemli çelişkide hak ihlalleri olmuştur. Bu ihlallerin devam ettiği, sivil siyasete geçilmesine rağmen sivil siyasete geçilemediği bir süreçte, karşı hegemonik bir sızıntı olan Aydınlar Dilekçesi girişimi doğmuştur. Dolayısıyla dilekçe iktidar ve toplum arasındaki en önemli çelişkinin içerisinden ortaya çıkmıştır. Aydınlar Dilekçesi perspektifinden bakacak olursak; entelektüellerin toplumdaki tüm kesimlerin askeri ve siyasal baskı altında olması karşısında durduğu görülmektedir. Dilekçe bu karşı duruş üzerinden kaleme alınmıştır. Dolayısıyla, dilekçeye imza atan entelektüeller işlevlerini egemen sınıfın aleyhine kullanmışlardır.

Aydınlar dilekçeyle 12 Eylül hegemonyasının yaşadığı organik krizi ortaya çıkartmışlardır. Zira 12 Eylül hegemonyasının en önemli krizi bir türlü baskıya dayalı niteliğinden kurtulamamasıdır. Şiddeti bastırmak için zora başvuran rejim söylem ve pratik açısından derin bir çelişki içerisine girmiştir. Bu kriz sivil siyasete geçişle daha da derinleşmiştir. Açıklayıcı bir şekilde ifade etmek gerekirse; askeri

yönetim anayasa referandumu ile toplumdan destek almıştır. Böylece hegemonya krizi patlak vermemiş, toplumsal konsensüs oluşturulmuştur. Ancak ilerleyen süreçte toplumda askeri yönetim yerine sivil yönetim talebi oluşmaya başlamıştır. Sivil siyasete geçişteki aksaklıklar ve askeri vesayetin varlığı nedeniyle bu dönüşüm gerçekleşmemiştir. Bu durum 12 Eylül hegemonyasında organik krizi neden olmuştur. Aydınlar dilekçeyi kullanarak egemen tarihsel blokta çatlaklar oluşturmuşlardır. Nitekim Özal hükümeti ve askeri yönetim arasındaki sivil siyaset ayrışması 80'li yılların ikinci yarısında giderek derinleşmiştir.

Dilekçe içerik olarak ideolojik ve kültürel alanlarda egemen hegemonyanın karşıtıdır. Ancak entelektüeller doğrudan Gramsci'nin geliştirdiği karşı hegemonik mücadele yöntemi olan, mevzi savaşına girişmemişlerdir. Dilekçe entelektüellerin farklı kimlikleri birbirine eklememesiyle karşı hegemonik bir nitelik kazanmıştır. Ayrıca iktidarın toplumla arasında tesis ettiği rızayı da etkisizleştirme amacının da olduğu söylenebilir.

Gramsci hegemonya inşasında sınıfsal öndelik rolünün entelektüellere yükler. Ona göre hegemonyanın sürekliliği düşünsel ve ahlaki değerler üzerinden inşa edilirse sağlanabilir. Burada entelektüele düşen ise bu değerlerin üretimini gerçekleştirmektir, dilekçe de bunun sonucudur. Bu toplumsal muhalefetin örgütlenebilmesi, o döneme kadar gerçekleşen en önemli kolektif itiraz olarak sistemin hegemonik yayılımı sürecinde kitleleri uyarmaya dönük gerçekleşmiştir. Dilekçe bu karşı duruş üzerinden kaleme alınmıştır. Dolayısıyla, dilekçeye imza atan entelektüeller işlevlerini egemen sınıfın aleyhine kullanmışlardır.

Entelektüeller MGK'nın bu çelişik uygulamalarını dilekçeyle ortaya çıkartmışlardır. Sonuç olarak, ordu çelişik ideolojileri birbirine eklemleyerek toplumsal konsensüs ve bu çelişkiler üzerinden ortaya çıkabilecek politik çatışmaları engellemeyi amaçlamıştır. Entelektüeller ise bu çelişkileri ortaya çıkartarak karşı hegemonik bir rol üstlenmiştir. Dilekçeye imza atan aydınlar toplumsal rızayı yine toplumsal talepler üzerinden tesis etmeye çalışmışlardır. Dilekçedeki taleplerin kapsayıcılığıyla bütünleşik, tutarlı ve ardışık bir ortak duyunun oluşturulması hedeflenmiştir. Aydınların bu karşı koyuşu 12 Eylül hegemonyasının inşa etmeye

çalıştığı itaatkâr ve tabii yurttaş modelini yıkmaya çalışmıştır. Böylece muhalif sınıf üzerindeki hegemonik baskının kırılması amaçlanmıştır.

Marks'a göre sivil toplum egemenlik mücadelelerindeki belirleyici alandır. Gramsci'de buradan hareket ederek sivil toplumu iktidar mücadelelerinin yegâne alanı haline getirmiştir. Sivil toplum hegemonyanın kurulup, geliştirildiği ve topluma yayıldığı bir alan olmuştur. Sivil toplum rıza temelli iktidarlığın tesis edilmesini sağlayan bir köprü konumundadır. Dilekçeye imza atan ve imzalarının arkasında duran aydınlar, tamamen etkisizleştirilmiş sivil toplumun tekrardan etkinleştirilmesini savunmuştur. Bu durum aydınların doğrudan sivil toplum üzerinden egemen olmayı istemeleri olarak yorumlanmamalıdır. Zira aydınlar sivil toplumun etkinleştirilmesindeki amaçları bir sınıfın hegemonya inşası amacını taşımamaktadır. Aydınlar sivil toplumla beraber anti-demokratik uygulamalar ve hak ihlallerin azaltılabileceğini savunmaktadırlar. Kuramsal bağlamda, sivil toplumun etkin biçimde kullanılması mevcut hegemonyanın aşılmasına imkân tanımaktadır. Dilekçe içerik olarak toplumun tamamını kapsamaktadır. Entelektüeller dilekçeyle kamuoyu oluşturarak egemen hegemonyayı pasifize etmeyi amaçlamışlardır. Bu açıdan, örgütsüzlük tüm kesimlerin taleplerinin sözcüsü olmalarını kolaylaştırırken, belli bir sınıfın organik entelektüeli olmalarını ve karşı hegemonyayı tesis edecek bütüncül bir savaşım vermelerini engellemiştir. Nitekim dilekçe girişiminin öncüsü Aziz Nesin, geçmişe dönük anlatılarında o dönem halka kendilerini yeteri kadar anlatamadıklarını, bilgilendirme toplantıları ile kamuoyunu yeterli seviyede oluşturamadıklarını belirterek, bu eksikliğin en önemli nedeninin örgütsüzlük olduğunu ifade etmiştir. Bir sivil toplum örgütü şeklinde organize olamayan aydınlar, sadece olayın medyatize olduğu süreçte basında yer alabilmiş, daha sonra asıl etkilerini ise yargılama sürecinde elde ettikleri destekle yakalayabilmişlerdir.

Marksizm 20. yüzyılın ikinci yarısında dünya üzerinde güç kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde Rusya'daki devrim kitlelerin beklentilerini karşılayamamıştır. Laclau ve Mouffe bu kalıpları kırmak amacıyla bir yapı sökümüne gitmişlerdir. 1968 yılında öğrenci protestolarıyla başlayan süreç Marksizmin sorgulanmasına neden olmuştur. Laclau ve Mouffe işçi sınıfının toplumsal değişimin

önderi olma niteliğini kaybettiğini belirtmişlerdir. Düşünürler bu duruma çağdaş bir yorum getirerek, değişimi farklı kimlikler taşıyan öznelerin gerçekleştirebileceğini öne sürmüşlerdir. Fakat bu iddia kuramcılarının doğrudan sınıfların varlığını reddettikleri söylemez. Karşı hegemonya sadece bir sınıfın önderliği yerine kolektif bir birliktelikle de oluşturulabilir. Bu bağlamda, Aydınlar Dilekçesi'nin temelinde de bu kolektif bilinç yatmaktadır. Dönem itibarıyla pasifize edilmiş olan işçi sınıfının üstlenmesi gereken önderliği aydınlar üstlenmiştir. Dilekçe bir sınıf yerine kolektif anlamda tüm toplumu kapsayan talep ve şikâyetlerden oluşmuştur. Dilekçenin kendisi de kolektif biçimde hazırlanmıştır. Entelektüeller, düşünürlerin toplumsal çelişkileri ortaya çıkarma misyonu yüklediği kolektif bütünlüğü oluşturmuşlardır. Bu kolektif bütünlük ve dilekçe sol entelijansiyanın ürünü olmuştur. Aydınlar Dilekçesi girişimini örgütleyen aydınların hareketi Gramsciye bir perspektifle 12 Eylül rejimine karşı yapısal hegemonik bir üstünlük kuramamış olsa da Laclau ve Mouffe'un yaklaşımıyla toplumsal muhalefetin en önemli özneleri olarak önemli bir karşı hegemonik sızıntı yaratmıştır. Dilekçe sunulur sunulmaz başlayan ve gerek eleştirmek amacıyla gerekse destek olmak amacıyla söylemlerin birbirine eklemlendiği ve kamuoyunun ana gündemini dilekçenin oluşturduğu tarihsel süreç bu sızıntının etkilerini ortaya koymaktadır. Özellikle yargılama sürecinde modern hukukla bağdaşmayan uygulamalara başvurulması, hazırlık soruşturmasında söz konusu olan maddeye dayalı suç unsuru oluşmadığından dava düşmesi gerekirken başka bir madde üzerinden dava açılması bu girişimin mevcut askeri hegemonyanın gücünü kırma noktasında önemli bir etki doğurduğunu göstermektedir.

Lenin'in aydına hakikatin savunmak ve toplumsal adaletsizlikleri ortaya çıkartmak gibi önemli bir işlev yüklemiştir. Aydınlar Dilekçesi bu işlevi üstlenmiş olan 1383 aydın tarafından oluşturulmuştur. Lenin'in aydına yüklediği bu misyon, Dreyfus Davasıyla ortaya çıkan modern entelektüelin esas rolüdür. İmzacı aydınlarda bu misyonla hareket etmişlerdir. Lenin entelektüele bilincin yaratıcısı ve taşıyıcısı işlevini de yüklemiştir. Bu tanımlamadan hareketle, Aydınlar Dilekçesi'nde imzası olan ve imzasının arkasında duran entelektüeller topluma muhalefet edebilme bilinci aşılama amacı gütmüşlerdir. Bu bilinç sayesinde iktidar ve halk arasındaki çelişki derinleştirilmeye çalışılmıştır. İmzacı entelektüeller de direnişin yaratıcıları ve

taşıyıcıları olmaya çalışmıştır. Yine Leninci bakışla, dilekçenin toplumun tamamının evrensel çıkarları doğrultusunda hazırlandığı sonucuna ulaşılabilir.

Lenin'in işçi sınıfının kendiliğinden devrimci bilinci kazanamayacağı önermesinden hareketle; toplumun genelinin de muhalefet edebilme bilincini kendiliğinden kazanamayacağı sonucuna varılabilir. Darbenin ardından geçen dört yıllık süre zarfında herhangi bir muhalefet olmaması da bu savı destekler niteliktedir. Dolayısıyla, aydınlar dilekçe aracılığıyla haksızlıklar karşısında muhalefet edebilme bilinci aktarmışlardır. Dilekçe vasıtasıyla kitlelere toplumsal muhalefet bilincinin entegre edilmeye çalışılmıştır. Bu entegrasyon bir siyasal parti tarafından yayılmadığı için toplumsal muhalefete dönüşmemiştir.

Gramsci entelektüel toplumun içinde olacak biçimde tasvir eder. Çünkü ona göre toplumda herkes entelektüel olabilir ancak herkes entelektüel işlevini yerine getiremez. Kuramcı bir kişinin örgütleme, yönlendirme ve eğitme gibi işlevleri gerçekleştirdiği ölçüde entelektüel niteliğe kavuşacağını öne sürer. Entelektüeller bu işlevleri iktidar lehine veya aleyhine kullanırlar. Aydınlar Dilekçesi örneğinde, aydınların kitleleri yönlendirme işlevini kullandıkları açıktır.

Dilekçeye imza atan aydınlar doğrudan bir sınıfla organik bağlantı içerisinde olamasa da sol entelejansiyayı oluşturmuşlardır. Ve dilekçeyle sol entelijansiyanın dünya görüşünü oluşturmuşlardır. Demokrasi, adalet ve insan hakları alanlarında öne sürülen talepler de bu çerçevede şekillenmiştir. Gramsci'nin hegemonyaya kültürel bir boyut kazandırdığı için aydınlarında bu alandaki işleviyle değerlendirmiştir. Aydınlar eğitim, sanat ve bilim alanında sadece Türk-İslam sentezine dayalı kültürel hegemonya karşı çıkmışlardır. Bu alanlarda laik, çoğulcu ve eşitlikçi taleplerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda, aydınlar dilekçe girişiyle kültürel anlamda karşı hegemonik bir işlev üstlenmişlerdir.

Althusser'e göre entelektüelin kendisine yabancılaşması, ezilen sınıfları anlamasını sağlayacaktır. Darbe sonrası geçen süreçte sol entelijansiya üzerindeki baskı entelektüellerin mesleklerine yabancılaşmasına neden olmuştur. Bir yandan yurttaş olduğu için bir yandan da entelektüel olduğu için bu etkiyi daha fazla hissetmişlerdir. Böylece Althusser'in entelektüel ve halk arasında yakın ilişki olmalı

savı örnek üzerinde açıklayıcı olmaktadır. Bu durum, entelektüelleri toplumun evrensel çıkarlarına hizmet etmeye itmiştir. Althusser'e göre ancak bu yakınlık kurulup, entelektüeller halkın çıkarlarını bilirse hegemonya inşası gerçekleşebilir. Dilekçe de bu şartlar sağlanınca ortaya çıkmıştır. Entelektüeller örgütlü bir yapıda olmadığı için bu çelişkileri derinleştirememişlerdir. Dolayısıyla, mevcut hegemonyayı parçalayamamışlardır. Bu nedenle, Aydınlar Dilekçesi karşı hegemonik bir girişim olarak kalmış; ancak siyasal hayat açısından önemli etki doğurmuş bir karşı hegemonik sızıntı olmuştur.

Williams aydınların kültür üreticileri olarak ele almıştır. Düşünce göre, aydınlar kültür üretimini tahakküm ilişkileri çevresinde gerçekleştirir. Dolayısıyla, aydın kültürel üretimle hegemonik faaliyete katılır. Bu bağlamda, askeri yönetim müdahalenin ardından tesis etmek istediği sağ hegemonyaya uygun bir kültürel üretim gerçekleştirmiştir. Bu kültürel üretim Aydınlar Ocağı aracılığıyla yapılmıştır. Türk-İslam sentezi çerçevesinde milliyetçilik ve İslami değerler ile rıza üretilmeye çalışılmıştır. Ordu bunun yanına toplumsal konsensüsü sağlayabilmek için Kemalizmi eklemlenmiştir. Kültürel hegemonya hukuksal değişikliklerle devlet kurumlarının resmi kültür politikası haline getirilmiştir. Aydınlar Ocağı üyeleri askeri yönetimin tikel çıkarlarını kültürel üretim aracılığıyla topluma entegre etmiştir. Dilekçe iktidarın tikel çıkarları doğrultusunda tesis edilen kültürel hegemonyaya karşıdır. İmzacı aydınlar yurt genelinde tektipleştirici bir kültürün hâkim olmasının demokrasiye ve özgürlüklere engel olacağını belirtmişlerdir. Dilekçe tikelin evrensele eklemlenmesine karşı çıktığı için karşı hegemonik bir metin olarak değerlendirilebilir.

Aydınlar Dilekçesi'nin bir karşı hegemonik girişim veya sızıntı olarak değerlendirilmesinin en önemli nedeni de Gramsciye analizdeki gibi devrim amacı taşımamasıdır. Bundan dolayı Gramsciye karşı hegemonya kuramındaki yapısal niteliklere sahip değildir. Bunların başında entelektüellerin doğrudan bir sınıfla ilişkisinin olmamasıdır. İçlerinde sol görüşlü aydınları daha fazla barındırmakla birlikte bir sınıfla doğrudan ilişkileri bulunmaması, ezilen sınıfın organik entelektüeli olamamaları hegemonya üzerindeki tahrip güçlerini zayıflatmıştır. Bundan ötürü,

karşı hegemonya için sınıf ittifakı ve tarihsel blok gibi öncülleri tam olarak oluşturamamışlardır. Fakat bu öncüllerin tam olarak sağlanamaması dilekçenin karşı hegemonik niteliğini inkâr etmeyi gerektirmez. Darbe sonrası kitlelerin pasifize olduğu, toplumda korku ikliminin en yüksek seviyeye ulaştığı ve tüm toplumsal muhalefet kanallarının, toplumsal örgütlenmelerin ve sivil toplumun etkisiz kaldığı bir süreçte, aydınların bir sosyal hareket örgütleyebilmeleri başlı başına önemli bir siyasi olaydır. Bu hareket, demokratikleşme sürecinde toplumsal ve siyasal muhalefetin öznelere üzerinde umut verici olmuş, bu anlamda öncü bir rol üstlenmiştir.

KAYNAKÇA

- ADAMSON, Walter; “Gramsci and The Politics of Civil Society”, Praxis International, 320-339, 1987.
- AHMAD, Feroz; “Bir Kimlik Peşinde Türkiye”, Çev. Karadeli, S.C. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006. 1989.
- AHMAD, Feroz; “Modern Türkiye’nin Oluşumu”, Çev. Alogan, Y. İstanbul: Sarmal Yayınları, 1995.
- AKÇA, İsmet; “Yetmişli Yıllarda Hegemonya Krizi, Ordu ve Militarizm”, Kaynar, M. K. (edt) Türkiye’nin 1970’li Yılları, (99-119) İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- AKŞİN, Sina; “Kısa 20. Yüzyıl Tarihi”, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- ALTHUSSER, Louis; “Devletin İdeolojik Aygıtları”, Çev. Alp, Y. Özışık M. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- ALTHUSSER, Louis; “Kapital’i Okumak”, Çev. Kanat, C. A, İstanbul: Belge Yayınları, 1995.
- ALTHUSSER, Louis; “Lenin ve Felsefe”, Çev. Aksoy, B. Tulpar, E. Belge M. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- ALTHUSSER, Louis; “Marx İçin”, Çev. Ergüden, I. İstanbul: İthaki Yayınları, 2002.
- ANDERSON, Perry; “Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Stratejisi”, Çev. Günersel, T. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988.
- AYDIN, Suavi ve TAŞKIN, Yüksel; “1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi”, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- AYKUTALP, Aykut; “Radikal Demokrasi ve Popülist Siyasetin Öznesi Olarak Halk’ın İnşası”, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2020, (29), 53-78.

- BAĞLA, Lusin; “Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu”, Birikim, (23), 1977, 84-92.
- BARRET, Michele; “Marx’tan Foucault’ya İdeoloji”, Çev. Fethi A. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2004.
- BAUMAN, Zygmunt; “Yasa Koyucular ile Yorumcular”, Çev. Atakay, K. İstanbul: Metis Yayınları, 1993.
- BELGE, Murat; “Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 1. Cilt, (122-129), İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- BOBBİO, Norberto; “Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı”, Gramsci ve Sivil Toplum, (edt) Göksel E. Çev. İpek, A. Somer K. 1-37 Ankara: Savaş Yayınları, 1982.
- BORA Tanıl; “80’lerde Sağ Entelijansiyanın Gelişimi”, Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 11.Cilt, (88-91), İstanbul: İletişim Yayınları, 1996,
- BORA, Tanıl ve CAN, Kemal; “Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül’den 1990’lara Ülkücü Hareket”, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- BORA, Tanıl; “Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler”, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- BORATAV, Korkut; “1980’li Yıllarda Türkiye’de Toplumsal Sınıflar ve Bölüşüm”, Ankara: İmge Yayınevi, 2005.
- BÖRKLÜOĞLU, Levent; “Tanzimat’tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı”, Bursa: Dora Yayınları, 2020.
- BUCÍ-GLUCKSMANN, Cristine; “Hegemonya ve Rıza: Politik Bir Strateji”, Gramsci’ye Farklı Yaklaşımlar, Sassoon, S. (edt) Çev. Çoşkun, K. M. Şentürk, B, Kamiloğlu, O, Erdoğan, Ç. (121-133) Ankara: Dipnot Yayınları, 2012.
- BUCÍ-GLUCKSMANN, Cristine; “Hegemonya”, Marksizm Sözlüğü, Bensoussan, G. Labica G. (edt), Çev. Yalçıntoklu, V. (433-438) İstanbul: Yordam Kitap, 2016.

- BUTLER, Judith; “Evrenseli Yeniden Düzenlemek: Hegemonya ve Biçimciliğin Sınırları”, Butler, J. Laclau, E. Zizek, S. Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik, Çev. Fethi, A. (19-55), İstanbul: Hil Yayınları, 2009.
- CARNOY, Martin; “Devlet ve Siyaset Teorisi”, Çev. Coşar, S. Örküp A. Pamir M. Yetiş M. Ankara: Dipnot Yayınları, 2014.
- CARNOY, Martin; “Gramsci ve Devlet”, Çev. Yetiş, M. Praksis, (3), 2001, 252-278.
- CEVİZCİ, Ahmet; “Felsefe Tarihi”, İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- CHOMSKY, Noam ve ALBERT Michael; “Entelektüelin Sorumluluğu”, Çev. Ersoy, N. İstanbul: Bgst Yayınları, 2011.
- COPEAUX, Etienne; “Türk Tarihi Tezinden Türk-İslam Sentezine”, Çev. Berktaş, A. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- ÇAĞLAR, Gazi; “12 Eylül Yargılanıyor: Askeri Rejime Karşı Uluslararası Mahkeme”, İstanbul: Ege Basım, 2002.
- ÇAVDAR, Tevfik; “Türkiye’nin Demokrasi Tarihi”, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2019.
- ÇIRAKMAN, Aslı ve ERTUĞRUL, Kürşad; “Toplumsal Hareketler Sosyolojisi”, Acar F. ve USLU H. F. (edt), Siyaset Sosyolojisi: Temel Yaklaşımlar Yeni Tartışmalar, (233-254), Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.
- DEMİR, Gökhan, ve GÖYMEN, Y. Ali; “Antonio Gramsci’nin Organik Bütünlük Anlayışı Çerçevesinde Devrimi Yeniden Düşünmek”, Praksis Dergisi, 27, 85-106.
- DEMİREL, Tanel; “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 56(4), 2001, 43-75.
- EAGLETON, Terry; “İdeoloji”, Çev. Özcan, M. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.
- FİNDLEY, V. Carter; “Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007”, Çev. Ayaş, G. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

- FİORİ, Guiuseppe; “Antonio Gramsci; Bir Devrimcinin Yaşamı”, Çev. Emiroğlu, K. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- FORGACS, David; “Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935” Çev. Yıldız, İ. İstanbul: Dipnot Yayınları, 2010.
- GEMALMAZ, Mehmet Semih; “12 Eylül Rejimi”, Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 14.Cilt, (974-981), İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- GENÇ, Ernur; “Sosyolojik Açidan Entelektüel Kavramsallaştırmaları”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- GOTTLİEB, S. Roger; “An Anthology of Western Marxism: From Lukacs and Gramsci to Socialist-Feminism”, New York: Oxford University Press, 1989.
- GOULDNER, W. Alvin; “Entelektüelin Geleceği”, Çev. Özden, A. Tunalı N. İstanbul: Eti Kitapçılık, 1993.
- GÖK, Fatma; “Yükseköğretim ve YÖK”, Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 12. Cilt, (461-465), İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- GRAMSCİ, Antonio; “Aydınlar ve Toplum”, Çev. Günyol, V. Edgü, F. Onaran B. İstanbul: Çan Yayınları, 1967.
- GRAMSCİ, Antonio; “Hapishane Defterleri 1. Cilt” Buttigieg J. A. (edt), Çev. Ekici E. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.
- GRAMSCİ, Antonio; “Hapishane Defterleri 2. Cilt”, Buttigieg J. A.(edt), Çev. Baysal, B. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2012.
- GRAMSCİ, Antonio; “Hapishane Defterleri 3. Cilt”, Buttigieg J. A.(edt), Çev. Baysal, B. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2012.
- GRAMSCİ, Antonio; “Hapishane Defterleri 4. Cilt”, Buttigieg J. A.(edt), Çev. Baysal, B. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2014.
- GRAMSCİ, Antonio; “Hapishane Defterleri”, Çev. Cemgil, A. İstanbul: Belge Yayınları, 2014.

- GRAMSCI, Antonio; “Modern Prens”, Çev. Esin, P. Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık, 1984.
- GRAMSCI, Antonio; “Selections From the Prison Notebooks”, Edt ve Çev. Hoare, Q. Smith, G. N. Londra: Lawrence and Wishart, 1971.
- GÜVENÇ Bozkurt, ŞAYİAN, Gencay, TEKELİ İlhan ve TURAN, Şerafettin; Türk İslam Sentezi, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1991.
- HALİFEOĞLU, Melek ve YETİŞ, Mehmet; “Gramsci, Sivil Toplum-Devlet İikiliği ve Kuramsal Kökenler”, Mülkiye Dergisi, 37(1), 2013, 163-188.
- HALL, Stuart, LUMLEY Bob ve MCLENNAN Gregor; “Siyaset ve İdeoloji: Gramsci”, Çev. Emerald, S. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- HUBERMAN, Leo ve SWEEZY, Paul; “Sosyalizmin Alfabesi”, Çev. Selik M. Alpagut A. İstanbul: Yordam Kitap, 2019.
- İVES, Peter; “Gramsci’de Dil ve Hegemonya”, Çev. Ekici, E. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.
- JESSOP, Bob; “Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet”, Yarar B. Özkazanç A. (edt), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- KANATLI, Mehmet; “Chantal Mouffe’un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme”, Tesam Akademi Dergisi, S. 1(2), 2014, s. 115-135.
- KAPLAN, İsmail; “Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumlaşma Üzerine Etkisi”, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- KAYNAR, Mete, Kaan; “Sivil toplumun Kavramsal Tarihi ve Sivil toplumla İlgili Güncel Tartışmalar”, Hacettepe Üniversitesi İdari İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(1), 2005, 339-369.
- KAZANCI, Metin; “Dilekçe Hakkı, Halkın İstek ve Yönetim”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 32(1), 1977, 123-146.

- KEMAHLI, GARİPOĞLU, Funda; “Türkiye’de 1980 Sonrası Hegemonya ve Siyasal Mücadelede CHP”, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2012.
- KOLOĞLU, Orhan; “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın”, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- KONGAR, Emre; “12 Eylül Kültürü”, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1995.
- KONGAR, Emre; “Yaşamın Anlamı: Denemeler, İstanbul: Remiz Kitapevi, 2012.
- KÖKER, Levent; “Anavatan Partisi”, Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 15.Cilt, (1253-1255), İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- KUÇÜK, Yalçın; “Aydınlar Üzerine Tezler 4 1830-1980, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990.
- LACLAU, Ernesto ve MOUFFE, Chantal; “Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru”, Çev. Kardam, A. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- LACLAU, Ernesto, “Kimlik ve Hegemonya: Siyasal Mantıkların Oluşumunda Evrenselliğin Rolü”, Judith Butler J. Laclau, E. Zizek, S. Olumsallık, Hegemonya, Evrensellik, Çev. Fethi, A. (56-103), İstanbul: Hil Yayınları, 2009.
- LACLAU, Ernesto; “İdeoloji ve Politika”, Çev. Sarıca, H. İstanbul: Belge Yayınları, 1985.
- LAÇİNER, Ömer; “1980 Sonrası Din”, Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 12.Cilt, (400-406), İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- LAÇİNER, Ömer; “Sol Entelijensiyanın Krizi”, Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 11. Cilt, (97-102) İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- LE GOFF, Joaques; “Ortaçağda Entelektüeller”, Çev. Kılıçbay, M. A. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.

- LENİN, İlyiç, Vladimir; “Aydın Kesimi Üzerine”, Çev. Alpay, N. Ankara: Başak Yayınları, 1988.
- LENİN, İlyiç, Vladimir; “Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği”, Çev. Kaya S.N. Yarkın, İ. İstanbul: İnter Yayıncılık, 1994.
- LENİN, İlyiç, Vladimir; “Halkın Dostları Kimlerdir? ve Sosyal Demokratlara Karşı Nasıl Hareket Ederler?”, Çev. Yarkın, İ. İstanbul: İnter Yayıncılık, 1996.
- LENİN, İlyiç, Vladimir; “Ne Yapmalı? Hareketimizin Yakıcı Soruları”, Çev. Ardos, M. Ankara: Sol Yayınları, 1977.
- LENİN, İlyiç, Vladimir; “Seçme Yazılar: Devrim, Demokrasi, Sosyalizm”, Çev. Savran, S. İstanbul: Yordam Kitap, 2011.
- LİH, T. Lars; “Lenin: Farklı Bir Yol”, Çev. Önal, A. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- MARDİN, Şerif; “Türkiye’de Din ve Siyaset”, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- MARKS, Karl ve ENGELS, Friedrich; “Alman İdeolojisi” Çev. Belli, S. Ankara: Sol Yayınları, 1992.
- MARSHALL, Gordon; “Sosyoloji Sözlüğü”, Çev. Akınhay, O. Kömür, D. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1997.
- MERİÇ, Cemil; “Batıda ve Bizde Aydının Serüveni”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 130-137.
- MİGLARO, R. Luis ve MİSURACA, Pasquela; “Modern Bürokrasi Teorisi”, Sassoon, A. S. (edt), Antonio Gramsci’ye Farklı Yaklaşımlar, Çev. Çoşkun, M. K. Şentürk, B. Kamiloğlu, O. Erdoğan, Ç. (71-88) Ankara: Dipnot Yayınları, 2012.
- MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ GENEL SEKRETERLİĞİ (haz.); “12 Eylül Öncesi ve Sonrası”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981.
- MOUFFE, Chantal; “Demokratik Paradoks”, Çev. Aşkın, A. C. Ankara: Epos Yayınları, 2009.

- NESİN, Aziz, GÖKSEL, Hüsnü ve GERGER, Haluk; “Aydınlar Dilekçesi Davası”
İstanbul: Adam Yayınları, 1986.
- NESİN, Aziz; “Aziz Nesin Soruşturamada”, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2016.
- NOKTA DERGİSİ; “Dilekçeden Soruşturmaya”, 2(14), 1984, 8-11.
- NOKTA DERGİSİ; “Halkımıza Borcumuz Çok” 2(14), 1984, 12-13.
- ORAN, Baskın; “Kenan Evren’in Yazılmamış Anıları”, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989.
- ÖNEN, Yavuz; “Örgütlü İnsan Hakları Mücadelesi Deneyleri”, Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 13.Cilt, (732-734), İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- ÖZBEK Sinan; “Gramsci’nin Manevra ve Mevzi Savaşı Teorisini Türkiye’ye Uygulama Denemesi”, Felsefelogos, 44(1), 2012, 75-83.
- ÖZCAN, Zeki; “Sosyo-Kültürel Fenomen Olarak Entelektüeller”, Doğu Batı Dergisi, 36, 2006, 35-62.
- ÖZÇELİK, KAYA, Pınar; “12 Eylül’ü Anlamak”, Ankara Üniversitesi SBK Dergisi, 66(1), 2011, 73-93.
- ÖZEN, Haldun; “Entelektüelin Dramı: 12 Eylül Cadı Kazanı”, Ankara: İmge Kitapevi, 2002.
- ÖZGÜDEN, Mehmet; “Hegemonya ve Politik Toplum”, Ankara: Phoenix Yayınları, 2015.
- PAUL, Sartre, Jean; “Aydınlar Üzerine”, Çev. Bora, A. İstanbul: Can Yayınları, 2010.
- PORTELLİ, Hugues; “Gramsci ve Tarihsel Blok, Çev. Somer, K. Ankara: Savaş Yayınları, 1982.
- PURVİS Trevour ve HUNT, Alan; “Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji...”, Çev. Çoşar, S. Moment Dergi, 1(1), 2014, 9-36.

- RANSOME, Paul; “Antonio Gramsci Yeni Bir Bakış”, Çev. Başgöl, A. İ. Ankara: Dipnot Yayınları, 2010.
- SAİD, Edward; “Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı”, Çev. Birkan, T. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- SAKALLIOĞLU, Cizre, Ümit; “1983-1994 Siyasal Parti Topografyası”, Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken 15.Cilt, (1248-1252), İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- SANCAR, ÜŞÜR, Serpil; “İdeolojinin Serüveni”, Ankara: İmge Yayınları, 1997.
- SARAÇOĞLU, Cenk; “Tank Paletiyle Neoliberalizm”, Atılğan, G. Saraçoğlu C. Uslu, A. (edt), Osmanlı’dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı, (753-846), Ankara: Yordam Kitap, 2016.
- SASSOON, S. Anne; “Hegemonya, Mevzi Savaşı ve Politik Müdahale” Sassoon, A. S. (edt), Antonio Gramsci’ye Farklı Yaklaşımlar, Çev. Coşkun, M. K. Şentürk, B. Kamiloğlu, O. Erdoğan, Ç. (97-120), Ankara: Dipnot Yayınları, 2012.
- SASSOON, S. Anne; “Pasif Devrim ve Reform Politikası”, Sassoon, A. S. (edt), Antonio Gramsci’ye Farklı Yaklaşımlar, Çev. Coşkun, M. K. Şentürk, B. Kamiloğlu, O. Erdoğan, Ç. (135-159), Ankara: Dipnot Yayınları, 2012.
- SAVRAN Sungur; “1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler ve Askeri Müdahaleler”, 11.Tez Kitap Dizisi, S.6, 1987, 132-168.
- SAYGIN, Tuncay; “Louis Althusser”, Veysel Ç. (edt), 1900’den Günümüze Büyük Düşünürler, Cilt 2, (519-588), İstanbul: Etik Yayınları, 2010.
- SEZER ŞANLI, Ayşem ve COŞĞUN Beyzanur; “Yeni Toplumsal Hareketlerin Yeni Aktörleri; 90’lı Yıllar Türkiye’sinde Başörtülü Öğrencilerin Mücadelesi”, Mukaddime Dergisi, 11(2), 2020, 382-409.
- SEZER, ŞANLI, Ayşem; “Bir Aktivist Olarak Aydın ve Toplumsal Hareketlerdeki Rolü”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2012.

- SOHN-RETHEL, Alfred; “Zihin Emeği, Kol Emeği Epistemoloji Eleştirisi”, Çev. Temiz, A. D. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- ŞENTÜRK, Burcu; “Özne, İdeoloji ve Söylem: Post- Marxism ve Laclau Üzerine Eleştirel Bir Deneme”, Birey ve Toplum Dergisi, 6(11), 2016, 27-41.
- TANÖR, Bülent; “İki Anayasa 1961 ve 1982”, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1994.
- TANÖR, Bülent; “Siyasal Tarih”, Tanör B. Boratav K. Akşin S.(haz.), Türkiye Tarihi 5. Cilt, (23-155), İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.
- TANRIKULU, Nimet; “Bizde Yok”, Sanlı L. (edt), Toplumsal Hareketler Konuşuyor, (275-292), İstanbul: Alan Yayınları, 2003.
- TEKAY, BAYSAN, Gül; “Dreyfus Davası: Gerçek Adalet Savaşçısı Zola”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 19(1), 2002, 181-195.
- TEKELİ İlhan; “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- TEXIER, Jacques; “Gramsci, Üstyapılar Teorisini”, Gramsci ve Sivil Toplum, (edt) Göksel E. Çev. İpek, A. Somer, K. 43-70 Ankara: Savaş Yayınları, 1982.
- THOMAS, D. Peter; “Devrimler, Edilgen ve Sürekli”, Felsefelogos Dergisi, 44(1), 2012, 13-23.
- THOMAS, D. Peter; “Gramsci Çağı”, Çev. Akçay, İ. Ekinci, E. Ankara: Dipnot Yayınları, 2013.
- TOPAL, Aylin; “Küreselleşme Sürecindeki Türkiye'yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ”, Praksis, S.7, Yaz 2002, 63-84.
- UZUNER, G. Mehmet ve AYHAN, Berkay; “Postyapısalcılık: Sonun Başlangıcı Mı?”, Acar F. ve USLU H. F. (edt), Siyaset Sosyolojisi: Temel Yaklaşımlar Yeni Tartışmalar, (189-222), Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.

- UZUNER, G. Mehmet; “Batı Marksizmi: Üst Yapının Sahne Alışı”, Acar F. ve USLU H. F. (edt), Siyaset Sosyolojisi: Temel Yaklaşımlar Yeni Tartışmalar, (95-142), Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.
- VERGİN, Nur; “Siyaset Sosyolojisi” İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2008.
- WILLIAMS, Raymond; “Anahtar Sözcükler”, Çev. Kılıç, S. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- WILLIAMS, Raymond; “Kültür”, Çev. Aydın, S. Ankara: İmge Kitapevi, 1993.
- WILLIAMS, Raymond; “Marksizm ve Edebiyat”, Çev. Tarım, E. İstanbul: Adam Yayınları, 1990.
- YALÇIN, Özge; “Althusser’de Aydın Sorunu ve İdeoloji”, Doğu Batı Dergisi, 36, 2006, s.113-129.
- YARALI, AKKAYA, Aysun; “Antonio Gramsci’de Entelektüelin Bir Eleştirisi Olarak Praksis Düşüncesi”, Yönetim ve Ekonomi, 1(21), 2014, 35-46.
- YETİŞ, Mehmet; “Antonio Gramsci”, Çetin, V. (Der), 1900’den Günümüze Büyük Düşünürler 1. Cilt, (121-170), İstanbul: Etik Yayınları, 2009.
- YETİŞ, Mehmet; “Gramsci ve Aydınlar”, Mülkiye Dergisi, 26(236), 2002, 217-243.
- YETİŞ, Mehmet; “Gramsci ve Devletin İki Görünümü”, Mülkiye Dergisi 33(264), 2009, 129-152.
- YETİŞ, Mehmet; “Hegemonya”, Atılgan G. ve Aytekin A. (edt), Siyaset Bilimi, Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler, (87-98), İstanbul: Yordam Kitap, 2014.
- ZÜRCHER, Erik Jan; “Modernleşen Türkiye’nin Tarihi”, Çev. Saner, Y. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

GAZETELER

Cumhuriyet Gazetesi, “İmza Atan Tanıklar Konuştu”, 28.11.1984, s. 1.

Cumhuriyet Gazetesi, “Mangal Yürekli Bir Yazar ve Eylem Adamı”, 11.09.1995, s. 10.

Milliyet Gazetesi, “Aydınlar Davası İçin Le Monde’de İlan”, 17.08.1984, s. 10.

Milliyet Gazetesi, “Aydınlar Davası’nda Tüm Sanıklara Beraat”, 08.02.1986, s.11.

Milliyet Gazetesi, “Aydınlar Davasında Sanık-Tanık Kavgası”, 28.11.1984, s.1.

Milliyet Gazetesi, “Aydınlar Dilekçesi Dış Basında”, 18.08.1984, s. 3.

Milliyet Gazetesi, “Aydınlar Dilekçesi”, 20.05.1984, s. 7.

Milliyet Gazetesi, “Demokrasinin Gereği”, 19.03.1984, s. 1.

Milliyet Gazetesi, “Dış Güçlüklerle Başa Çıkabiliriz”, 08.04.1984, s. 6.

Milliyet Gazetesi, “Dilekçeciler Davasına Devam Edildi”, 11.04.1985, s. 6.

Milliyet Gazetesi, “Evren: 1960 ve 1971’den Ders Almayan Siyasiler Memleketi 12 Eylül Öncesine Getirdi”, 31.10.1982, s. 9.

Milliyet Gazetesi, “İnönü, Dilekçe Davası’nın Sonucundan Memnun”, 08.02.1986, s. 11.

Milliyet Gazetesi, “Sunalp: Aydınlar Dilekçesini Onaylamıyorum”, 30.05.1984, s. 6.

Milliyet Gazetesi, “YÖK Aydınlar Dilekçesini İmzalayanlara Kınama Cezası Verdi”, 17.09.1984, s. 6.

Milliyet Gazetesi, “Yunanistan’da Aydınlar Bildirisi Yayınımlandı”, 20.08.1984, s. 10.

İTERNET KAYNAKLARI

Aydın kavramı; <https://sozluk.gov.tr/>, (05.02.2021).

Hegemonya kavramı; <https://sozluk.gov.tr/> (10.11.2020).

<https://haber.sol.org.tr/haber/12-eylule-meydan-okuyanlarin-metni-aydinlar-dilekcesi-4367>, (12.10.2021).

<https://m.bianet.org/biamag/insan-haklari/19444-aydinlar-dilekcesi-tam-metni>, (02.11.2021).

<https://www.ihd.org.tr/12-eylul-karanligina-hayir/>, (25.09.2021)

<https://www.toplumsal.com.tr/gundem/12-eylule-baskaldiran-aydinlarin-manifestosu-aydinlar-dilekcesi-36nci-yilinda-hala-guncel-h47348.html>, (11.10.2021).

Münevver kavramı; <https://sozluk.gov.tr/>, (05.02.2021).

Röportaj, https://www.youtube.com/watch?v=f6_7SUY67uc, (16.10.2021).

EKLER

EK-1 Aydınlar Dilekçesi Yazmanlar Kurulu Listesi

Murat Belge

Halit Çelenk

Emin Değer

Haluk Gerger

Hüsnü Göksel

Yakup Kepenek

Yalçın Küçük

Uğur Mumcu

Aziz Nesin

Mahmut Tali Öngören

Bahri Savcı

İlhan Selçuk

İlhan Tekeli,

Mete Tuncay

Şerafettin Turan

Erbil Tuşalp

Kaynak: Aziz Nesin, Hüsnü Göksel, Haluk Gerger(haz.), Aydınlar Dilekçesi Davası, İstanbul: Adam Yayınları, 1987.

EK-2 Aydınlar Dilekçesi Sunma Kurulu Listesi

Prof. Fehmi YAVUZ (Başkan)

Prof. Hüsnü GÖKSEL (Sözcü)

Prof. Bahri SAVCI

Esin AFŞAR

Bilgesu FRENUS

Aziz NESİN

Kaynak: Aziz Nesin, Hüsnü Göksel, Haluk Gerger(haz.), Aydınlar Dilekçesi Davası, İstanbul: Adam Yayınları, 1987.

EK-3 Aydınlar Dilekçesi Tam Metni

T.C
ALTINDAĞ 1. NOTERLİĞİ
No:
7826
5 Mart 1984

TÜRKİYE’DE DEMOKRATİK DÜZENE İLİŞKİN GÖZLEM VE İSTEMLER

Cumhurbaşkanlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yüksek Katlarına ayrı ayrı sunulmak üzere yazılan, bir sahifelik <Sunuş> bölümü ile altı sahifelik <Türkiye’de Demokratik Düzene İlişkin Gözlem ve İstemler> bölümlerinden oluşan Dilekçe.

Türkiye, henüz atlataamadığı en ağır bunalımlarından birini yaşamaktadır. Kuşkusuz, bu büyük bunalımdan toplumumuzun bütün kesimleri, katmanları ve görevlileri ortaklaşa sorumludur. Biz Türk aydınları, eksiklerimizin ve sorumluluğumuzun önemini ve önceliğinin bilincindeyiz. Bu bilinç, bize toplumumuzun sağlıklı ve güvenli bir düzene geçişiyle ilgili görüşlerimizi açıklama görev ve hakkını vermektedir.

Var olan düzenlemeler ve 2969 sayılı yasanın suç saymadığı çerçeve içinde görüşlerimiz açıklamayı gerekli görüyoruz. Bizler bu sınırlamaları benimsememekle birlikte, bu çerçeve içinde hareket etmek zorundayız.

Bizler toplumumuzun akılcı yöntemler kullanarak aydınlık bir geleceğe ulaşacağına coşkuyla inanıyoruz. Bu inançla ve ortaklaşa sorumluluğumuzu üstlenip, kaynağını Anayasa’da bulan dilekçe hakkımızı kullanarak, kamu ile ilgili gözlem, düşünce ve istemlerimizi devletin en yüksek katlarına saygıyla sunuyoruz.

AŞAĞIDA İMZASI BULUNANLARIN TÜRKİYE'DE DEMOKRATİK DÜZENE İLİŞKİN GÖZLEM VE İSTEKLERİ

Demokrasi, kurumları ve ilkeleri ile yaşar. Bir ülkede demokrasinin temel harcını oluşturan kurum, kavram ve ilkeler yıkılırsa bunun zararlarını gidermek güçleşir.

Demokrasiyi kendi öz değer ve kurumlarına yabancılaştırmak, biçimsel olarak koruyup içeriğini boşaltmak, onu yıkmak kadar tehlikelidir. Bu nedenlerle tarihsel birikime dayalı devlet yapımızı ayakta tutan kurum, kavram ve ilkelerin korunmasını ve demokratik ortam içinde güçlenmesini savunmaktayız.

Halkımız, Çağdaş toplumlarda geçerli insan haklarının tümüne layıktır ve bunlara eksiksiz olarak sahip olmalıdır. Ülkemizin, insan haklarının güvenceleri yurt dışında tartışılır bir ülke durumuna düşürülmüş olmasını onur kırıcı buluyoruz.

Yaşam hakkı ve insanca yaşama, örgütlü ve toplumsal var olmanın çağımızda hiçbir gerekçe ile ortadan kaldırılamayacak baş amacıdır; doğal ve kutsal bir haktır. Bu hakkın anlam kazanması, düşünceyi özgürce açıklamaya, geliştirmeye ve etrafında örgütlenmeye bağlıdır. Bireylerimizin yeni ve değişik düşünce üretmelerini, gösterilmeye çalışıldığı gibi, bunalımların nedeni değil, toplumsal canlılığın gereği sayıyoruz.

İnsanların son sığınağı olan adalet, insanca yaşamın da başlıca dayanağıdır. Bun gerçekleşmesinin çağdaş hukuk devletinde geçerli yolları, adalet arayışının hiçbir şekilde engellenmemesi ve adalette ulaşmada olağanüstü yargı yollarına ve olağandışı yöntemlere başvurulmamasını gerektirmektedir. Olağanüstü yönetim bicilerinin olağan sayılan dönemlerde süreklilik kazanmasının demokrasi anlayışı ile bağdaşmayacağı görüşündeyiz.

Yargı kararı olmaksızın yurttaşların haklarının kısılması, tartışılması mümkün olmayan tek yanlı idari işlemlerle suç oluşturulması, siyasal hakların ellerden alınması ve genel suçlamalar yapılması, toplumsal yıkımlara yol açmaktadır. Dernek, kooperatif, vakıf, meslek odaları, sendika ve siyasal partilere girmenin ve açıklandığı

zaman suç sayılmayan düşüncelerin sonradan egemen anlayışa göre, suç sayılması hukuk devleti kavramıyla bağdaşmaz.

Türkiye'nin yaşadığı yoğun terör eylemlerinden demokratik sistemin kendisi sorumlu tutulamaz.

Her örgütlü toplumun şiddet eylemleriyle mücadele etmesi kaçınılmaz görevidir. Ancak, devlet olmanın temel niteliği, terörle mücadelede hukuk ilkelerine bağlı kalmaktır. Terörün varlığı hiçbir zaman, devletin de aynı yöntemlere başvurmasının gerekçesi olamaz.

Varlığı yasal kararlarla da kanıtlanan işkence insanlığa karşı suçtur. İşkencesin yargısı, peşin ve ilkel bir cezalandırma alışkanlığına dönüştürülmüş olmasından endişe ediyoruz. Ayrıca, özgürlüğü sınırlama amacını aşan cezaevi koşullarını da eziyet ve işkence sayıyoruz.

İşkencenin büsbütün ortadan kaldırılması için gerekli önlemler alınmalıdır. Savunma, soruşturma ve kovuşturmada, hukuk devleti kuralları dışına çıkılır ve yargısal yöntemlerde en başta sanık mahkûm oluncaya kadar masumdur ilkesiyle vurgulanan evrensel güvenceler yok sayılırsa, keyfilik, özellikle siyasal davalarda yargılamanın temel unsurlarından biri olur.

Terör eylemlerinin oluşmasında toplumun bütün kesimlerinin sorumluluk payı olduğu göz önüne alınarak, ölüme dayalı çözüm düşüncesinin ortadan kaldırılması için kesinleşmiş idam kararlarının infazlarının durdurulması ve ölüm cezalarının kaldırılması gereğine inanıyoruz.

Gecikmiş adaletin adaletsizlik olduğu evrensel gerçeğine dayanarak, görülmekte olan davaların bir an önce sonuçlandırılması gerektiği görüşündeyiz.

Suçları oluşturan, toplumsal ve siyasal koşullardır. Türkiye'nin içinde yaşadığı çalkantılı dönemin topluma yüklediği sorumluluk unutulmamalıdır. Bu nedenlerden ötürü ve sosyal barışa katkıda bulunmak için kapsamlı bir affı kaçınılmaz görüyoruz.

Kamu yaşamında iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırmanın yolu olan siyaset, toplumun tümünün yönetime katılmasıdır. Güncel siyasetin her ülkede görülen ve kaçınılmaz olan aksaklıkları, herkese açık gereken siyaset yoluyla topluma hizmetin

engellenmesinin ve belirli zümrelerin, kişinin ve kişilerin tekeline bırakılmasının nedeni olamaz. Siyaset yalnızca idari kararlara indirgenemez.

Milli irade ancak, toplumun bütün kesimlerinin özgürce örgütlenebildiği düzenlerde anlam ifade eder. Kimsenin siyasal kanı ve felsefi düşüncesinden ötürü suçlanmadığı, hiçbir yurttaşın dinsel inançlarından dolayı kınanmadığı ülkelerde milli irade en üstün güçtür. Bu üstün gücün meşruluğu, temel hak ve özgürlüklere karşı takındığı tavra bağlıdır.

Çoğunluk iradesinin özgürce belirlenmesini engelleyen koşullar demokrasiye aykırıdır. Bunun gibi, çoğunluk iradesini bahane ederek temel hakları yok etmek de demokrasi ile bağdaşmaz.

Tarihsel gelişim süreci içinde demokratik anayasaların amacı, kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına almaktır. Bireyi devlet karşısında güçsüzleştiren düzenlemeler, hangi ad altında getirilirse getirilsin, demokrasiden uzaklaşma anlamına gelir. Bu durumda, demokratik yaşamın kaynağı olması gereken anayasa, demokrasinin engeli olur.

Başta siyasi partiler olmak üzere, sendikalar, mesleki kuruluşlar ve dernekler, demokratik yaşamın vazgeçilmez dayanaklarıdır. Mesleki örgütlenmeler, üyelerin dayanışma ve ekonomik çıkarlarını savunmakla görevli oldukları kadar, siyasi partilerle birlikte, birey ve grupların demokratik özgürlüklerini korumanın ve yönetime katılmalarının aracı ve etkeni de olmalıdır. Bu nedenle, örgütlenme ve katılım haklarının anayasal düzenlemeler içinde en geniş güvencelere kavuşturulması gerektiğine inanıyoruz.

Bir toplumun yaşayışında, özgürlük, çeşitlilik ve yenilik öğelerinin bulunması, toplumun geleceği ve gelişmeye açık tutulması için zorunludur. Bu bakımdan her türlü düşünce üretimi korunmalı, yeni öneriler kamuya özgürce sunulabilmelidir.

Özgür basın, demokratik düzeni bütünleyen temel öğelerden biridir. Bunun sağlanması için, bağımsız, denetimsiz ve çok yanlı olarak toplumun kendinden haberi olması, değişik düşüncelerin özgürce yansıtılması ve her türlü eleştirinin basında yer bulması zorunludur. Çok yönlü kamuoyu oluşması ve yönetimin

demokratik denetimi ancak böyle bir basınla gerçekleştirilebilir. Yine bu nedenlerle ve yansızlığın önkoşulu olarak TRT'nin de özerkliğinin sağlanması gerektiğine inanıyoruz.

Eğitimin temel amacı, özgür düşünceli, bilgili, becerikli ve üretici insan yetiştirmektir. Bunun tersine, tek tip insan yaratmaya çalışmak, çağdaş gelişmeler ve çoğulcu demokrasiyle bağdaşmaz. Çağdaş demokrasi, dünyaya eleştirel gözle bakabilen insan yetiştirmeyi amaçlar.

Toplumun en yetişkin kesimi olan üniversitelerin özerklikten yoksun bırakılarak kendi kendilerini yönetmeye layık olmadıklarının ileri sürülmesi, ülkemizde demokrasinin işleyebileceğini inkâr etmek anlamına gelir. Bütün yüksek öğretim kurumlarının, atamalarla oluşturulan aşırı yetkili bir kurulun buyruğuna verilmesi hem gençlerin iyi yetiştirilmesini hem de bilim yapılmasını şimdiden engellediği gibi ülkenin geleceği için büyük kaygılar doğurmaktadır. Bu nedenle, YÖK düzeninin bir an önce seçim ilkesine dayalı özerklik yönünde değiştirilmesini gerekli görüyoruz.

Fikir ve sanat özgürlüklerinin serbestçe oluşmasını engelleyen hukuki ve fiili sınırları kaldırmak ve her yurttaşla birlikte, düşünce ve sanat adamlarını da genel güvencelerle donatmanın bir uygarlık koşulu olduğunu önemle belirtmek isteriz. Sağlıklı bir toplumsal gelişme, her türlü sanat yapıtlarının üretiminde ve yayımında özgürlüğü, kültürel yaratıyı son derece sınırlayan sansürün toptan kaldırılmasını, hiçbir konunun tabu haline getirilmemesini, ceza sorumluluğunun yalnız olağan yargı mercilerince saptanmamasını gerektirir.

Bütün bunların ışığında, topluma karşı sorumluluklarının bilincinde olan bizler, çağdaş demokrasinin, ayrı ayrı ülkelerin özel koşullarına göre uygulamadaki değişikliklere karşın, değişmeyen bir özü olduğuna bu özü oluşturan kurum ve ilkelerin bizim ulusumuzca da benimsenmiş bulunduğuna, bunlara aykırı düşen yasal düzenleme ve uygulamaların demokratik yöntemlerle ortadan kaldırılması gerektiğine, yaşadığımız bunalımdan, böylelikle, sağlıklı ve güvenli olarak çıkılacağına olanca içtenliğimizle inanmaktayız.

Kaynak: Aziz Nesin, Hüsnü Göksel, Haluk Gerger(haz.), Aydınlar Dilekçesi Davası, İstanbul: Adam Yayınları, 1987.

EK-4 Aydınlar Dilekçesi Hakkında Hazırlanan İddianame

İDDİANAME

T.C.

SIKIYÖNETİM KOMUTANLIĞI

ASKERİ SAVCILIK

ANKARA

Evrak No: 1984/381

20 Haziran 1984

Esas No: 1984/381

Karar No: 1984/207

SUÇ : 1402 SAYILI KANUNA MUHALEFET

SUÇ TARİHİ : Mart-Nisan 1984

UY. İS. K.NUN MADDESİ: 1402 S.K.nun 16/1'nci maddesi

Yukarıda kimlikleri yazılı sanıklar hakkında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığının 17.5.1984 gün ve AD. MÜŞ: 1984/149 sayılı soruşturma emriyle Askeri Savcılığımıza gönderilen evrakla ilgili olarak yapılan soruşturma sonunda:

Bir kısım sanıkların Şubat ayından itibaren zaman zaman bir araya geldiklerinde sohbetlerde Türkiye'de demokrasinin gelişme sürecine katkı sağlamak amacıyla girişimde bulunmayı kararlaştırdıkları, bunun Anayasanın 74'ncü maddesinde yer alan «DİLEKÇE HAKKI» çerçevesinde kullanılmasında görüş birliğine vardıkları, dilekçenin kaleme alınması için sanıklardan Hüsnü GÖKSEL, Bahri SAVCI, Aziz NESİN, Haluk GERGER, Yakup KEPENEK, İlhan TEKELİ, Yalçın KÜÇÜK, Erbil TUŞALP, Uğur MUMCU, Şerafettin TURAN, Murat BELGE, Mete TUNCAY ve Mahmut Tali ÖNGÖREN' den bir yazmanlar grubu oluşturulduğu, bu gruba Avukat Halit ÇELENK ve Avukat E. Emin DEĞER'in hukuki danışmanlık görevi yaptıkları ve bazı toplantılarına katıldıkları, Mart ayı içinde Ankara da hazırlanan ve bir paragraftan ibaret fihrist niteliğinde tek sahife ile

yine bir sahifelik SUNUŞ bölümü ve altı sahifelik DEMORATİK DÜZENE İLİŞKİN GÖZLEM VE İSTEMLER bölümlerinden oluşan dilekçenin daktilo edildikten sonra sanıklardan Hüsnü GÖKSEL tarafından 5 Mart 1984 tarihinde Altındağ 1'nci Noterine tevdi edildiği, her sahifesi noter mührü ve imzası ile tasdik ettirilen metnin fotokopi ile çoğaltılarak hazırlayanlara ve onlardan da muhtelif kişi ve kuruluşlara dağıtıldığı, Ankara dışına İstanbul, İzmir, İzmit, Eskişehir, Antalya, Gaziantep gibi şehirlere de gönderildiği, bu şekilde aylarca elden ele gayrimuayyen yerlerde ve gayrimuayyen kişilerin ıttılama sunulduğu, bu arada örneğin Ankara da Gençlik parkında bir çay bahçesinde, Kızılay da yol üzerinde, Hacettepe Hastanesinde bir servisin hasta ziyaret salonunda, çeşitli gazetelerin bürolarında, şehirlerde muhtelif kahvehane ve lokallerde, içkili lokantalarda masaların üzerine bırakılmak suretiyle imzaya açıldığı, daha sonra bu nüshaların sanık Hüsnü GÖKSEL tarafından Noter'e tevdi edilerek muhafaza altına aldırıldığı;

Dilekçe metnini hazırlayanlardan ayrı olarak iddianamede isimleri yazılı ve iddianamenin 16'ncı sırasından 46'ncı sıraya kadar Olan sanıkların bu dilekçeyi muhtelif kişilere imzalatmak maksadıyla dolaştırdıkları ve imzalanmasını sağladıkları;

Öte yandan, dilekçeyi imzalayan bazı şahısların ifadelerinde —dilekçe için BİLDİRİ deyimini kullandıkları, İstanbul da haftalık yayımlanan NOKTA dergisinin 28 Mayıs 1984 tarih ve 14 sayılı nüshasında yer alan bu konuyla ilgili haberde dilekçenin AYDINLAR BİLDİRİSİ olarak adlandırıldığının belirtildiği;

Dilekçe nüshalarına öğrenci, memur ve üniversitede öğretim kademesinin alt kadrolarında görevli olanlara imza ettirilmemesine özen gösterildiği, zira bu gibi kişilerin imzalan nedeniyle soruşturmaya maruz kalabileceklerinin sanıklarca ifade edildiği, bunun, sanıkların yaptıkları eylemin suç olabileceği şüphe ve endişesi ile hareket ettiklerini gösterdiği;

Mevcut ve yerleşmiş uygulamaya göre genellikle resimsiz bir veya birkaç sahifeden ibaret basılı eserlerin bildiri olarak adlandırıldığı bunlarda başlıktaki hitabın önemli olmadığı, bu tür ve benzeri matbuanın dağıtılması, bulundurulmasının ve yaymanın Ankara Sıkıyönetim Komutanlığının 3 Numaralı bildirisiyle

yasaklanmış olduğu gibi diğer Sıkıyönetim Komutanlıklarının değişik sayılı bildirilerinde de yasaklanmış bulunduğu, dilekçenin daktilo edildikten sonra fotokopi ile de olsa belirsiz sayıda çoğaltılmış olmasının Basın kanunun 2'nci maddesindeki «...Basılmış eserlerden maksat, neşredilmek üzere tabı aletleriyle basılan veya sair türlü vasıtalarla çoğaltılan yazılar ve resimler gibi eserlerdir» şeklindeki hüküm karşısında BASILI ESER kapsamında mütalâa edilmesini gerektirdiği; Yine Basın kanununun 3'ncü maddesinde «... Basılmış eserlerin herkesin görebileceği veya girebileceği yerlerde gösterilmesi veya asılması veya dağıtılması veya dinletilmesi veya satılması veya satışa arzı neşir sayılır; hükmünün yer aldığı; dilekçenin daktilo edilip notere tevdi ve tasdikinden sonra fotokopi yoluyla çoğaltılıp dağıtılması, sunulacağı ifade edilen Cumhurbaşkanlığı ve TBMM Başkanlığına sunulmadan önce aylarca bu şekilde gayrimuayyen kişilerin ıttılana arz edilmesi karşısında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığının 3 Nolu ve Diğer Sıkıyönetim Komutanlıklarının değişik numaralı bildirileriyle konulan siyasi içerikli bildiri dağıtma, yayma yasağına aykırı hareket edildiği, bu ad ve görünüm altında siyasi amaç ve nitelikli bildiri şeklindeki dilekçeyi yaymanın arzulandığı ve bunun sağlandığı anlaşıldığından tüm sanıkların duruşmalarının Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı (1) Nolu Askeri Mahkemesinde yapılarak her bir sanığın eylemine uyan yukarıda yazılı sevk maddesi uyarınca ayrı ayrı cezalandırılmalarına karar verilmesi talep ve iddia olunur,

Kemal KADIOğLU

Synt. Yrd. Savcısı

Kaynak: Aziz Nesin, Hüsnü Göksel, Haluk Gerger(haz.), Aydınlar Dilekçesi Davası, İstanbul: Adam Yayınları, 1987.

EK- 5 Aydınlar Dilekçesi Dolayısıyla Aleyhlerine Dava Açılanlar
(İddianamedeki Sıralamaya Göre)

Aziz NESİN
Hüsnü GÖKSEL
İlhan TEKELİ
Uğur MUMCU
Erbil TUŞALP
Haluk Bahri GERGER
Bahri SAVCI
Yalçın KÜÇÜK
Mahmut Tali ÖNGÖREN
Mete TUNCAY
Şerafettin TURAN
Yakup KEPENEK
Murat BELGE
Halit ÇELENK
Mehmet Emin DEĞER
Korkut BORATAV
Mustafa EKMEKÇİ
Tahsin SARAÇ
Nurkut İNAN
İnci GÜR
Güler TANYOLAÇ
Güngör AYDIN
Haldun ÖZEN
Hâkî Bülent TANIK
Güngör DİLMEN
Gencay GÜRSOY
Vedat TÜRKALİ
Özay ERKILIÇ
Salih ŞENCAN

Kemal DEMİREL
Vecdi SAYAR
Tullui SÖNMEZ
Onat KUTLAR
İlhan SELÇUK
Ümit ERDOĞAN
Berna MORAN
Minu İNKAYA
Veli LÖK
Emre KAPKIN
Cahit TANÖR
Yılmaz TOKMAN
Şinasi ACAR
Ali Oral BASIM
Ruşen Hakkı ÖZPENÇE
Hayri TÜTÜNCÜLER
Güngör TÜRKELİ

Ek İddianameyle Sanıklar Dizelgesine Katılan On Sanık Şunlardır:

Atıf Yılmaz BATİBEKİ
Fuat Başar SABUNCU
Orhan Şahabettin BALCIOĞLU
Erdal ÖZ
Turgut KAZAN
Talat METE
Ercan ÜLKER
Ahmet KOCABIYIK
Ali Cumhuri ERTEKİN
Yılmaz POLAT
Güney DİNÇ
Cemal ERDEN
Muhittin Yavuz AKSU

Kaynak: Aziz Nesin, Hüsnü Göksel, Haluk Gerger(haz.), Aydınlar Dilekçesi Davası, İstanbul: Adam Yayınları, 1987.

EK-6 Aydınlar Dilekçesi'ni İmzalayanlar Listesi

1. Abakay, Ahmet (Gazeteci, ÇGD Genel Başkanı); 2. Abban, Fatih (Mimar); 3. Acar, Doğan (Serbest meslek); 4. Acar, Erhan (ODTÜ öğretim görevlisi, yüksek mimar); 5. Acar, Şengül (Ev kadını); 6. Acar, Şinaşi (Elektrik y, mühendisi); 7. Acarlar, Erdoğan (Doktor); 8. Acu, Neslihan (Endüstri mühendisi); 9. Açın, F. Nalân (Tiyatro çalışanı); 10. Açıkgöz, Saim (MEB. Teftiş Kurulu Eski Bşk. V.); 11. Adak, Ağalı (Avukat, Doç. Dr. Adana İTİA Eski Öğretim Üyesi); 12. Afşar, Kerim (Tiyatro sanatçısı); 13. Ağaoğlu, Adalet (Yazar, Beş roman, üç hikâye kitabı, sekiz oyun. Çeşitli roman, hikâye ve tiyatro ödülleri); 14. Ağaoğlu, Halim (Karayolları G. Md. Yardımcısı, emekli yüksek mühendisi meslek kitapları sahibi); 15. Ağırnaslı, Niyazi (Avukat); 16. Ağzitemiz, Ali (Tıp doktoru, Bakteriyoloji ve Enfeksiyon Hast. Uzmanı); 17. Ak, Behiç (Karikatürcü); 18. Ak, Eyüp (Eğitimci, MEB. Eski Müfettişi); 19. Akad, Lütfi (Yazar, film yönetmeni); 20. Akal, Atilla (Gazeteci); 21. Akal, Behçet (Avukat); 22. Akalın, Hasan (Makine mühendisi); 23. Akalın, Kutber (Ev kadını); 24. Akalın, Nafiz (Doktor); 25. Akan, Tarık (Sinema oyuncusu, çeşitli ödüller sahibi); 26. Akarçay, Erten (Diş hekimi); 27. Akat, Asaf Savaş (Prof. Dr. İstanbul Ü. İktisat Fak. Eski Öğretim Üyesi); 28. Akbal, Banu (Planlamacı); 29. Akbal, Oktay (Yazar, gazeteci); 30. Akbel, Süleyman (Avukat); 31. Akdemir, Ercan (Avukat); 32. Akerson, Cihan (Gazeteci); 33. Akgüç, Ertin (Ekonomist, iş adamı); 34. Akgüç, Sezgin (Arkeolog); 35. Akın, Erkan, (Gazi Üniversitesi Öğretim Görevlisi); 36. Akın, Gülten, (Yazar, ozan, avukat, TDK, TRT, Varlık, Yeditepe ödülleri sahibi), 37. Akıncı, Şehnaz, (Terzi); 38. Akıncıoğlu, Mustafa, (Avukat); 39. Akınlı, Hamit, (Tiyatro yönetmeni. İki ulusal ödül sahibi); 40. Akkaş Ceyhan, (Eski sendikacı); 41. Akkaş, Veysel, (İş Adamı); 42. Aközer, Mehmet, (İktisatçı); 43. Akpınar, Mehmet Ali, (Sistem uzmanı); 44. Aksın Can, (Gazeteci); 45. Aksoy A. Cezmi, (Gazi Ü. Araştırma Görevlisi); 46. Aksoy, Erdem (Prof. Dr. K.T.Ü. eski Rektörü); 47. Aksoy, Fahir, (Yazar, ressam); 48. Aksoy, Metin, (Gazeteci); 49. Aksoy, Orhan, (Grafiker); 50. Aksoy, Orhan, (Film yönetmeni. 1973 Antalya Film Festivali Film Ödülü); 51. Aksoy, Özgönül (K.T.Ü. eski öğretim üyesi); 52. Aksu, Yavuz M. (Prof. Dr. Ege Ü eski öğretim üyesi ve dekanı); 53. Aksu, Ziya (Sinema sanatçısı); 54. Aktuzlu, Faruk, (Şehir plancısı doktor); 55. Aktürel, Teoman,

(Yazar); 56. Akyıldız, N. (Gazi Ü. araştırma görevlisi); 57. Akyüz, Levent, (Avukat); 58. Akyüz, Yılmaz, (Doçent Doktor, Ankara Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi eski öğretim üyesi); 59. Alaçalı, Müfit, (Gazeteci); 60. Alanur, Nihat, (Tiyatro oyuncusu); 61. Alatan, Akbulut, (Tıp doktoru, Ankara eski sağlık müdürü); 62. Albayrak, Ayşe, (Öğretmen); 63. Aldoğan Yazgülü, (Y; Doçent doktor, gazeteci); Alemdaroğlu, Tuncay, (Avukat)'. 65. Algan, Beklan, (Tiyatro yönetmeni ve eğitimci. İstanbul Belediyeleri Tiyatroları eski yönetim kurulu üyesi); 66. Algan, M. Nevzat, (Avukat); 67. Algan, Neclâ, (Memur); 68. Alkan, İlhan, (Emekli öğretmen); 69. Alkan, Türker; 70. Alp, Musa, (Emekli öğretmen Eski İlkgenel saymanı); 71. Alp, Nihal, (Gazeteci); 72. Alpdag, Özden, (Gazeteci); 73. Alptekin, Yasemin, (Çevirmen); 74. Altaban, Özcan, (Öğretim görevlisi); 75. Altan, Selçuk, (Gazeteci); 76. Altay, Hüseyin Avni, (Avukat); 77. Altay, Güngör, (Emekli MEB. Eski başmüfettişi); 78. Altıntaş, H. Olcay, (Avukat); 79. Altuğ, Şevket, (Aktör); 80. Altun, Selma, (Gazi Üniversitesi memur); 81. Alyahak, Akın, (Araştırmacı, ekonomici); 82. Alyanak, M. Alev; 83. Anday, Melih Cevdet, (Yazar); 84. Angün, Mustafa, (Doktor); 85. Apak, Ayşe, (Yüksek bölge plâncısı); 86. Apaydın, Talip, (Emekli öğretmen, yazar); 87. Aral, Afşar, Esin, (Şarkıcı); 88. Aral, İnci, (Yazar); 89. Aral, Oğuz, (Karikatürcü. Gırgır Dergisi yönetmeni); 90. Aras, Necati, (Avukat, emekli Danıştay üyesi); 91. Arayıcı, Oktay, (Yazar, Tiyatro ödülü sahibi); 92. Arca, Özcan, (Makina yüksek mühendisi); 93. Arda, Hüseyin, F. (Bab kafeterya sahibi); 94. Arf, Cahit, (Emekli profesör); 95. Arıkan, Hamiyet, (Avukat); 96. Arıkoç, Ünal, (Mimar); 97. Arın, Canan, (Avukat); 98. Arın, Metin, (Mimar); 99. Arınır, Turgan, (Avukat); 100. Arslan, Muhammet, (Kimyacı); 101. Arslan, Reşat, (Konfeksiyoncu); 102. Artan, Faika, (Doktor); 103. Artan, Hilmi, (Muhasebeci); 104. Aruoba, Oruç, (Doktor, eski öğretim üyesi, gazeteci) ; 105. Asena, İnci, (Yayıncı); 106. Asena, Orhan, (Yazar); 107. Asilyazıcı, Hayati, (Gazeteci, yazar); 108. Aslan, Dursun, (Avukat); 109. Atak, Ahmet, (Avukat); 110. Ataları, Cumhuriyet, (Tiyatro sanatçısı); 111. Atayılmaz, Cengiz, (Avukat); 112. Ateş, Yılmaz, (Gazeteci, Çağdaş Gazeteciler Derneği eski başkanı); 113. Ateşoğulları, Kâmil, (Avukat); 114. Atılğan. Yusuf, (Yazar); 115. Avcı, Ferit, (Ressam); 116. Avcı, Gül, (Tiyatro Sanatçısı); 117. Avcı, Zeynep, (Gazeteci, yazar); 118. Ay. Mehmet, (Sanatevi A.Ş. çalışanı); 119. Ayan, Oğuz, (Y. Doçent Doktor);

120. Ayanoglu, Erol, (Avukat); 121. Aybar, Mehmet Ali, (Eski Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı ve milletvekili); 122. Aydemir, Ayşe, (Tiyatro sanatçısı); 123. Aydın, Dursun, Ali, (Avukat); 124. Aydın, Güngör, (Emekli vali, Mülkiyeliler Birliği eski Gn Bşk.); 125. Aydın, Engin, (Avukat); 126. Aydın, Mehmet, (Avukat); 127. Aygün, Necati, (Türk Haberler Ajansı Gazeteci); 128. Aygün, Celil, (Ziraat Y. Mühendisi); 129. Ayman, Kemal, (Avukat); 130. Ayten, Sadık, (Sanatevi çalışanı); 131. Aziz, Rutkay, (Tiyatro sanatçısı); 132. Babacan, M. Yalçın, (Avukat); 133. Babayiğit, Kenan, (Avukat); 134. Bademliler, Nihat, (Serbest meslek); 135. Bağrı, Ahmet, (Heidelberg Ü. eski asistanı) ; 136. Bahçekapılı, M. Ayşenur, (Avukat); 137. Bakan, İsmet, (MEB. eski başmüfettişi); 138. Bakır, Dicle, (Tiyatro sanatçısı); 139. Balaban, Affan, (Yüksek Mühendis); 140. Balaman, Ali Rıza, (Doçent Doktor, Ege Ü, Edebiyat F. öğretim üyesi); 141. Balamir, Hakan, (Sinema oyuncusu, Birçok ödüller sahibi); 142. Balcı, Hüseyin, (Doçent Doktor, İzmir Dokuz Eylül Ü. Müh. Mim. F. eski öğretim üyesi); 143. Balcı, Kemal, (Gazeteci); 144. Balcıoğlu, Şahap, (Yazar, Ulusal ödüller sahibi); 145. Balcıoğlu, Semih, (Karikatürcü Ulusal ve uluslararası ödüller sahibi); 146. Balkı, Şakir, (Yazar); 147. Balkiraz, Derviş, (Memur); 148. Barlas, Orhan, (Avukat); 149. Barlas, Taner, (Tiyatro oyuncusu, hukukçu, Üç tiyatro, iki pandomim ödülü); 150. Basım, Oralp, (Eczacı); 151. Başçıftçi, Hasan, (Gazi Ü. Eğitim F. Emekli öğretim görevlisi); 152. Başçıl, Aykut, (Avukat); 153. Başsorgun, Naci, (Sanatevi A.Ş. yönetim kurulu başkanı); 154. Başsorgun, N. Emel, (Sanatevi basın danışmanı); 155. Batur, Enis, (Gazeteci, yazar); 156. Batur, Muhsin, (Emekli Hava Orgenerali, eski Parlamenter); 157. Batur, Selçuk, (Mimar, Basımevi sahibi); 158. Bayer, Yalçın, (Gazeteci); 159. Bayhan, Mehmet, (Öğretmen); 160. Baykal, Aysel, (Avukat, eski Parlamenter); 161. Baykara, Kürşad, (Eczacı); 162. Baykara, Süheylâ, (Eczacı); 163. Bayraktar, Ayten, (Ev kadını); 164. Bayraktar, Ertuğrul, (Müzişyen); 165. Bayraktar, Kâzım, (Avukat); 166. Baykurt, Rüştü, (İktisat doktoru); 167. Bayrak, Fikret K. (Emekli); 168. Bayram, Mahmut, (Avukat); 169. Bayram, Mustafa Nuri, (Mühendis); 170. Baytimur, Dilek, (Memur); 171. Bayülken, Yavuz (Makina yüksek mühendisi); 172. Bayyar, Metin, (Avukat); 173. Baztak, Arav, (Çocuk gelişimi ve eğitimi uzmanı); 174. Becerikliler, Erol, (İktisatçı); 175. Bektaş, Mehdi, (Avukat); 176. Belge, Murat, (İstanbul Ü. eski öğretim üyesi, yazar); 177.

Bener, Erhan, (Yazar, eski bürokrat); 178. Bengi (Dönmez), Gülseren, (Avukat); 179. Berk, İlhan, (Şair, Necatigil, Yeditepe, TRT ödülleri sahibi) ; 180. Berkin, Cevat, (Gazeteci) ; 181. Berkmen, Can, (Gazeteci); 182. Berktaş, Alpaslan, (Doktor, yazar) ; 183. Betil, Turgay, (Grafik sanatçısı); 184. Beyhan, Ali İhsan, (Emekli öğretmen); 185. Beyhan, Mazlum, (Çevirmen); 186. Bezirci, Asım, (Yazar) ; 187. Bıyıklı, Naim, (Bankacı); 188. Bikeç, Cevat, (İktisatçı); 189. Bilbay, Mustafa, (Avukat); 190. Bildirici, Fâruk, (Gazeteci, Cumhuriyet Ankara Bürosu); 191. Bilgen, Nuray, (Kimya Y mühendisi); 192, Bilgi, Ertan, (Reklâmcı, grafiker); 193. Bilgin, Cevdet, (Heykeltraş, 26 Heykel sergisi, iki ödül sahibi); 194. Bilginer, Recep, (Yazar, TDK Tiyatro ödülü ve Yunus Emre Vakfı Büyük sanat ödülü sahibi); 195. Birdal, Akın, (Ziraat Y. mühendisi, Köy-Koop. eski merkez yürütme kurulu üyesi); 196. Birler, Hayri, (Gazeteci); 197. Birol, Metin, (Doktor); 198. Bolat, Yılmaz, (Doktor, Nöroloji uzmanı); 199. Bolulu, Osman, (Yazar, eğitimci, MEB. eski teftiş başkanı); 200. Bora, Tayyar, (Prof. Dr. Ege Ü. eski öğretim üyesi); 201. Boralı, Turgut, (Tiyatro oyuncusu); 202. Boratalı, Bülent, (Avukat); 203. Boratav, Korkut, (Prof. Dr. Ankara Ü. Siyasal Bilgiler Fak. eski öğretim üyesi, iktisatçı); 204. Bortaçına, Azer, (Gazeteci); 205. Bostancıoğlu, Atilla, (Avukat); 206. Boyacıgiller, Asumany (Eczacı); 207. Boyacıgiller, Işık, (Eczacı); 208. Boyacıyılmaz, İbrahim, (Muhasebeci); 209. Boyalı, Cemal, (Grafiker); 210, Bozkurt, Ali, (Emekli öğretmen, Töb-Der eski genel başkanı); 211. Bozkurt, Sait, (Avukat); 212, Bozkurt, Şükrü, (Doçent Doktor, Ege Ü. eski öğretim üyesi); 213. Boztok, Arav, (Çocuk gelişimi ve eğitimi uzmanı); 214. Bucak, Yusuf, Serhat, (Avukat); 215. Budak, Mehmet, (MEB eski bakanlık müfettişi); 216. Budakoğlu, Naci, (Emekli öğretmen); 217. Bugay, Umur, (Yazar, Antalya Film Festivali Senaryo ödülü); 218. Bulut, Akalın, (Toprak-Su Memurları Sendikası eski genel bşk.); 219. Bulut, Talât, (Tiyatro ve sinema oyuncusu, Basın ve Festi ödülleri sahibi); 220. Bulutay, Tuncer, (Prof. Ankara Ü. SBF. Öğretim üyesi); 221. Buyrukçu, Muzaffer, (Yazar); 222. Buzcuğil, Ahmet Maruf, (Eğitimci, MEB. Teftiş kurulu eski bşk.); 23. Bülbül, Sait, (Yüksek Mühendis); 224, Bülgü, Abdullah, Saba, (Banka rınd. Yrd.); 225. Büyükçizmeci, Şule, (Gazeteci); 226. Can, Mehmet, (Avukat); 227. Can, Ömer, (Yayın_ Cl); 228. can, seçil, (Sanatevi A.Ş. çalışanı) 229. Canbeyli, Sabri, (Gazeteci); 230. Candır,

Atilla, (Plâncı, makine y. mühendisi); 231. Candaş, Ömür, (Yüksek Müh. mimar, Beşyıl Dergisi yazı işleri md.); 232. Cankurtaran, Ethem, "(Sendikacı); 233. Cantürk, Saffet, (Emekli memur); 234. Cemal, Hasan, (Cumhuriyet Gazetesi genel yayın md.); 235. Cengiz, Metin, (Avukat); 236. Ceyhun, Demirtaş, (Yazar, TYS ikinci başkanı, 17 kitap üç ulusal ödül sahibi); 237. Ceyhun, Yurdakul, (Doç. Dr. ODTÜ Elektrik Müh. Böl. eski öğretim üyesi); 238. Cezzar, Engin, (Tiyatro oyuncusu, yönetmen); 239. Cidal, Naci, (Avukat); 240. Cilasun, Uğur, (Dr. serbest tabip. TTB merkez konseyi genel yönetmeni); 241. Coşar, V. Ahsen, (Avukat); 242. Coşturoğlu Mustafa, (Öğretmen, yazar); 243. Cüer, Zeynetti, (Öğretmen); 244. Çağlar, Ahmet Bozkurt, (Avukat); 245. Çağlar, Sırrı, (Gazeteci) 246. Çakır, Ali, (Emekli öğretmen, MEB. Teftiş kurulu eski bşk. Yrd.); 247. Çakır, Fatma, (Avukat); 248. Çakır, Raif, (Avukat); 249. Çakırhan, Nail, (Yazar ve ozan, 1983 Ağahan mimarlık ödülü sahibi); 250. Çakıroğlu, Perihan, (Gazeteci) ; 251. Çakmak, İsmail Sami, (Avukat); 252. Çalışlar, Aziz, (Yazar, iki ulusal ödül sahibi); 253. Çam, Fehmi; 254. Çam, Mehmet; 255. Çamlı, İbrahim, (Gazeteci, Uluslararası basın enstitüsü ve uluslararası halkla ilişkiler derneği üyesi, halkla ilişkiler danışmanı); 256. Çandar, Nazif Celadet, (Emekli işçi); 257. Çapan, Sungu, (Sinema eleştirmeni); 258. Çavaş, Sevdâ, (Plancı); 259. Çavdar, Fikret, Yılmaz(Avukat); 260. Çaylıgil, Gülçin, (Avukat) ; 261. Çebi, Mehmet, (Tiyatro sanatçısı); 262. Çelebi, Mehmet Cengiz; 263. Çelebiler, Özlen, (Kütüphaneci); 264. Çelenk, Hafit, (Avukat); 265. Çelenk, Şekibe, (Avukat); 266. Çelik, İsa, (Fotoğraf sanatçısı, fotoğraf sanatı uluslararası federasyonu üyesi, AFİAP ünvanlı Belçika onur diploması ve ödülleri sahibi); 267. Çelik, Mukadder, (Tiyatro sanatçısı); 268. Çelikkan, Murat, (Gazeteci) ; 269. Çelikkanat, Kaya, (Gazeteci, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Saymanı); 270. Çeşmeciler, Bora, (İşçi); 271. Çetin, Erdal, (Gazeteci); 272. Çetin, Erol Yılmaz, (Mühendis); 273. Çetin, Hikmet, (Eski parlamenter, eski bakan); 274. Çetin, Hüseyin, (Elektrik mühendisi); 275. Çetin, Sabahattin, (Film yapımcısı); 276. Çetin, Yusuf, (SBF. Mezunu, idareci); 277. Çetinkaya, Cemil, (MEB. Özel Eğitim Kurumları eski genel Md.); 278. Çetinkaya, Hasan, (Eski parlamenter); 279. Çetinkaya, Yavuzer, (Sinema ve tiyatro sanatçısı); 280. Çevik, Mitat, (İşçi); 281. Çınar, Sevim, (Eczacı); 282. Çıtakoğlu, Kerime, (Doktor); 283. Çiçek, Mebrure, (Avukat); 284. Çiftçi, Cafer, (İnşaat mühendisi); 285.

Çiğiltepe, Asuman, (Tiyatro sanatçısı); 286. Çimen, Hüsnü Rıza, (Avukat); 287. Çine, Özcan, (Avukat); 288. Çiyiltepe, Fuat, (Tiyatro sanatçısı); 289. Çiyiltepe, Mualla, (Tiyatro sanatçısı); 290. Çoban, Celâl, (Emekli Orman y. mühendisi); 291. Çolak, İlyas, (Emekli öğretmen); 292. Çomoğlu, Nuran, (Memur); 293. Çonoğlu, Cafer, (Öğretmen); 294. Çopur, Ayhan, (Ekonomist); 295. Çukurkavaklı, Kemal, Bayram, (Yenigün gazetesi sahibi); 296. Çupı, İslam, (Gazeteci, yazar); 297. Dağdeviren, Yılmaz, (Elektronik Y. mühendisi); 298. Dalokay, Vedat, (Y. müh. Mimar, İki uluslararası yarışma birinciliği, 20 tane ulusal yarışma); 299. Damar, Arif, (Şair, Yeditepe ödülü); 300. Danışman, Mehmet, (Eğitimci MEB. eski müfettişi); 301. Danyal, Nezih, (Karikatürist); 302. Davran, Yalçın, (Doktor); 303. Değer, Emin, (Emekli hâkim albay, avukat); 304. Delikanlı, Arif, (Harita ve kadastro mühendisi); 305. Delikçi, Ahmet, (Türk Haberler Ajansı İzmir Bölge Md.); 306. Delikçi, Enver, (Gazeteci); 307. Demen, Melih İ. (Memur) ; 308. Demir, Ayhan, (Muhasebeci); 309. Demir, Sami, (Doktor); 310. Demiray, Erdoğan, (Emekli hâkim albay, avukat); 311. Demirbaş, Bülent, (Yazar); 312. Demircan, Celil, (Uzman doktor, serbest); 313. Demirci, Hacı, (Serbest eski öğretmen); 314. Demirci, Mustafa, (Mühendis); 315. Demirci, M. Yener, (Jeomorfolog); 316. Demirel, Füsun, (Tiyatro sanatçısı); 317. Demirel, Halit, (Makine Y. mühendisi); 318. Demirel, İbrahim, (Ressam); 319. Demiyer, Şahap, (Avukat); 320. Demiröz, Erol, (Tiyatro sanatçısı); 321. Demirtaş, Cemal, (İşçi); 322. Demirtaş, Metin, (Şair); 323. Deniz, Yusuf, (Ziraat Y. mühendisi); 324. Devicioğlu, Veli, (Avukat); 325. Dik, Mehmet Togan, (SSK emeklisi); 326. Dilmien, Güngör, (Oyun yazarı, eski öğretim görevlisi (12 kitap, beş ulusal tiyatro ödülü); 327. Dinç, Güney, (Avukat, İzmir Barosu eski bşk. Türkiye Barolar Birliği Y. K. üyesi); 328. Dinç, Seza, (Gazeteci); 329. Dinçer, Cengiz, (Doktor); 330. Dinçer, Perran, (Mimar); 331. Dinler, Yusuf, (Avukat); 332. Dirik, Gürkan, (Tıp doktoru, röntgen müth.); 333. Doğan, Ferruh (Karikatürist); 334. Doğan, Galip, (Avukat); 335. Doğan, Necdet, (Gazeteci); 336. Doğan, Sami, (Ziraat Y. mühendisi); 337. Doğan, Yalçın, (Gazeteci, yazar); 338. Doğru, H. Mehmet, (Yazar); 339. Doğruer, Mustafa, (Karikatürcü); 340. Dora, Ayşegül, (Gazeteci); 341. Dorsay, Atilla, (Yazar, Sinema Eleştirmenleri Derneği Bşk.); 342. Dumanil, Recep, (İşçi); 343. Duramaz, Niyazi, (Mimar); 344. Duranlı, Ali Rıza, (Mimar); 345.

Durbaş, Bilge, (Grafiker); 346. Durbaş, Refik, (Şair, gazeteci, İki ulusal şiir ödülü sahibi); 347. Dursun, Ömer, (Mobilyacı); 348. Duru, Halil, (İş adamı); 349. Duru, Orhan, (Gazeteci, yazar); 350. Duru, Süreyya, (Sinema yönetmeni ve yapımcısı. Çeşitli ödül sahibi); 351. Duruel, Nursel, (Yazar. İki ulusal ödül sahibi); 352. Düz, Mehmet, (Türkiye Ziraatçılar Derneği eski gn. bşk. Yrd.); 353. Düzkan, Sedat, (Ekonomist); 354. Ecevit, H. Gökhan, (Jeofizik mühendisi); 355. Edgü, Ferit, (Yazar); 356. Ediz, Ekrem, (İşçi); 357. Ege, Ayşe; 358. Ege, Süleyman, (Yazar); 359. Egemen, Mert, (Tiyatro sanatçısı); 360. Eker, Halil, (Elektrik mühendisi); 361. Ekinci, Aşır, (Muhasebeci); 362. Ekmekçi, N. Aldoğan, (Türkçe öğretmeni); 363. Ekmekçi, Mustafa, (Gazeteci, yazar); 364. Elal, Hasan, (Avukat); 365. Elçi, Canan, (Avukat); 366. Elçi, Ümit, (Yönetmen); 367. Elçin, Mehmet; 368. Eliçin, Güner, (Mimar, İzmir M.O. eski Şb. bşk.); 369. Emiroğlu, Erdal, (Emekli öğretmen); 370. Emiroğlu, Oğuz, Pazarlamacı); 371. Emiroğlu, Özcan, (Pazarlamacı); 372. Emre, Cem, (İşletmeci); 373. Engin, Sevim, (Kimya öğretmeni); 374. Eralp, Ziya, (Kültür ve Turizm Bak. eski müsteşarı, SBF, Basın-Yayın Yüksek O. eski öğretim üyesi); 375. Eraltuğ, Halil, (Avukat); 376. Erbahçeli, Mehmet, (Makina mühendisi); 377. Erbaş, Fehmi, (Mimar); 378. Erbulak, Füsün, (Tiyatro sanatçısı); 379. Ercan, Ertan, (Reklâmci); 380. Ercan, Özcan, (Gazeteci); 381. Erçakır, Gürol, (Sendikacı); 382. Erdal, Orhan, (Kitapçı); 383. Erdem, Cemal, (Avukat); 384. Erdem, Şeref, (Bayındırlık Bakanlığı eski müsteşar Yrd.); 385. Erdemir, Binnur, (Ressam); 386. Erdemir, İsmail, (Emekli öğretmen, Ankara Eğitim Ens. eski md.); 387. Erdemlioğlu, Osman, (Avukat); 388. Erdemoğlu, İsmet, (Avukat); 389. Erdemol, Mustafa, (Gazeteci); 390. Erden, Hüseyin, (Avukat); 391. Erdoğan, Ali. (Tiyatro oyuncusu); 392. Erdoğan, Aydın, (Avukat); 393. Erdoğan, Ümit, (Sekreter); 394. Erdoğan, Vahap, (Yazar); 395. Erdost, Muzaffer İlhan, (Yazar-yayıncı); 396. Eren, Mustafa, (Grafiker); 397. Erenus, Bilgesu, (Oyun yazarı); 298. Erenus, Müştak, (Avukat, şair); 399. Eres, Ahmet, (Tiyatro sanatçısı); 400. Ergin, Sedat, (Gazeteci); 401. Ergin, Nahit Teoman, (May Yayınları eski yönetmeni); 402. Ergun, Melih, (Avukat); 403. Ergüler, H. .Tuncer, (Avukat, eski kaymakam, Köy-Koop. eski gn. Bşk., Yrd.); 404. Ergün, Refik, (Avukat); 405. Ergün, Şendur; 406. Ergüven, Selçuk, (Sanatevi A.Ş. sanat yönetmeni); 407. Ergüvenç, Haldun, (Tiyatro oyuncusu); 408. Erhan, Mustafa,

(Makina mühendisi); 409. Erişen, Satı, (Emekli öğretmen); 410. Erkal, Genco, (Tiyatro ve sinema sanatçısı); 411. Erkekli, Güngör, (Emekli hâkim yarbay, avukat); 412. Erkman, Ferit, (Ressam, basımevi sahibi); 413. Erkman, Timur, (D.P.T. S.P.D. eski bşk.); 414. Erman, F. Serdar, (Gazi Ü. araştırma görevlisi); 415. Eroğlu, Hayri, (Gazeteci); 416. Eroğlu, Cem, (Prof. Dr. Ankara Ü. SBF. Eski öğretim üyesi); 417. Erol, Mithat, (Din adamı); 418. Erşahin, Göksel, (Avukat); 419. Erşen, İmren; 420. Ertek, Tarhan, (Avukat); 421. Ertekin, Cumhuri, (Prof. Dr. Ege Ü. eski öğretim üyesi); 422. Ertel, Mengü, (Grafik sanatçısı. Üç uluslararası, beş ulusal ödül sahibi. 20'den fazla uluslararası sergiye katılmış); 423. Ertuğrul, Özkan, (Doktor); 424. Erün, Ziya Nur, (Avukat); 425. Eryılmaz, Tuğrul (Gazeteci, eski öğretim. elemanı) ; 426. Erzin, Hüseyin, (Tüccar); 427. Esen, Ali, (Emekli öğretmen); 428. Esen, Selçuk, (Elektrik Y. mühendisi); 429. Esendemir, Mutlu, (Tiyatro sanatçısı); 430. Estükoğlu, Pakrat, (Laboratuvar teknisyeni); 431. Eşsizhan, Tuncer, (Avukat); 432. Eymirlioğlu, Ahmet Şükrü, (Avukat); 433. Eyikan, Mahiye, (Kızılay eski teknik gn. md.); 434. Eylenoğlu, Fethi, (Tiyatro sanatçısı); 435. Eyüboğlu, Beril, (İstanbul Teknik Ü. Yuva md.); 436. Eyüboğlu, Üner, (İnşaat Y. müh.); 437. Fertan, Nejlâ, (Avukat); 438. Fosforoğlu, Enis, (Tiyatro sanatçısı); 439. Fuat, Mehmet, (Yazar, eleştirmen, Adam yayınları danışmanı); 440. Gemeci, Deniz, (Dekorator); 441. Genç, İsmet, (Serbest); 442. Genç, Osman, (Müteahhit) ; 443. Genç, Rafet, (Gazeteci); 444. Geray, Cevat, (Prof. Dr. Ankara Ü, SBF. Eski Dekanı. Mülkiyeliler Birliği Başkanı); 445. Gerçek, Cemil, (Y. mimar); 446. Gerger, Haluk, (Dr. Ankara Ü. SBF, eski öğretim üyesi, yazar); 447. Gezen, Müjdat, (Sanatçı, Hürriyet Gazetesi mizah yönetmeni ve Güm yönetmeni. 50'ye yakın ödül sahibi); 448. Girit Fatma, (Sinema oyuncusu, Ulusal ve uluslararası çeşitli ödüller sahibi); 449. Girit, Hasan, (Avukat); 450. Giritlioğlu, Aycan, (Gazeteci); 451. Gitmez, Ali S. (Doç. Dr. ODTÜ öğretim üyesi); 452. Gortan, Haldun, (Avukat); 453. Göbekli, Turan, (Avukat); 454. Gökberk, Macit, (Emekli Profesör İstanbul Ü.); 455. Gökçearslan, Hüseyin, (Avukat); 456. Gökçeli, Raşit, (Y. bölge plancısı mimar. Toros Yayınları Yön.); 457. Gökçeli, Yaşar Kemal. (Yazar. Ulusal ve uluslararası birçok ödül sahibi); 458. Gökdemir, Oryal, (Doktor, kardiyolog); 459. Gökdere, Turgut, (Eski sendikacı, Turizm-İş Bşk.); 460. Göksel, Hüsnü, (Prof. Dr. Hacettepe Ü. Tıp Fak. öğretim üyesi); 461. Göksu, Çetin, (Doç. Dr.

ODTÜ öğretim üyesi); 462. Gönel, Emine, (Avukat); 463. Gönel, Seydali, (Karikatürcü); 464. Gönen, Şerif, (Yönetmen); 465. Gönenç, Güney, (Doç. Dr. ODTÜ Elektrik Müh. eski öğretim üyesi yazar); 466. Gönenç, Turgay, (Yazar, ressam); 467. Gönensin, Okay, (Cumhuriyet G. Yazı işleri müdürü); 468. Görsel, Ömer, (Mali müşavir); 469. Gözalan, Zehra, (Ziraat mühendisi); 470. Gözen, M. Hilmi, (Avukat); 471. Güldemir, Ufuk, (Gazeteci); 472. Güleken, Fazıl, (Avukat); 473. Gülergün, Lütfü, (Avukat); 474. Gülhan, Ahmet, (Tiyatro sanatçısı); 475. Gülizar, Jülide, (Gazeteci); 476. Güllapoğlu, Fatih, (Gazeteci); 477. Gülseven, Hikmet, (Eski Niğde Belediye Bşk. Mua.); 478. Gültekinoğlu, Murat, (Mühendis); 479. Gümüş, M. Fatih, (Doç. Dr. Gazi Ü. eski öğretim üyesi); 480. Gümüş, T. Gazi Ü. Araştırma görevlisi); 481. Gümüşbaş, Yılmaz, (Gazeteci); 482. Günal, Malik, (Avukat); 483. Günal, Neşet, (Ressam, Mimar Sinan Ü. eski öğretim üyesi); 484. Günaysu, Burhan, (Emekli yarbay); 485. Gündoğdu, Dursun, (Gazeteci); 486. Gündoğdu, Öznur, (Avukat); 487. Gündoğmuş, Bülent, (Araştırmacı, iktisatçı); 488. Gündoğmuş, Nezahat, (Avukat); 489. Günel, Şükrü, (Avukat); 490. Güner, Çetin, (Avukat); 491. Güneş, Hasan Fehmi, (İçişleri eski Bakam); 492. Güney, Birsan, (Memur); 493. Güngören, Erkal, (Mimar); 494. Güngör, Ataman, (Doktor, psikiyatri uzmanı); 495. Güngör, Necati; 496. Güngören, Erol, (Mimar); 497. Günsür, Emine, (Emekli memur); 498. Günsür, Nedim, (Ressam. Devlet resim ödülü, iki ulusal ödül sahibi); 499. Gür, Ali, (Öğretmen); 500. Gür, Şerafettin, (Film yapımcısı); 501. Gürel, Aydın, (Avukat); 502. Gürel, Osman, (Doç. Dr.); 503. Güreli, Nail (Gazeteci); 504. Gürkan, Gezim, (Mimar); 505. Gürsel, Yücel, (Y. mimar); 506. Gürsoy, Gencay, (Prof. Dr. İstanbul Tıp Fak. eski öğretim üyesi); 507. Gürsoytrak, M. Suphi, (Eski tabii senatör); 508. Gürtuna, Ümit, (Gazeteci, TGS yönetim kurulu üyesi); 509. Güven, Birkan, (Mimar); 510. Güven, Hasan, (Serbest); 511. Güven, Sadık, (Avukat); 512. Güvenç, Ali Ekber, (Sendikacı); 513. Güvenç, Bozkurt, (Hacettepe Ü. öğretim üyesi, Prof. Dr.); 514. Güvenç, Kaya, (Makina Y. mühendisi); 515. Güvenç, Murat, (Y. şehir plancısı, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü araştırma görevlisi); 516. Haberal, Mehmet, (Prof. Dr. Hacettepe Ü. Tıp Fak. Öğretim üyesi); 517. Habora Bülent, (Yazar, yayıncı); 518. Hacıhasanoğlu, Muzaffer, (Doktor, yazar); 519. Hakkı, Ruşen, (Yazar, gazeteci); 520. Halis, Ziya, (İnşaat Y. mühendisi);

521. Hatiboğlu, M. Tahir, (Doç. Dr. Gazi Ü. Tıp F. eski öğretim üyesi, TUMÖD Ankara Şb. Bşk. Veteriner Hekimler Derneği eski Gn. Bşk.); 522. Hatunoğlu, Kadir, (Eczacı); 523. Havmancı Nejat, (Prof. Dr. İstanbul Ü. emekli öğretim Üyesi); 524. Haydaroğlu, Nimetullah, (Avukat); 525. Hayrabolulu, Reyhan, (Avukat); 526. Helvacı, Nevzat, (Avukat); 527. Hepkeskin, Fahrettin, (THA muhabiri); 528. Hitap, İbrahim, (Gazeteci); 529. Hışıl, Asım, (Avukat); 530. Hümeysra, (Müzik sanatçısı); 531. Hüroğlu, Ahmet, (Avukat); 532. Ilgaz Turhan, (Gazeteci); 533. Işıklı, Alpaslan, (Prof. Dr. Ankara Ü. SBF. Eski öğretim üyesi); 534. Işıldar, Ergün, (Oyuncu, yönetmen yrd. Tiyatro sanatçısı İLTÖ en başarılı Yrd. erkek oyuncu ödülü, İLTÖ en başarılı dekor ödülü); 535. İleri, Bedia, (Emekli); 536. İleri, Haldun, (Avukat); 537. İleri. Rasih Nuri. (Yazar); 538. İlhan. Musa, (Mühendis); 539. İlksavaş, Engin, (Memur); 540. İlkiz, Fikret, (Avukat); 541. İnal, İbrahim, (Avukat); 542. İnan. İsmail, (Avukat); 543. İnan. Nurkut, (Avukat, Doç. Dr. Ankara Ü. Hukuk F. öğretim üyesi); 544. İnanç, Remzi, (Kitapçı); 545. İnanır, Kadir, (Sinema sanatçısı); 546. ince, Özdemir, (Şair-Mallarmö Akademisi üyesi); 547. İncel, İbrahim. (Avukat); 548. İnkaya, Minu, (Dr. iç Hastalıkları uzmanı); 549. İşbulur, İnci, (Avukat); 550. İz, Fahir, (Prof. Boğaziçi Üni.); 551. İzer, İlkey, (Yüksek mühendis); 552. İzgü, Muzaffer, (Yazar. Dört ulusal, dört uluslararası ödül sahibi); 553. İzveren, Adili (Prof. Dr. Avukat); 554. Kabalak, Yörük, (Avukat); 555. Kadayıfçılar, Reşat, (Avukat); 556. Kadioğlu, Mehmet Rahmi, (Avukat); 557. Kadir, A. (Ozan, yazar. TDK ödülü ve uç edebiyat Ödülü sahibi); 558. Kaf, Meral, (Gazeteci); 559. Kafaoğlu, Aslan Başer, (Yazar, mali müşavir); 560. Kahraman, Ahmet, (Gazeteci); 561. Kahraman, B. Faruk, (Avukat); 562. Kahraman, Mehmet, (Gazeteci); 563. Kalacak, Alpay, (Yazar); 564. Kalaycıoğlu, Neyyir, (İktisatçı, ODTÜ eski öğretim görevlisi); 565. Kalelioğlu, Uğur, (Avukat); 566. Kalyon, Salih, (Tiyatro yönetmeni). 567. Kalyoncu, Ayhan, (Emekli Karayolları Gn. Müdürlüğü Fen Heyeti Md.); 568. Kama, Süleyman, (İşçi); 569. Kamar, Özker, (Ev kadını); 570. Kamişoğlu, Cüneyt, (Tiyatro sanatçısı); 571. Kanarkök, Necmettin, (Avukat); 572. Kanbolat, Yahya, (Eski Hatay Milletvekili); 573. Kane, Ahmet A. (Yüksek mühendis); 574. Kanetti, Vivet, (Gazeteci); 575. Kansu, Işık. (Gazeteci); 576. Kapani, Münici, (Ankara Ü. Hukuk F. eski öğretim üyesi); 577. Kapıcı, Emel (Basın yayın); 578. Kapkın, Emre,

(Doktor); 579. Kaplan, Merih, (Avukat); 580. Kaplan, Ziyne, (Doktor); 581. Kara, Nedim, (Tiyatro teknisyeni); 582. Kara Refik, (Avukat); 583. Karabacakoğlu, Vedat, (Avukat); 584. Karaca, Osman, N. (Gazeteci Basın Şeref kartı sahibi, Basın Enstitüsü Gn. Sek. Onk. Telif hakları A Gn. Yön. Fransız tiyatro yazarları Derneği ve Columbia Pictures TV. Türkiye temsilcisi); 585. Karacabey, M. Haldun, (Avukat); 586. Karacan, Nuri, (Prof. Dr. İstanbul Ü. eski öğretim üyesi); 587. Karacebe, Ayşe, (Piyanist); 588. Karadeniz, Günfer, (Avukat) ; 589. Karadoğan, Arife, (Tiyatro sanatçısı); 590. Karaeli, Mekin, Ahmet, (Sinema oyuncusu); 591. Karahan, Metin, (Mimar); 592. Karakaş, Turan, (Avukat); 593. Karakaş, Benol, (Avukat); 594. Karakaya, Cenap, (Emekli); 595. Karakoç, Balabey, (Emekli, öğretmen okulları eski genel müdür Yrd.); 596, Karakol, Baki, (Antalya Haber Gazetesi Yazı işleri Md.); 597. Karamete, Sema, (MTA memur); 598, Karamustafa, Gülsün, (Ressam); 599. Karaören, Sami (Gazeteci); 600. Karaşin, Emin, (Yüksek mühendis); 601. Karavelioğlu, Kâmil, (Eski parlamenter); 602. Karhan, Ufuk, (Avukat); 603. Karman, Nilay, (Gazeteci); 604. Karşılayan, Ali, (Teknik eleman); 605. Kasmien, Zeynep, (Ev kadını, SBF. Mezunu); 606. Kavur, Ömer, (Sinema yöneteni ve yapımcısı. Ulusal ve uluslararası çeşitli sinema ödülleri); 607. Kaya, Abdullah, (Eski İlksan Konukevi müdürü ve Töb-Der. yön.); 608. Kaya, Erkan, (Sosyolog); 609. Kaya, Ersin, (Elektrik müh, gazeteci); 610. Kaya, Ertekin, (Grafiker, ressam); 611. Kaya, Muhsin, (Öğretmen); 612. Kaya, Saim, (Demokrasi Gazetesi sahibi, Yeni Halkçı Gazetesi eski sahibi); 613, Kaya, Şükrü, (Tüccar); 614. Kayalı, Kurtuluş, (DTCF. Eski öğretim üyesi, Yrd. Doç. tezgâhtar); 615. Kayalier, İbrahim, (İnşaat Y: mühendisi); 616. Kaygısız, Abdullah, (Emekli öğretmen); 617. Kayır, Hüseyin, (Avukat); 618. Kaymakçı, Kemal, (Emekli öğretmen); 619. Kaynak, Zeynel, (Tüccar, İhracat uzmanı); 620. Kazan, Turgut, (Avukat) 621. Kazancı, Metin, (Doç. Dr. Ankara Ü. SBF. eski öğretim üyesi); 622. Keleş, Kenan, (Eski İlk-Sen gn. bşk.); 623. Kepenek, Yakup, (Prof. Dr. ODTÜ Ekonomi Böl. Eski bşk.); 624. Kerman, Azmi, (Eczacı, ekonomist); 625. Kesipkin, Emre, (Dr. Psikiyatri uzmanı); 626. Keskin, Ahmet, (Sanatevi A.Ş. çalışanı); 627. Keskin, Suna, (Tiyatro sanatçısı); 628. Keskinok, Kayıhan, (Tiyatro sanatçısı); 629. Ketenci, Şükran, (Gazeteci, yazar); 630. Kesimoğlu, Hüseyin (Avukat); 631. Keyman, Selâhattin, (Ankara Ü. Hukuk F. eski

öğretim üyesi); 632. Kılıç, Günseli, (Çalışma Bakanlığı eski müfettişi); 633. Kılıç, Naim, (Emekli memur); 634. Kılıç, Şengün, (Tiyatro sanatçısı); 635. Kın, Mehmet, (İnşaat Y. mühendisi, Karayolları eski bölge md.); 636. Kırçalı, Mehmet, (Avukat); 637. Kırdemir, Şükrü, (Avukat); 638. Kırdök, Mihriban, (Avukat); 639. Kırım, Ahmet, N. (Avukat); 640. Kırkız, Ümit Osman, (Avukat); 641. Kışlalı, Ahmet Taner, (Öğretim Üyesi, eski Kültür Bakanı); 642. Kızılar, Hülya, (Avukat); 643. Kocababa, Erol, (Gazeteci); 644. Kocabaşoğlu, Uygur, (Ankara Ü. SBF. Eski öğretim görevlisi, Gazeteci); 645. Kocabay, Soner, (Avukat); 646. Kocabıyık, Ahmet, (Doktor); 647. Kocabıyık, İbrahim, (Doktor); 648. Kocaboyu, İbrahim, (Doktor); 649. Kocagöz, Fadıl, (Ankara Ü. SBF. Anayasa Hukuku eski araştırma görevlisi); 650. Kocagöz, Samim, (Yazar); 651. Kocagöz, Şükrü, (Yüksek mimar); 652. Kocaimamoğlu, Sudi, (İçişleri Bakanlığı eski müşaviri); 653. Kocaman, Salih, (Yüksek mühendis); 654. Koç. Cevat, (Sanatevi A.Ş. yöneticisi); 655. Koç, Fehmi, (Avukat); 656. Koç, Mehmet, (İşçi); 657. Koçak, Hikmet, (Türkiye Ziraatçılar Derneği eski gn. sekr.); 658. Koçak, Orhan, (Muhasebeci); 659. Koloğlu, Orhan, (Basın Yayın eski gn. md.); 660. Konduk, Kandemir, (Yazar, Hürriyet Gazetesi mizah yönetmeni ve Güm. Yönetmeni, tiyatro yazarı). 661. Kongar, Emre, (Hacettepe Ü. eski öğretim üyesi, Hürriyet Holding Danışmanı); 662. Konukman, Aziz, (Gazi Ü. öğretim görevlisi); 663. Konur, Hamdi, (Töb-Der eski genel sekreteri); 664. Koper, Berrin, (Tiyatro sanatçısı); 665. Koper, Macit, (Tiyatro sanatçısı); 666. Korkmaz, Tanju (Avukat); 667. Korkmaz, Sinan, (Doç. Dr. Gazi Ü. öğretim üyesi); 668. Korugan, Üstün, (Doktor, eski öğretim üyesi); 669. Korum, Sevil, (Planlama uzmanı eski parlamenter); 670. Koryürek, Ceylan, (Tiyatro sanatçısı); 671. Kök, Oktay, (Avukat); 672. Kök, Selâhattin, (Köp-Koop. eski Gnl. Bşk. Yrd.); 673. Köken, Fahrettin, (Avukat); 674. Köken, Savaş, (Avukat); 675. Kökkaya, Şener, (Tiyatro sanatçısı); 676. Kökkılınç, Ayşegül, (Avukat); 677. Köknar, Ergun, (İTÜ Y. müh. Mimar, Oyuncu, yönetmen); 678. Köktürk, Kutay, (Gazeteci, tiyatro sanatçısı); 679, Kösemen, Yavuz, (Gazeteci); 680. Köymen, Aydın, (İktisatçı); 681. Köymen, Oya, (Prof. Dr. Boğaziçi Ü. eski öğretim üyesi); 682. Köymen, H. İsmet, (Avukat); 683. Kuday, Barış, (Gazeteci); 684, Kudret, Cevdet, (Emekli öğretim görevlisi, yazar); 685. Kumbaracıbaşı, Onur, (Prof. Dr. iktisatçı. AİTİA eski başkanı); 686. Kundak,

Erhan, (Avukat); 687. Kurdakul. Şükran, (Şair, yazar); 688. Kurmuş, Orhan, (Doç. Dr. ODTÜ eski öğretim üyesi); 689. Kurt, Kâzım, (Avukat); 690. Kurt, Mustafa, (Serbest); 691. Kurt, Sabri, (Avukat, emekli öğretmen); 692. Kurter, Ziya, (İktisatçı araştırmacı, yazar); 693. Kurtulan, İlideniz, (Doktor); 694. Kurtuluş, Akif, (Avukat, ozan); 695. Kurul, Saim, (İktisatçı); 696. Kuruoğlu, Erdal, (Emekli öğretmen); '697. Kutlar, Onat, (Yazar); 698. Kutlay, Daray (Tiyatro sanatçısı); 699. Kutlu, Ayla, (T.C. Ziraat Bankası eski gnl. Sekr. yazar); 700. Küçük, İlhan, (Eczacı); 701. Küçük, Remzi, (İşçi); 702. Küçük, Sami, (Eski tabii senatör); 703. Küçük, Yalçın, (Doç. Dr. Başbakanlık DPT eski uzmanı, ODTÜ Gazi ve Birmingham Üniversiteleri eski öğretim üyesi); 704. Küey, O. Abdüllatif, (Avukat); 705. Külebi, Cahit, (Şair, TDK son genel yazmam, eğitimci); 706. Küpeli, Bahri, (Gazeteci); 707. Kür, Pınar, (Yazar); 708. Laçiner, Mustafa, (Orman yüksek mühendisi); 709. Lök, Veli, (Prof. Dr. Ege Ü. eski öğretim üyesi); 710. Madanoğlu, Cemal, (Emekli korgeneral); 711. Madra, Ömer, (SBF. eski öğretim üyesi, gazeteci); 712. Mahmutoğlu, Meryem; 713. Manyas, Münir, (Avukat); 714. Markaş, Kadri Necati, (Avukat); 715. Mavi, Erol, (Prof. Dr. Ege Ü. eski öğretim üyesi); 716. Mekin, Ergun, (İş adamı) ; 717. Melek, Tosun Ulvi, (Avukat); 718. Memişoğlu, Cemil, (Avukat); 719. Menteş, Gökhan, (Öğretmen görevlisi); 720. Mesçi, Mustafa, (Avukat); 721. Metin, İsmail, (Dr. Avukat); 722. Mısırcı, Mehmet, (Sanayici); 723. Midilli, Nevzat, (Öğretmen); 724. Moran, Berna, (Prof. İstanbul Ü. eski öğretim üyesi); 725. Mumcu, Uğur, (Gazeteci, yazar); 726. Murat, Fatma, (Tiyatro sanatçısı); 727. Muratçay, Zekai, (Gazeteci); 728. Mutlu, Ruhi, (Emekli kültür müdürü); 729. Mutlu, Zafer, (Gazeteci); 730. Nacar, Huriye, (Y. mimar); 731. Nadi, Nadir, (Cumhuriyet gazetesini başyazarı); 732. Nasuhoğlu, Rauf, (Emekli profesör doktor); 733. Nesin, Aziz, (Yazar. Beş uluslararası, beş ulusal ödül sahibi); 734. Nişancı, Halil, (Avukat); 735. Nuhoglu, Bozkurt, (Avukat); 736. Nuhoglu, Melek, (Y. mimar); 737. Nun, Ali, (Gazeteci); 738. Oflaz, Lütfü, (Gazeteci, yazar); 739. Oğlakçioğlu, Zeki, (Avukat); 740. Oğuz, Necdet, (Elektrik mühendisi); 741. Oğuzcan, Ümit Yaşar (Şair ve sanat galerisi yönetmeni); 742. Ok, Mustafa, (CHP eski Manisa milletvekili, Köy işleri ve Kooperatifler eski Bakanı); 743. Okay, Mustafa Uğur, (İnşaat Y. mühendisi); 744. Okçu, Emel, (Avukat); 745. Oksay, Reyhan, (Memur); 746. Oktay, Ahmet, (Şair,

yazar); 747. Oktay, Asuman, (Mühendis); 748. Okyay, Sevin, (Gazeteci); 749. Okyay, Yılmaz, (Tıp doktoru, psikiyatri uzmanı); 750. Olca, Hadi, (Akademi Kitabevi sahibi); 751. Onacan, Engin, (Y. mimar); 752. Onaran, İsmail Arman, (Avukat); 753. Onay, Yılmaz, (Oyun yönetmeni, yazar, çevirmen); 754. Oral, Zeynep, (Gazeteci, sanat yazarı); 755. Oral, Yüksel, (Avukat); 756. Oran, Baskın, (Dr. Ankara Ü. SBF. Eski öğretim üyesi); 757. Ormanlar, Kumru, (Muhasebeci); 758. Ormanlar, Cemil, (Marangoz. Ağahan marangoz ödülü sahibi); 759. Ormanlar Nabi, (Muhasebeci); 760. Ormanlar, Şaban, (Yüksek mimar); 761. Oral, Yüksel, (Avukat); 762. Oral, Tan, (Karikatürcü); 763. Oran, Baskın, (Dr. Ankara Ü. SBF. Eski öğretim görevlisi. Uluslararası ilişkiler uzmanı); 764. Orhun, A. Galip, (Avukat); 765. Ortaç, Ayla, (Yayıncı); 766. Ortaylı, İlber (Doçent Doktor, Ankara Ü. SBF. Eski öğretim üyesi); 767. Otyam, Fikret, (Gazeteci ressam, KDK ve meslek kuruluşlarından 11 ödül sahibi); 768. Ovadia, Stella, (Psikolog); 769. Oyan Oğuz, (Doç. Dr. Gazi Ü. öğretim üyesi); 770. Ögüş, İhsan, MEB. Talim ve Terbiye Kurulu eski üyesi); 771. Öğüten, İsmet, (Kooperatifçi, sendikacı); 772. Ökten, Ersin, (Tiyatro sanatçısı, sahne amiri, Bakteriyolog. 1977 TÜBİTAK Ödülü, Bakteriyoloji-Besi yeri Hammaddesi dalında); 773. Ökten, Zeki, (Film yönetmeni. Ödüller sahibi); 774. Ömerbaş, Haluk, (Avukat); 775. Önal, Kubilay, (Mimar); 776. Öncel, Atilla, (Avukat); 777. Öndül, Hüsnü, (Avukat); 778. Önen, Yavuz, (Mimar); 779. Öner, Çetin, (Yazar, sinema yönetmeni); 780. Öner, Ergin, (İnşaat mühendisi); 781. Öner, Yılmaz, (Yazar); 782. Öner, Zafer, (Doç. Dr. Hacettepe Ü. Öğretim üyesi); 783. Önet, Gül, (Gazeteci); 784. Öngören, Mahmut Tali, (Gazeteci, yazar, Gazi, Ü. eski öğretim görevlisi); 785. Öngören, Veysel, (Yazar); 786. Önler, Güven, (Sendikacı); 787. Ören, Murat, (Tiyatro sanatçısı); 788. Öymen, Örsan, (Gazeteci, yazar); 789. Öz, Aydan, (Gazeteci); 790. Öz, Erdal, (Yazar ve yayıncı); 791. Öz, Hüdayi, (İktisatçı); 792. Özalp, Hümeysra, (Gazeteci); 793. Özalp, Leylâ, (Yönetmen yardımcısı); 794. Özaltan, Tülây, (Avukat); 795. Özaltın, Oğuz, (Doç. Dr. Dicle Ü. eski öğretim üyesi); 796. Özata, Güven, (Avukat) ; 797. Özaydın, Kifayet, (Emekli öğretmen); 798. Özbay, Mahmut, (Avukat) ; 799. Özbayrak, Muzaffer, (Avukat); 800. Özbilgen, Füsün, (Gazeteci. 801. Özcan, Besim, (Avukat); 802. Özcan, Erol, (Avukat) ; 803. Özcan, Namık, (Gazi Ü. araştırma görevlisi); 804. Özcan, Ramazan,

(Araştırma görevlisi Gazi Ü.); 805. Özcebe, Güney, (İnşaat mühendisi); 806. Özçelik, Osman, (Eczacı); 807. Özdağ, Özden, (Araştırmacı sosyolog); 808. Özdağlar, Bedri, (Öğretmen); 809. Özdamar, Selma, (Avukat); 810. Özdemir Hüseyin, (Avukat); 811. Özdemir Mahmut, (Emekli öğretmen); 812. Özdemir, M. Yalçın, İnşaat mühendisi); 813. Özdeş, Müfit, (Çevirmen); 814. Özdeş, Tülây, (İktisatçı); 815. Özdemir, Yücel, M. (Yüksek mühendis); 816. Özek, Çetin, (Avukat); 817. Özel, Yücel, (Kimya Y. mühendisi); 818. Özen, Haldun, (Doç. Dr. KTÜ. eski öğretim üyesi); 819. Özen, Kadri, (Gazeteci); 820. Özen Ülkü, (K.Ü. eski merkez kitaplık müdürü); 821. Özenen, Nurhan, (Tiyatro sanatçısı); 822. Özer, Cem, (Tiyatro oyuncusu); 823. Özer, Kemal, (Ozan, yazar, Varlık Edebiyat Dergisi yönetmeni); 824. Özer, Nazmi, (Yönetmen yapımcı); 825. Özer, Şevket, (İşçi); 826. Özgentürk, Ali, (Film yönetmeni); 827. Özgentürk, Işıl, (Yazar, gazeteci); 828. Özgü, Zeki, (Sendikacı Toley-İş sendikası); 829. Özgüven Mehmet, (Yüksek mühendis); 830. Özkan, Cafer, (Avukat); 831. Özkan, Hakkı, (Yazar); 832. Özkan, Refet, (Yazar, eğitimci, kitabevi sahibi); 833. Özkan, Yılmaz, (Gazi Ü. öğretim üyesi); 834. Özkarar, Çetin, (Sanatevi A.Ş. Genel müdürü); 835. Özkan, Cafer, (Avukat, yazar); 836. Özkaplan, Süleyman, (Kimya Y. mühendisi); 837. Özkoray, Erol, (Gazeteci); 838. Büyüm, Nazar, (Yayıncı); 839. Özkök, Erol, (Gazeteci); 840. Özluput, Ziya, (Emekli eğitimci Ankara Cumhuriyet L. eski md.); 841. Özman, Sait, (Emekli öğretmen, Ankara Deneme L. eski md.); 842. Özmenek, Varlık, (TRT eski programcısı, gazeteci, yazar); 843. Özmızrak, Süheylâ, (Tiyatro sanatçısı); 844. Özoğlu, Süleyman Çetin, (Ege Ü. Sosyal Bilimler eski Dekanı); 845. Özoğlu, Şükran, (ODTÜ Fen-Edebiyat F. eski öğretim üyesi); 846. Özpolat, Mehmet Ali, (Avukat); 847. Özses, Levent, (Dış hekimi); 848. Özsever, Atilla, (Araştırmacı, yazar); 849. Özsuca, Mehmet, (Avukat); 850. Öztoprak, Mehmet (Gazeteci); 851. Öztunalı, İsmet, (Orman Y. mühendisi); 852. Özturanlı İskender, M. (Avukat eski baro başkanı), 853. Öztürk, Hüseyin, (İlk-San Gn. Bşk.); 854. Öztürk, Nur, (Çevirmen); 855. Öztürk, Yavuz, (Bütçe ve mali kontrol uzmanı yard.); 856. Öztürkmen, Yusuf, (Avukat eski Gaziantep milletvekili); 857. Özyalçiner, Adnan, (Yazar, Yazko Edebiyat yazı işleri yönetmeni); 858. Özyurda, Mehmet, (Emekli memur); 859. Palav Kadir, (Emekli Kültür ve Turizm Bak. müşaviri); 860. Parla,

Taha, (Eski ğretim görevlisi); 861. Parlak, Kemal, (Doktor); 862. Parlatan, Ertan, (Kitapçı); 863. Parmaksız, Metin, (Avukat); 864. Pehlivan, Abdi, (Sonsöz gazetesi sahibi); 865. Pehlivan, Hüseyin, (Avukat); 866. Pekalp, Efdal, L. (Avukat); 867. Pekin, Tufan, (Doktor); 868. Pekmezci, Kâzım, (Diş hekimisi); 869. Pekşen, Yalçın, (Gazeteci); 870. Pınar, Salih, (Avukat); 871. Pirhasan, Merih, (Emekli banka müdürü); 872. Polat, Ali, (Gazeteci); 873. Paalman, İbrahim, (Serbest, meslek); 874. Polat Vehbi, (Emekli ğretmen); 875. Poray, Mefkre, (Memur) ; 876. Poroy, Semih, (Karikatürcü); 877. Püsküllüoğlu, Ali, (Ozan yazar); 878. Rişvanoğlu, Gürkan, (Avukat); 879. Sabuncu, Başar, (Oyun ve senaryo yazarı, yönetmen, Biri uluslararası altı yazarlık yönetmenlik dl, iki kez ASD dl, İlhan İskender dl, Siyad dl, TRT dl EBU (Eurotheatre) uluslararası dl); 880. Saçaklıoğlu, Hüseyin, (Avukat); 881. Şakraker, Tülây, (Gazeteci); 882. Saltuk, Sabriye, (Tıp doktoru fizik tedavi uzmanı); 883. Samancılar, Menderes, (Aktör); 884. Sandalcı, Emip Galip, (Gazeteci, yazar); 885. Sapancı, Mehmet, (Dr. Ege . eski ğretim yesi); 886. Saraç, Mustafa, (Memur, Ege . Makina Fak. eski sekreteri); 887. Saraç, Tahsin, (Yazar); 888. Saran, Lemis, (İşletmeci); 889. Sarı, Şener, (İşletmeci); 890. Sarıaslan, Faruk, (Avukat); 891. Sarıaslan, mit, (Gazi Eğitim Enst. Eski resim ğretmeni karikatürist, grafik sanatçısı); 892. Sarıhan, Ayhan, (Yayımcı ve eski ğretmen); 893. Satlıgan, Nail, (İktisat doktoru, İstanbul . eski araştırma görevlisi); 894. Sav, nder, (Avukat, Ankara Baro Başkanı); 895. Savaş, Cengiz, (Ressam); 896. Savcı, Bahri, (Anayasa profesörü, Ankara . SBF. Eski ğretim yesi); 897. Savcıgil, Trkn, (Avukat); 898. Sayar, Hüseyin, (Tamirci); 899. Sayar, Meltem, (Gazeteci); 900. Sayar, Vecdi, (Sinema yazarı); 901. Saydı, Ali (Avukat); 902. Sayılğan, Yiğit. (Arkeolog); 903. Sayın, Bahri, (Emekli MEB müdürü); 904. Sayın, Sadullah, (Avukat); 905. Sayiner, Uğurtan, (Tiyatro oyuncusu); 906. Sayman, Aydın, (Sinema yazarı); 907. Sayman, Fatma, (Psikolog); 908. Sebük, Mehmet Ali, (Eski İzmir milletvekili, E. hâkim C. savcısı, yazar); 909. Seçkin, İlyas, (Eski İçişleri Bakanı); 910. Seçkin, zgen, (Şair, yazar, yayıncı); 911. Selçuk, İlhan, (Gazeteci, yazar); 912. Selçuk, Turhan, (Karikatürist); 913. Selek, Aysel, (Emekli memur); 914. Selek, Aygün, (Tiyatro yöneticisi); 915. Selek, Sabahattin, (Eski Basın-Yayın Gn. Md. ve milletvekili); 916. Selimoğlu, Zeyyat, (Yazar. 1950 Yunus Nadi dl, 1970

Sait Faik ödülü, 1970 TRT ödülü, 1974 TDK ödülü); 917. Semizoğlu, Nejdeth (Avukat); 918. Serdar, Hasan, (Sigortacı); 919. Serer, A. Mustafa, (Kooperatifçi); 920. Serimer, Ahmet, (Gazeteci); 921. Sevim, Kemal, (Tariş eski personel ve üzüm işl. md.); 922. Seyhan, Cengiz, (Avukat); 923. Sezen, Merih, (Avukat, emekli hazine müşaviri, eski öğretim görevlisi); 924. Sezer, Şennur, (Şair, Bir ödül sahibi); 925. Sezici, Cengiz, (Tiyatro sanatçısı); 926. Sinemillioğlu, İbrahim (Avukat); 927. Sirer, Muhittin, (Gazeteci, eleştirmen); 928. Sofuoğlu, Şeref (Emekli işçi); 929. Som, Deniz, (Gazeteci); 930. Somersan, Semra, Dr. Antropolog); 931. Sonar, Sedat, (Memur); 932. Soner, Nilüfer, (Gazeteci); 933. Soral, Erdoğan, (Prof. Gazi Ü. Öğretim Üyesi); 934. Soygazi, Hale (Sinema Sanatçısı. 1978 Antalya Film Festivali ödülü); 935. Soysal, Ayhan, (Avukat); 936. Soysal, Serpil, (Avukat); 937. Sönmez, Güner, (Avukat); 938. Sönmez, Mehmet, (Ressam); 939. Sönmez Mustafa, (Gazeteci, yazar); 940. Sönmez, Sadun, (İşletmecisi); 941. Sönmez, Sinan, (Doç. Dr. Gazi Ü. öğretim üyesi); 942. Sönmez, Tului, (Hukukçu); 943. Söylemezoğlu, Uğur, (Avukat); 944. Sözen Mustafa, (Avukat); 945. Su, Ruhi, (Ses sanatçısı); 946. Su, Sıdika, (Ev kadını); 947. Sultuybek, Eşref, (Teknik servis uzmanı) ; 948. Sururi Gülriz, (Tiyatro oyuncusu); 949. Süer, Nurettin, (Teknisyen); 950. Sürer, Ayten (Emekli öğretmen); 951. Süzek, Hasan (Avukat); 952. Sülker, Kemal, (Yazar); 953. Süren, Orhan, (Doç. Dr. Ege Ü. emekli öğretim üyesi); 954. Şahin, Kenan, (Mimar); 955. Şahin, Mehmet, Pazarlamacı); 956. Şahin, Yusuf, (Pazarlamacı); 957. Şansal, Erşen, (Avukat); 958. Şayian, Arda, (Avukat); 959. Şekercioğlu, Kahraman, (Tüccar); 960. Şekercioğlu, Metin, (Dr. Avukat, Danıştay emekli üyesi); 961. Şemikanlı, Nezir, (Ticaret Bakanlığı Teşkilâtlandırma Gn. Md. lüğü eski müşaviri); 962. Şencan, Salih, (Mimar) 963. Şendil, Sadık, (Emekli memur, sinema, tiyatro ve fıkra yazarı); 964. Şenel, Alâeddin (Doktor, Ankara Ü. SBF. Eski öğretim üyesi); 965. Şenel, Altay Ömer, (Yargıtay Onursal 1. Ceza Dairesi başkanı); 966. Şenol, Abdurrahman, (Avukat); 967. Şenol, Talay, (Avukat); 968. Şensoy Ferhan, (Tiyatro oyuncusu, (yazar); 969. Şentürk, Celâl, Eski Öğretmen Okulları Gn. Md. MEB. Eski başmüfettişi); 970. Şimşek, Durgani, (Avukat); 971. Şoray, Türkân, (Sinema sanatçısı. Ulusal ve uluslararası çeşitli ödül sahibi); 972. Şölçün, Salgot. (Doç. Dr. Hacettepe Ü. öğretim üyesi); 973. Şölenci, Feridun, (Öğretmen); 974. Takmaz,

Mustafa, (Tiyatro sanatçısı); 975. Talas, Cahit, (Prof. Dr. Ankara Ü. SBF. Eski öğretim üyesi); 976. Tamer, Ekrem, (Tiyatro sanatçısı); 977. Tamer Emel, (Sinema-TV araştırmacısı); 978. Tamer, Ülkü, (Yazar, çevirmen editör, TDK. Yeditepe Şiir ödülü); 979. Tan, Haluk, (Utku kitabevi sahibi, eski TÖS yöneticilerinden); 980. Tanakçı, Talat, (Avukat); 981. Taner, Özkan, (Yurt yayınevi yöneticisi); 982. Tangör, Ataman, (Doç. Dr. psikiyatri uzmanı); 983. Tangör, Oya, (Doktor); 984. Tanık, Bülent, (TMMOB başkanı); 985. Tank, Sabahat, (Avukat); 986. Tanla Yaman, S. (Muhasebe md.); 987. Tanör, Bülent, (Doç. Dr. eski öğretim üyesi); 988. Tanör Cahit, (Emekli kurmay albay); 989. Tanör, Sevim, (Emekli öğretmen); 990. Tanrıöğen, Serdar, (Tiyatro sanatçısı); 991. Tanrıöver, Hüseyin, (Şehir plâncısı); 992. Tanrıyakul, Ertekin, (Avukat); 993. Tansel Oğuz, (Yazarı Çocuk öyküleri ödül sahibi); 994. Tanyer, Doğanı (Avukat); 995. Tanyer, Turan, (Avukat); 996. Tanyol, Cahit, (Emekli Profesör İstanbul Ü.); 997. Tanyolaç Güler (Avukat); 998. Taraklı, Duran, (ODTÜ öğretim üyesi); 999. Taşgan, Selçuk, (Sanayici); 1000. Taşdelen, İsmail (İnşaat mühendisi); 1001. Taşdelen, M. Doğan, (Ziraat Bank. Gn. Md. lük eski müşaviri); 1002. Taşkaya, Yaşar, (Avukat); 1003. Taşol. Adnan. (Avukat); 1004. Tatar, Ayşe, (Ekonomi uzmanı); 1005. Tatlıses İbrahim (Halk müziği, sinema sanatçısı, yönetmen); 1006. Tavşanal, Zeki, (Avukat); 1007. Tayanç, Tunç, (İktisatçı, plânlama uzmanı); Tekeli, İlhan, (Prof. Dr., ODTÜ Mimarlık Fak. öğretim üyesi); 1009. Tekeli, Şirin, (Doç. Dr. İstanbul Ü. eski öğretim üyesi); 1010. Tekgündüz, Şahin, (Reklâmcı); 1011. Tekin, Lâtime, (Yazar); 1012. Telli, Ahmet, (Şair.); 1013. Temelkuran, Birol. (Dr., Ege Ü.); 1014. Temuçin, Turhan, (Doktor, gazeteci, yazar); 1015. Tezan, İbrahim, (Avukat); 1016. Tezgör Erhan, (Maya yayın, yönt.); 1017. Tılfarlıoğlu, Aykut, (Avk.); 1018. Tileğü Cemil, (İktisatçı); 1019. Timur, Ertan (Em.Ha.Al.); 1020. Titiz, Ahmet (Tüc. Terzi); 1021. Tlabar, Nili, Bilkur (Emekli memur); 1022. Tokatlı, Erdoğan, (Sinema rejisörü ve yazar); 1023. Tokatlı, Reyhan, (Gazeteci); 1024. Tokmak Bahadır, (Tiyatro sanatçısı); 1025. Tokman. Yılmaz, (Avukat); 1026. Tolanay, Fahir, (Avukat); 1027. Tonak, Bahar, (Avukat); 1028. Tonguç, Engin, (Dr., SSK eski Gn. md. Yrd., yazar); 1029. Tonguç, Selahattin, (Avukat); 1030. Topaloğlu, Sedat (Avukat); 1031. Toparlar, Emin, (Elektrik mühendisi); 1032. Topdemir, Fertan Ayşegül, (Avukat); 1033. Topdemir, Fuat,

(Avukat); 1034. Topsever, Yurdal, (Doçent Dr. Ege Ü. Edebiyat F. Öğretim üyesi); 1035. Toptan, Ahmet, (Avukat); 1036. Toptoprak, Niyazi, (Ressam); 1037. Torun, Elif, (Öğretmen); 1038. Torun, İsrail, (Emekli eğitimci, Memd.lüğü Müfettişler Kurulu eski Bşk.); 1039. Torun, Rasih, (Emekli öğretmen); 1040. Torunoğlu, Hakkı, (Ressam); 1041. Tosuner, Necati, (Derinlik Yayınları sahibi. Dokuz kitap TRT ve TDK ödülleri); 1042. Toy, Erol, (Yazar ve Yazko Bşk); 1043. Toy, Gülizar, (Tiyatro sanatçısı); 1044. Töleğen, Sema, (Tiyatro sanatçısı); 1045. Törel, Melih, (Metalürji mühendisi); 1046. Tözün, Hayati, (İhracatçı); 1047. Tuksavul, Nurullah, (Avukat); 1048. Tuna, Feyzi, (Yönetmen); 1049. Tuna, M. Hurşit, (Eski eğitimci, MEB eski müfettişi); 1050. Tunail, İlker, (Dr. Efe Tarım makinaları AŞ. Eğitim Md. 9 Eylül Ü eski öğretim üyesi); 1051. Tunaya, Tarık Zafer, (Prof. Dr. emekli dekan); 1052. Tunca, Çetin, (Kameraman, Bir ulusal ödül sahibi); 1053. Tunca, Mehmet, (Doktor İç hastalıkları uzmanı); 1054. Tuncay Tayfun, (Avukat); 1055. Tunsu, Zeliha, (Doktor, psikiyatri doçenti); 1056. Tuncer, Muammer, (Gazeteci); 1057. Tuncer, Oya, (Prof. Dr. Ege Ü eski öğretim üyesi); 1058. Tuncer, Sami, (Muhasebeci, sendikacı); 1059. Tunç, Handan, (Fotoğraf sanatçısı); 1060. Tunç, Veysel, (Esnaf); 1061. Tunçay, Mete, (Doç. Dr. Ankara Ü SBF. Eski öğretim üyesi); 1062. Tura, Sabahat, (ODTÜ öğretim üyesi); 1063. Turak, Esat, (Mimar, ODTÜ eski öğretim üyesi); 1064. Turan Cemil, (Gazeteci); 1065. Turan Çetin, (Avukat); 1066. Turan Salih, (İşletmeci); 1067. Turan, Şerafettin, (Prof. Dr., Ankara Ü. DTCTF. Öğretim üyesi); 1068. Turgay, Esat Kaya, (Gaziantep eski Belediye başkanı); 1069. Turgut. Yücel, (Tiyatro sanatçısı); 1070. Turhan, Özdemir, (Tiyatro sanatçısı); 1071. Turunç, Oya, (Kitapçı, eski tiyatro sanatçısı); 1072. Tuşalp, Erbil, (Gazeteci); 1073. Tuşalp, Semra, (Gazeteci); 1074. Tünay, Nilüfer, (Grafiker); 1075. Türel, Ahmet, (Gazeteci); 1076. Türel, Ali, (Yrd. Doç. Dr.); 1077. Türel, Cüneyt, (Tiyatro sanatçısı); 1078. Türel, Oktar, (Doç. Dr., ODTÜ öğretim üyesi); 1079. Türkali, Deniz, (Tiyatro oyuncusu); 1080. Türkali, Vedat, (Yazar ve sinema yönetmeni. Sinema, tiyatro ve roman ödülleri sahibi); 1081. Türkeli, Güngör, (Gazeteci, Antalya eski kültür Md.); 1082. Türkeli, Neriman. (Gazeteci); 1083. Türkkolu, Mustafa, (Eğitimci); 1084. Türsoy, Ergin, (Avukat); 1085. Tütüncüler, Hayri, (Avukat); 1086. Tüzün, Gürel, (Dr. ODTÜ Ekonomi Böl. eski öğretim üyesi); 1087. Uçansu, Ali, (Diş hekimi); 1088. Uçansu,

Hülya, (Film şenliği yöneticisi); 1089. Uçman, İbrahim, (Muhasebeci); 1090. Ufacık, Mustafa, (Avukat); 1091. Uğur, Ergun, (Doç. Dr., Y. mühendis, emekli albay); 1092. Uğur, M. Ali, (Yazar, yayınevi yöneticisi); 1093. Uğur, Nejdettin; 1094. Uğur, Rahmi, (Emekli öğretmen); 1095. Uğurel, Ümit Nevzat, (Şehir plâncısı); 1096. Uğurlu, Muharrem, (Avukat); 1097. Ulagay, Osman, (Gazeteci); 1098. Uluer, Hülya, (Tiyatro sanatçısı); 1099. Uluhan, Esat, (Doktor); 1100. Ulukaya, Yalçın, (Eczacı); 1101. Ulus, Alâeddin, (Avukat); 1102. Ulusoy, Nejat, (Gazeteci); 1103. Ulvi, Ali, (Gazeteci, karikatürist); 1104. Umar, Bilge, (Prof. Dr., Avukat); 1105. Uncular, Betül, (Gazeteci); 1106. Urgan, Mina, (Prof. Dr., İstanbul Ü. emekli öğretim üyesi); 1107. Urcan, Tuncay, (Grafiker); 1108. Urfalı, Sami, (Tüccar); 1109. Usal, Erol, (Tamirci); 1110. Uskan, Arda; 1111. Uslu, Halil, (Memur); 1112. Ustaoglu, A. Cemal, (İşçi); 1113. Uşaklıgil, Emine, (Gazeteci); 1114. Uyar, Mustafa, (Avukat); 1115. Uytun, Nihat, (Matematik öğretmeni, TRT eski radyo md., sürekli basın kartı sahibi); 1116. Uzer, Uğur, (Avukat); 1117. Uztan, Suzan, (Tiyatro oyuncusu); 1118. Uzunatağan, Aliye, (Tiyatro oyuncusu); 1119. Üçok, Şeref K., (Muhasebeci, ulusal atlet); 1120. Üçyıldızgil, İbrahim, (MEB. İlk. Öğ. eski Gnl. Md. Yrd.); 1121. Ülken, Aydın, (Ressam, grafiker); 1122. Ülkü, Bülent, (Mühendis); 1123. Ün, Memduh, (Film yapımcısı ve yönetmeni, çeşitli ödüller sahibi); 1124. Ünal, Cihan, (Tiyatro ve sinema oyuncusu, Ankara D. Konservatuvarı eski öğretim üyesi, Çeşitli tiyatro ve sinema ödülleri); 1125. Ünal, Hüseyin, (Avukat); 1126. Ünal, Tamer, (Gazeteci); 1127. Ünal, Turgay, (Avukat); 1128. Ündağ, Ahmet, (Sinema sanatçısı); 1129. Ünlü, Ayla, (Sanatevi A.Ş. çalışanı); 1130. Ünlü, Fikret, (Beden Terbiyesi eski Gnl. Md.); 1131. Ünlü, M. Taner, (Avukat); 1132. Ünsal, Şeref. (Emekli hâkim albay, avukat); 1133. Ürel, Hasan, (Avukat); 1134. Üstekin, Sevil, (Tiyatro oyuncusu); 1135. Üstün, Faruk, (Sosyal hizmet uzmanı); 1136. Üstündağ, Tacettin, (Avukat); 1137. Vâ-nû, Müzehher, (Çevirmen); 1138. Varol, Ahmet, (Elektrik Müh. Odası eski Bşk.) 1139. Vassaf, Gündüz, (Dr., Boğaziçi Ü. öğretim üyesi); 1140. Vicdan, Mehmet, (Eski MEB. Müfettişi); 1141. Vural, Asım, (Din adamı); 1142. Yakşı, İrfan, (İşletmeci, muhasebeci); 1143. Yalçın, Ahmet, (Emekli memur); 1144. Yalçını Ali İhsan, (Avukat, ozan) 1145. Yalçın, İrfan, (Yazar. İki ulusal ödül); 1146. Yalım Özcan; 1147. Yalım, Ülkü; 1148. Yalın, Reşat, (Avukat); 1149. Yalman, Calip, (ODTÜ

Siyaset Bil. ve Kamu Yönetimi Böl, eski öğretim görevlisi); 1150. Yapağılı, Halil, (Eğitimci); 1151. Yapıcı, Memik, (Y Müh. Mimar); 1152. Yapıcı, Mücellâ, (Y. Müh. mimar.); 1153. Yassı, Enver, (İnşaat Y. mühendisi); 1154. Yaşar, H. Fehmi, (Sinema yazarı, Bir ulusal ödül sahibi); 1155. Yaşar, Mustafa, (Avukat); 1156. Yaşar, M. Sait, (Elektrik mühendisi); 1157. Yaver, Yasemin, (Gazeteci, yazar); 1158. Yavi, Erkal, (Grafiker); 1159. Yavuz, Fehmi, (Prof., Ankara Ü. SBF. Eski Dekan, MEB eski Bakanı); 1160. Yavuz, Ferruh, (Tıp doktoru); 1161. Yavuz, Memur, (Avukat); 1162. Yavuz, Nurdan, (Çevirmen); 1163. Yavuz, Dolmaz, (İşçi); 1164. Yavuz, Şihca, (Avukat); 1165. Yazıcı, Fikri, (Mali müşavir); 1166. Yazıcıoğlu, Nejat, (Doktor); 1167. Yel, Fatma, (Emekli öğretmen); 1168. Yelçe, Özer, (Gazeteci); 1169. Yelkenci, M. Ali, (Muhasebeci); 1170. Yenersu, Işık, (Tiyatro sanatçısı); 1171. Yesin, Ümit, (Tiyatro sanatçısı); 1172. Yeşilgöz, Kâzım, (Emekli öğretmen, ortopedik özürhürler okulu öğretmeni); 1173. Yeter, İsmail, (Y. mimar); 1174. Yetkin, İbrahim, (Ziraat teknisyeni); 1175. Yıldırım, Ayla, (Tiyatro sanatçısı); 1176. Yıldırım, Bülent, (Tiyatro sanatçısı); 1177. Yıldırım, Hüseyin, (Doç. Dr. Ege. Ü. eski Öğretim üyesi); 1178. Yıldırım, Mehmet, (Eczacı); 1179. Yıldırım, Seher, (Emekli öğretmen); 1180. Yıldırım, Veli, (Serbest meslek); 1181. Yıldız, Ahmet, (Eski tabii senatör); 1182. Yılmaz, Atıf, (Sinema yapımcısı ve yönetmeni. Çeşitli ulusal ve uluslararası ödüller sahibi); 1183. Yıldız, Bekir, (Yazar. Bir uluslararası, dört ulusal ödül sahibi). 1184. Yıldız, Melek, (Emekli Öğretmen); 1185. Yılmaz, Feza, (Reklâmci); 1186. Yılmaz, İlhami, (İnşaat Y. mühendisi); 1187. Yılmaz, Kemal, (Avukat); 1188. Yılmaz, Levent, (Avukat); 1189. Yılmaz, Lütfi, (Denizci); 1190. Yılmaz, Mehmet, (Gazeteci); 1191. Yılmaz, Mustafa, (Avukat); 1192. Yılmaz, Necati, (Tiyatro sanatçısı); 1193. Yoleri, Ali, (Sanatevi AŞ. Muhasebecisi); 1194. Yontan, Gürel, (Ressam, dekoratör, 1964 New York Dünya Fuarı Türk Pavyonu 1. ödül ve ayrıca dört çeşitli ödül. 1979. Yeni Eğilimler Uluslararası festivali başarı ödülü. 1983 Yeni Eğilimler Uluslararası festivali 1. ödülü); 1195. Yönder, Tunca, (TV yönetmeni, TRT 1974 kısa film ödülü sahibi); 1196. Yuluğ, Nuran, (Avukat); 1197. Yurdatap, Kadri, (Akbaba dergisi sorumlu yazı işleri müdürü film yapımcısı); 1198. Yurtoğlu, Cengiz, (İlâç ve ecza sanayicisi); 1199. Yurtçu, ışık. (Gazeteci); 1200. Yurtsever, Ali Rıza, (Mali müşavir); 1201. Yurtsever, Türkân (Avukat); 1202.

Yurttaş, Hüseyin, (Şair, dağıtımçı, Dönemeç dergisi kurucu ve yöneticisi. İki ulusal şiir başarı ödülü); 1203. Yurttaş, Savaş, (Tiyatro sanatçısı); 1204. Yücel, Ayhan, (Avukat); 1205. Yücel, Can, (Şair); 1206. Yücel, Erkan, (Tiyatro sanatçısı); 1207. Yücel, Esen, (Avukat); 1208. Yücel, Feridun, (İktisatçı); 1209. Yücer, Sait, (Eczacı); 1210. Yüksel, Alaettin, (İşletmeci); 1211. Yüksel, Okan, (Türkiye Gazeteciler Sendikası İzmir Şb. eski başkanı); 1212. Yüksel, Sevinç, (Eczacı); 1213. Yürük, Ata, (Avukat); 1214. Yörükoğlu, Engin, (Müzisyen); 1215. Zabunoğlu, Yahya K., (Ankara Ü. Hukuk F. Kamu Hukuku öğretim üyesi, avukat); 1216. Zarakolu, Ragıp, (Yazar, çevirmen); 1217. Zor, Süheyl, (İnşaat Y. mühendisi); 1218. Acar, Dinçer, (Eczacı); 1219. Alover, Erdal, (Şair); 1220. Altıntaşbaş, Halis, (Mimar); 1221. Baykal, Canan, (Ressam, eleştirmen); 1222. Berberoğlu, Neşe, (İşçi); 1223. Birden, Mustafa Zeki, (Y makine mühendisi); 1224. Civelek, İbrahim, (Yük. mühendis); 1225. Dal, Doğan, (Tüccar); 1226. Doğan, Hasan, (İktisatçı); 1227. Erkiliç. Özay (Sanat tarihçisi); 1228. Ertel, İrfan, (Ressam); 1229. Eski, İdris, (İşçi); 1230. Gürbüz, Sadık, (Müzisyen); 1231. Gürdal, Fethi, (Yüksek Mimar); 1232. Gürki, Sefer, (İnşaatçı); 1233. Hacaloğlu, Algan, (Ekonomist, Devlet Plânlama Teşkilâtı Koordinasyon Dairesi eski başkanı); 1234. Haznedar, Ertuğrul, (Avukat); 1235. Koral, Füreyaj (Seramikçi); 1236. Kuzu, Şener, (Makina mühendisi); 1237. Mete, Şener, (Avukat); 1238. Mete, Talât, (Avukat); 1239. Özay, İbrahim, (Emekli); 1240. Özdamar, Ali, (Yayıncı); 1241. Savran Gülnur, (Felsefe doktoru, İstanbul Ü. eski öğretim üyesi); 1242. Sayman, Yücel, (Doç. Dr., İstanbul Ü. eski öğretim üyesi); 1243. Sevinç Metin, (İşçi); 1244. Sontaş, Hale, (Ressam); 1245. Şen, Nurettin, (Tiyatro sanatçısı); 1246. Tekcan, Abidin, (Kimya mühendisi); 1247. Tokay, Ali, (İşletmeci); 1248. Tokay, Mine, (Eczacı); 1249. Tozkoparan, Yusuf, (Müteahhit); 1250. Tuncalp, Mete, (Y. ziraat mühendisi); 1251. Tüzün, Ünsal, (Avukat); 1252. Ülker, Ercan, (İktisatçı); 1253. Ülker, Mehmet Erhan, (Y. makine mühendisi); 1254. Yerasimof, Marianna, (Yayıncı); 1255. Yıldız, İbrahim; 1256. Yıldız, Mehmet, (Mimar).

Kaynak: Aziz Nesin, Hüsnü Göksel, Haluk Gerger(haz.), Aydınlar Dilekçesi Davası, İstanbul: Adam Yayınları, 1987.

EK-7 Aydınlar Dilekçesi'ni İmzalayıp Gönderdikleri Halde Noterde Tasdik Edilemeyen 124 İmzacının Listesi

1. Suha Arın, (Yönetmen); 2. Adnan M. Akfırat, (İktisatçı); 3. Erol Ayancıklı, (Mühendis); 4. Akay Arsoy, (Avukat); 5. Nermin Aksin, (Avukat); 6. Feyza Atalay, (Doktor); 7. Erol Alan, (Mimar); 8. Olcay Aniker, (Avukat); 9. Yusuf Altuntaş, (Avukat); 10. Sami Arslan, (Avukat); 11. Ümit Akdoğan, (Avukat); 12. Caner Acıkula, (Spor Uzmanı); 13. Mesut Akın, (Çevirmen); 14. Mehmet Takırlı, (Gazeteci); 15. Nizamettin Barış, (TÜMDER Eski Genel Baş.); 16. Ayhan Başaran, (Sendika Uzmanı); 17. Nevzat Bayır, (Sendikacı); 18. Nur Bingöl, (Avukat); 19. Gönül Zehra Balkı, (Avukat); 20. Engin Vural, (Mühendis); 21. Yaşar Başaran, (E. Albay); 22. Halil Berktay, (İktisatçı); 23. Tanju Bağırhan, (Spor Eğitmeni); 24. Ümit H. Bayram, (Hukukçu, İşadamı); 25. Rafet Ballı, (Gazeteci); 26. Zehra Büyükdagli, (Gazeteci); 27. Yalçın Büyükdagli, (Yük. Müh. Mim.); 28. Muzaffer Buyrukçu, (Yazar); 29. Erhan Bener, (Yazar); 30. Sabahat Çınar, (Avukat); 31. Sedat Çakıcı, (Avukat); 32. Nermin Çetin, (Avukat); 33. Sabiha Çaycı, (Avukat); 34. İpek Çalışlar, (Gazeteci); 35. Engin Cinmen, (Avukat); 36. Adnan Çoşkun, (Avukat); 37. Kemal Duysak, (Teknik Eleman); 38. Ekrem Demiröz, (Avukat); 39. Nihal Duysal, (Serbest); 40. Ayhan Demiröz, (Avukat); 41. Turan Dumlu, (Eczacı); 42. Burhan Dilek, (Avukat); 43. Tacettin Değer, (Avukat); 44. Tahin Doğan, (E. Müsteşar); 45. Cafer Doğan, (Biyolog); 46. Erol Demirel, (Muhasebeci); 47. Ali M. Doğanlı, (Spor Uzmanı); 48. Mehmet Erdoğan, (Avukat); 49. Şerafettin Elçi, (Bayındırlık eski Bakanı); 50. Ali Rıza Ergenç, (E. Öğretmen); 51. Ercan Ertürk, (Diş Hekimi); 52. Refik Erduran, (Gazeteci); 53. Utku Erdener, (Serbest); 54. İmren Ersin, (Ressam); 55. Osman Gürel, (Doç. Dr.); 56. Semih Gökdemir, (Avukat); 57. Gülten Gürmen, (Fizik Müh.); 58. İsmail Günhan, (Avukat); 59. İsmet Halim Gürsoy, (İnşaat Müh.); 60. Necati Güngör, (Yazar); 61. Vedat M. Hazar, (Avukat); 62. Rıfat İnal, (Avukat); 63. Nedrettin İldan, (İnşaat Müh.); 64. Ali Hacı Işık, (Avukat); 65. Ülker Köksal, (Oyun Yazarı); 66. İlhan Kırıt, (Saçak Dergisi Yazı İş. Md.); 67. Hasan Kepenek, (Avukat); 68. İzzet C. Kök, (Avukat); 69. Orhan Küreci, (Avukat); 70. Burhan Karaçal, (Avukat); 71. Azime Korkmazgil, (E. Öğretmen); 72. Cemil Kampana, (İktisatçı); 73. Ulvi Kökten, (E. Emniyet Müdürü); 74. Nuran Kortel, (Avukat); 75.

Murat Kurt, (Mühendis); 76. Fikret Koçyiğit, (Yağlı Boyacı); 77. Ali Kalan, (Avukat); 78. İlknur Kalan, (Hukukçu); 79. Mucettin Meydan, (Milli Eğitim B. Eski Genel M. Yar.); 80. Lütfi Onar, (Eczacı); 81. İsmet Oğuz, (Serbest); 82. Servet Onayı (Gazeteci); 83. Mahmut Özdemir, (Gazeteci); 84. Vahit Özsoy (Avukat); 85. Güntaş Özler, (Doç. Dr.); 86. Mustafa Özer, (Avukat); 87. Hürriyet Özdemir, (Yayıncı); 83. Yücel Önen, (Avukat); 89. Nurettin Özşüca, (Diş Hekimi); 90. Turhan Özlü, (Matematikçi); 91. Nusret Sanem, (Avukat); 92. Zeki Sarıhan, (Yazar); 93. Etem Sancak, (İşletmeci); 94. Necati Siyahkan, (Avukat); 95. Aydoğan Sezer, (Avukat); 96. Ferit Saatçioğlu, (Avukat); 97. Rüştü Sungur, (Doktor); 98. Cengiz Sarıbay, (Avukat); 99. Ertuğrul Satılioğlu, (Avukat); 100. Mehmet, Şerifoğlu, (Avukat); 101. Semra Şıvgın, (Avukat); 102. Orhan Şenoğlu, (Mimar); 103. Şahin Tezer, (İşletmeci); 104. Taylan Tekin, (Sanat galerisi sahibi); 105. Tuncer Tuğcu, (Kitapçı); 106. Kutlu Türker, (Başbakanlık Eski Müsteşar yar.); 107. Ömer Türkçakal, (Avukat); 108. Hasan Uzuner, (Müteahhit); 109. Cemal Erdi Uyar, (Avukat); 110. Bülent Utku, (Avukat); 111. Mehmet Ulusoy, (Eğitimci); 112. Okan Ünal, (E, Baş komiser); 113. Çetin Vardar, (Mülkiyeliler Bir. Es. Genel Sek.); 114. Halim Yurdakul, (Düzeltilmen); 115. Şükran Yıldırım, (Avukat); 116. Erdal Yavuz, (Doç. Dr.); 117. Ziya Yerkök, (Avukat); 118. Yılmaz Yurtturu, (Avukat); 119. Adnan Veysi Yavuz, (Avukat); 120. Şinasi Yeldan, (Avukat); 121. Özcan Yalım, Ozan, (Çevirmen); 122. Ülkü Yalım, (Ressam); 123. Ali Zeybek, (Avukat); 124. Ali Sarıgül, (Avukat).

ÖNEMLİ NOT

Olumlu ve olumsuz nedenlerle imzaladıkları Aydınlar Dilekçesi elimize geçmemiş olanların sonradan haklı yakınmalarıyla karşılaştık. Bu, elde Olmayan bir aksaklıktı. Bizi bağışlamalarını dileriz. İmzaları bize ulaşmayanların sayısı, yakınmalardan kestirdiğimize göre aşağı yukarı 3500 dolaylarındadır. Bu durumda Aydınlar Dilekçesi'ni imzalayanların sayısı iki bini aşkındır (Yazarın notu).

Kaynak: Aziz Nesin, Hüsnü Göksel, Haluk Gerger(haz.), Aydınlar Dilekçesi Davası, İstanbul: Adam Yayınları, 1987.

EK-8 Aydınlar Dilekçesi Davası Karar Metni

KARAR

1 NUMARALI ASKERİ MAHKEMESİ

ANKARA

7/2/1986

Esas: 1984/102

KARAR: 1986/14

GEREKÇELİ HÜKÜM

Türk Milleti adına yargılama yapıp karar vermeye yetkili Ankara Sıkıyönetim
1 Nolu Askeri Mahkemesi:

HAKİM: Hâkim Öyzb.

MEHMET SEVER

(1976-Yd-14)

‘den müteşekkil olarak, İddia Makamında Yetkili Savcı Yardımcısı Cumhuriyet
SÖĞÜT ve tutanak kâtibi Meliha ÖDEK hazır oldukları halde mahsus salonda
toplanıldı.

DAVACI K. H.

SANIKLAR: 1 — Aziz NESİN

2 — Hüsnü Hasan GÖKSEL

3 — İlhan TEKELİ

4 — Uğur MUMCU

5 — Erbil TUŞALP

6 — Haluk Bahri GERGER

7 — Bahri SAVCI

8 — Yalçın KÜÇÜK

9 — Mahmut Tali ÖNGÖREN

10 — Mete TUNCAY

- 11- Şerafettin TURAN
- 12 — Yakup KEPENEK
- 13 — Murat BELGE
- 14 — Halit ÇELENK
- 15 — Mehmet Emin DEĞER
- 16 — Korkut BORATAV
- 17 — Mustafa EKMEKÇİ
- 18 — Tahsin SARAÇ
- 19 — Nurkut İNAN
- 20 — İnci Gür ARAL
- 21 — Güler TANYOLAÇ
- 22 — Güngör AYDIN
- 23 — Haldun ÖZEN
- 24 — Haki Bülent TANIK
- 25 — Güngör DİLMEN
- 26 — Gencay GÜRSOY
- 27 — Vedat TÜRKALİ
- 28 — Nefise Özay ERKİLİÇ
- 29 — Salih ŞENCAN
- 30 — Kemal DEMİREL
- 31 — Vecdi SAYAR
- 32 — Tullui SÖNMEZ
- 33 — Mehmet Arif ONAT KUTLAR
- 34 — İlhan SELÇUK

- 35 — Ümit ERDOĞAN
- 36 — Berna MORAN
- 37 — Minu İNKAYA
- 38 — Veli LÖK
- 39 — Emre KAPKIN
- 40 — Cahit TANÖR
- 41 — Yılmaz TOKMAN
- 42 — Şinasi ACAR:
- 43 — Ali Oralp BASIM
- 44 — Ruşen Hakkı ÖZPENÇE
- 45 — Hayli TÜTÜNCÜLER
- 46 — Güngör TÜRKELİ
- 47 — Atıf Yılmaz BATİBEKİ
- 48 — Fuat Başar SABUNCU
- 49 — Orhan Şahabettin BALCIOĞLU
- 50 — Erdal ÖZ
- 51 — Turgut KAZAN
- 52 — Talat METE
- 53 — Ercan ÜLKER
- 54 — Ahmet KOCABİYİK
- 55 — Ali Cumhur ERTEKİN
- 56 — Yılmaz BOLAT
- 57 — Güney DİNÇ
- 58 — Cemal Nedret ERDEM

SUÇ: 1402 sayılı kanuna muhalefet

SUÇ TARİHİ: Mart-Nisan/1984

SANIK VEKİLLERİ: Av. Önder SAV, Av. Atilla SAV, Av. Ahmet TAHTAKILIÇ, Av. Muammer AKSOY, Av. Nevzat HELVACI, Av. Şahin MENGÜ, Av. Arda ŞAYİAN, Av. Reşat KADAYIFÇILAR, Av. İbrahim TEZAN, Av. İsmail Sami ÇAKMAK, Av. Erşen ŞANSAL, Av. Hasan BIYIKLI, Av. Rona AYBAY, Av. Hasan KEPENEK, Av. Zeki TAVŞANCI, Av. Hasan AKGÜN, Av. Savaş KÖKER, Av. Veli DEVECİOĞLU, Av. Refik ERGÜN, Av. Hasan ÜRELİ, Av. Raif ÇAKIR, Av. Fatma ÇAKIR, Av. Nezahat GÜNDOĞMUŞ, Av. İbrahim AÇAN, Av. Mehti BEKTAŞ, Av. Çetin GÜNER, Av. Şenal SARUHAN, Av. Olcay MİS, Av. Şerif VURAL, Av. Metin BAYAR, Av. Rıza ÇİMEN, Av. Mahmut BAYRAM, Av. Metin ŞEKERCİOĞLU, Av. Kazım YENİCE, Av. Haluk ÜNSAL, Av. Süleyman ATEŞ, Av. Kasım SÖNMEZ, Av. Şerife KUŞÇUOĞLU, Av. Asım HIŞIL, Av. Şükrü GÜNEL, Av. Selahattin CANBAY, Av. Mehmet Ali AYBAR, Av. Haluk ÜNSAL, Av. Haluk ÖMERBAŞ, Av. Aykut BAŞÇIL, Av. Bozkurt ÇAĞLAR, Av. Hüsnü ÖNDÜL, Av. Hayri ERTEK, Av. Günfer KARADENİZ, Av. Dursun ARSLAN, Av. Uğur SÖYLEMEZOĞLU, Av. Dilek DERMANCIOĞLU, Av. Tülay YILMAZ, Av. Ahmet TOPTAN, Av. Akay ARSOY, Av. Muzaffer ÖZBAYRAM, Av. İsmail METİN, Av. Aydın ERDOĞAN, Av. Mehmet ÖZSUCA, Av. Atilla ÇOŞKUN, Av. Levent AKYÜZ, Av. Refik KARAAĞA, Av. Orhan İzzet KÖK, Av. Yaşar ÇATAK, Av. Mustafa Kemal KARAGÖZ, Av. Kenan BABAYİĞİT, Av. Fevzi Hakkı ESATOĞLU, Av. Erdoğan CENGİZ, Av. Yusuf ARSLAN, Av. Önder ÇELEN, Av. Dursun Ali AYDIN, Av. Ümit Osman TİĞICI, Av. Kamil ATEŞOĞULLARI, Av. Çetin ÖZEK, Av. Sedat ÇAKICI, Av. Gülçin ÇAYLIGİL, Av. Necla FERTAN, Av. Zehra Ülker ARIKAN, Av. Sebahat AYKIN, Av. Ali KALAN, Av. Nusret SENEM, Av. Mustafa HATIBLI, Av. Fikret İLKİS, Av. Erbin TÜRKSOY, Av. Turgay ÜNAL, Av. Sedat VURAL, Av. Doğan TANYEL, Av. Muharred UĞURLU, Av. Mehmet Ali ŞENGÜL, Av. Üstün GÜNSAN, Av. Akif KURTULUŞ.

Yukarıda açık kimlikleri ve suçları yazılı sanıkların yapılan açık yargılamaları sonucu aşağıdaki hüküm tesis olunmuştur.

GEREĞİ DÜŞÜNÜLDÜ

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığının 20/6/1984 gün ve 1984/381-207 esas ve karar sayılı iddianamesi ile 1 ilâ 46 nolu sanıklar hakkında, ayrıca sıkıyönetim askeri savcılığının 22/6/1984 gün ve 1984/381-207 esas ve karar sayılı ek iddianamesi ile 47 ilâ 56 nolu sanıklar hakkında, yine ayrıca sıkıyönetim askeri savcılığının 17/9/1984 gün ve 1984/476-256 esas ve karar sayılı ek iddianamesi ile 57 ilâ 59 nolu sanıklar hakkında, «demokratik düzene ilişkin gözlem ve istemler» başlıklı dilekçenin Basın Kanununun 2. maddesi uyarınca basılı eser kapsamında bulunması ve bu dilekçenin daktilo edilip notere tevdi ve tasdikinden sonra fotokopi yoluyla çoğaltılıp dağıtılması, sunulacağı ifade edilen Cumhurbaşkanlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulmadan önce aylarca gayri muayyen kişilerin ıttılana arz edilmesi karşısında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığının 3 nolu, diğer sıkıyönetim komutanlıklarının değişik numaralı bildirimlerine muhalefet edildiğinden bahisle tüm sanıkların 1402 sayılı sıkıyönetim kanununun 16/1. maddesi uyarınca cezalandırılmaları için kamu davası açılmış;

Askeri savcı esas hakkındaki mütalaasında ise tüm sanıkların sıkıyönetim yasalarına aykırı hareket etme suçunun sabit olması nedeniyle 1402 sayılı kanunun 16/1. maddesi uyarınca cezalandırılmalarına karar verilmesini talep ve mütalaa etmiştir:

Sanıklar son soruşturma sırasındaki sorgu ve savunmalarında; Anayasanın 74. maddesindeki dilekçe haklarını kullandıklarını, amaçlarının bildiri dağıtmak olmadığını, dilekçenin Cumhurbaşkanlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulmak üzere hazırlandığını, suç unsuru bulunmadığını, beyan etmişlerdir.

1982 Anayasasının 26. Maddesi “Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahip” hükmünü getirmiştir.

Anayasa'nın 74. maddesi ile ise “vatandaşların kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına yazı ile başvurma hakkına sahip oldukları” belirtilmiştir.

Türkiye'de demokratik düzene ilişkin gözlem ve istemler başlıklı metin incelendiğinde, bu metni hazırlayan ve imzalayan sanıkların kendi siyasal görüşleri doğrultusunda mevcut Anayasa ve kanunlarda değişiklik yapılmasını istedikleri anlaşılmaktadır. Metnin kapsamı incelendiğinde, halkı suç işlemeye tahrik edici veya 2969 sayılı kanunu ihlal edici bir husus bulunmamaktadır. Bu nedenle askeri savcılık iddianamesinde, metnin kapsamı üzerinde durmayarak, dilekçenin hazırlanış ve imzaya açılış biçimini dava konusu yapmıştır.

Metnin bir kısım sanıklarca hazırlandıktan sonra 5/Mart/1984 tarihinde Altındağ 1. Noterine tasdik ettirildiği, bilahare daha fazla kişiye imzalatmak için 30 kadar fotokopisinin çıkarılarak imzaya açıldığı, 1256 kişi tarafından imzalandıktan sonra 16/Nisan/1984 tarihinde Altındağ 1. Noterine tevdi edildiği, bilahare Avrupa Konseyinde Türkiye ile ilgili yapılan görüşmelerin bitmesine müteakip 15/Mayıs/1984 günü Sayın Cumhurbaşkanlığı ve Sayın Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı makamlarına ayrı ayrı olarak içlerinde bir kısım sanıklarında bulunduğu kişilerce sunulduğu maddi bir vakadır.

Uyuşmazlık konusu, bu eylemin 1982 Anayasasının 74. maddesinin ve olay tarihinde yürürlükte bulunan 140 sayılı kanunun öngördüğü şekilde toplu dilekçe hakkının kullanılması mı yoksa dilekçe bahane edilerek bu ad ve görünüm altında bildiri dağıtmak mı olduğudur.

Askeri savcı iddianamesinde, dilekçenin daktilo edildikten sonra fotokopi ile de olsa belirsiz sayıda çoğaltılmış olmasını Basın Kanunu'nun 2. maddesindeki “basılmış eserlerden maksat, neşredilmek üzere tabı aletleriyle basılan veya her türlü vasıtalarla çoğaltılan yazılar ve resimler gibi eserlerdir” şeklindeki hüküm karşısında basılı eser kapsamında olduğunu iddia etmişse de Basın Kanunu'nun 2. maddesi uyarınca basılmış eserden bahsedebilmek için:

- a) Yazı ve resme benzeyen birtakım şeylerin mevcudiyeti,

b) Bunların tabı aletleriyle basılmış olması veya sair hallerde bir vasıtaıyla çoğaltılmış bulunması,

c) Tabı ve (çoğaltmanın) yayın gayesiyle yapılmış bulunması zorunludur. Bu unsurlardan da anlaşıldığı gibi, basılmış eserden bahsedilmek için yazı ve resmin çoğaltılması gibi objektif bir unsurla, neşretmek maksadının mevcudiyeti gibi sübjektif bir unsurun varlığı gerekir. Bu açıdandır ki, birkaç ilgili kişiye verilmek üzere bir eserin çoğaltılması halinde, neşir maksadı olmadığı için, basılmış eserden bahsedilemeyecektir. Dava konusu dilekçe bir kısım sanıklarca hazırlandıktan sonra daha fazla imza toplamak için fotokopi yoluyla 30 kadar çoğaltılmışsa da bu çoğaltma yayın gayesiyle değil, daha fazla imza bağlamalç için yapılmıştır. Bu nedenlerle basılmış eserden bahsedilemez. Şayet sanıkların gayesi yayın olsa idi, hazırlanan metni teksir suretiyle çok sayıda bastırıp Ankara. İstanbul. İzmir gibi şehirlerin kalabalık semtlerinde halka dağıtmaları veya dağıttırmaları mümkün idi. Dilekçenin fotokopi suretiyle çoğaltılmasında gaye yayma değil, daha fazla imza toplamayı sağlamaktır. Aksi takdirde, Anayasanın 23. maddesinde öngörülen toplu düşünce açıklama hakkının kullanımı ve 140 sayılı kanunda öngörülen toplu dilekçe verme hakkının kullanımı fiilen imkânsız hale gelir.

Yine askeri savcılık iddianamesinde dilekçenin fotokopi yoluyla çoğaltılıp bu ad ve görünüm altında siyasi amaç ve nitelikli bildiri şeklindeki dilekçenin yayılmasının arzulandığı ve bu hareketin Ankara Sıkıyönetim Komutanlığının 3 nolu bildirisi ile diğer sıkıyönetim komutanlıklarının bu bildiriye paralel bildirilerine muhalefet edildiği iddia edilmişse de Ankara Sıkıyönetim Komutanlığının 3 nolu bildirisi ile diğer sıkıyönetim komutanlıklarının bu bildiriye paralel bildirileri, Anayasanın tanıdığı hür demokratik düzeni, temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik şiddet eylemlerini ve bu yöndeki kışkırtmaları önlemek amacıyla bildiri dağıtma eylemlerini yasaklamaktadırlar.

Sanıkların eylemlerini bildiri dağıtma olarak tavsif etmek mümkün olmadığı gibi dava konusu dilekçe metninde Anayasanın tanıdığı hür demokratik düzeni, temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik şiddet eylemlerini teşvik edici bir hususta mevcut değildir.

Yukarıda izah edilen nedenlerle sanıklara isnat edilen sıkıyönetim yasaklarına aykırı davranmak suçunun maddi ve manevi unsurları oluşmadığından müsnet suçtan tüm sanıkların BERAETLERİNE karar verilmiştir.

SONUÇ VE HÜKÜM

Yukarıda izah edilen nedenlerle;

Sanıklar Aziz NESİN, Hüsnü GÖKSEL, İlhan TEKELİ, Uğur MUMCU, Erbil TUŞALP, Haluk GERGER, Bahri SAVCI, Yalçın KÜÇÜK, Mahmut Tali ÖNGÖREN, Mete TUNCAY, Şerafettin TURAN, Yakup KEPENEK, Murat BELGE, Halit ÇELENK, Mehmet Emin DEĞER, Korkut BORATAV, Mustafa EKMEKÇİ, Tahsin SARAÇ, Nurkut İNAN, İnci Gür ARAL, Güler TANYOLAÇ, Güngör AYDIN, Haldun ÖZEN, Haki Bülent TANIK, Güngör DİLMEN, Gencay GÜRİSOY, Vedat TÜRİKALİ, Nefise Özay ERKİLİÇ, Salih ŞENCAN, Kemal DEMİREL, Vecdi SAYAR, Tullui SÖNMEZ, Mehmet Arif Onat KUTLAR, İlhan SELÇUK, Ümit ERDOĞAN, Berna MORAN, Minu İNKAYA, Veli LÖK, Emre KAPKIN, Cahit TANÖR, Yılmaz TOKMAN, Şinasi ACAR, Ali Oralp BASIM, Ruşen Hakkı ÖZPENÇE, Hayri TÜTÜNCÜLER, Güngör TÜRİKELİ, Atıf Yılmaz BATİBEKİ, Fuat Başar SABUNCU, Orhan Şahabettin BALCIOĞLU, Erdal ÖZ Turgut KAZAN, Talat METE, Ercan ÜLKER, Ahmet KOCABIYIK, Ali Cumhuri ERTEKİN, Güney DİNÇ, Cemal Nedret ERDEM ve Muhittin YAVUZ AKSU'ya isnat edilen sıkıyönetim yasaklarına aykırı davranmak suçunun maddi ve manevi unsurları yönünden oluşmaması nedeni ile tüm sanıkların müsnet suçtan BERAETLERİNE,

Temyizi kabil olmak üzere karar verildi.

İşbu karar sanıklardan Aziz Nesin, Hüsnü Göksel, Erbil Tuşalp, Haluk Gerger, Yalçın Küçük, Mahmut Tali Öngören, Şerafettin Turan, Yakup Kepenek, Halit Çelenk, Emin Değer, Mustafa Ekmekçi Tahsin Saraç, Nurkut İnan, Güler Tanyolaç, Haldun Özen, Haki Bülent Tanık, Özay Erkiliç, Tullui Sönmez, Minu İnkaya, Ercan Ülker, Yılmaz Tokman ile sanık vekillerinden Av. Atilla Sav, Şahin Mengü, Ahmet Tahtaklılıç, Reşat Kadayıfçılar, Mahmut Bayram, Şenal Saruhan, Nezahat

Gündoğmuş, Mehti Bektaş, Nevzat Helvacı, Erşan Şansal, Kazım Yenice, Fatma Çakır, Veli Devecioğlu, İsmail Sami Çakmak, Haluk Ünsal, İbrahim Tezan, Refik Ergün, İbrahim Açı, Önder Sav, Muammer Aksoy, Süleyman Ateş, Hüsnü Rıza Çimen, Şerife Kuşçuoğlu, Asım Hışıl, Şükrü Günel, Hasan Kepenek, Selahattin Canbay'ın YÜZLERİNE KARŞI, diğ er sanık ve sanık vekillerinin YOKLUĞUNDA, iddia makamında sıkıyönetim savcı yardımcısı Cumhur SÖĞÜT, tutanakta sivil memur Meliha ÖDEK hazır oldukları halde alenen okunup tefhim kılındı. 7/2/1986

MELİHA ÖDEK

Svl. Me.

(96)

Mehmet SEVER

Hak. Ön.Yzb.

(1976-Yd-14)

İŞ BU HÜKÜM TARAFLARCA SÜRESİ İÇERİSİNDE TEMYİZ EDİLMEMEKLE KESİNLEŞTİRİLMİŞTİR.

İNFAZINA İŞARET OLUNUR. 18.3.1986

Metin KARADAYI

Hak. Albay

Kıdemli Hâkim

Kaynak: Aziz Nesin, Hüsnü Göksel, Haluk Gerger(haz.), Aydınlar Dilekçesi Davası, İstanbul: Adam Yayınları, 1987.